

VASICA

Strategia rozwoju przestrzennego obszaru karpackiego
Ochrona i zrównoważony rozwój przestrzenny Karpat
w kontekście międzynarodowym

PUBLIKACJA: PROJEKT KARPACKI**COPYRIGHT 2009 CARPATHIAN PROJECT**

Niniejsza publikacja została opracowana w Projekcie Karpackim przeprowadzonym w ramach Programu Sąsiedzkiego INTERREG III B CADSES i zrealizowana dzięki współfinansowaniu ze środków Unii Europejskiej.

AUTORZY:

Maciej Borsa, Constantin Chifelea, Harald Egerer, Zoltan Gal, Wiktor Głowacki, Marian Halas, Veronika Hopfgartner, Ivan Illes, Zbigniew Niewiadomski, Pavel Ptacek, Doris Wiederwald.

KOORDYNATOR PROJEKTU:

Maciej Borsa
RTI Polska

ZARZĄDZENIE PROJEKTEM:

Harald Egerer
UNEP Wiedeń – ISCC, Austria

PRODUKCJA:

Projekt Karpacki
Partner wiodący/instytucja kontaktowa:
UNEP Wiedeń – Tymczasowy Sekretariat Konwencji Karpackiej (ISCC)
Vienna International Centre
Wagramerstrasse 5, PO Box 500
A-1400 Wiedeń, AUSTRIA

DRUK:

Druckwerker, Große Schiffgasse 4, A-1020 Vienna, Austria
dla Projektu Karpackiego

Niniejsza publikacja może być reprodukowana w całości lub w części, a także w dowolnej formie dla potrzeb edukacyjnych oraz non-profit bez specjalnej zgody posiadacza praw autorskich, o ile podane zostanie źródło odniesienia. UNEP Wiedeń – ISCC w imieniu Projektu Karpackiego będzie wdzięczne za otrzymanie kopii jakiegokolwiek tego typu publikacji. Publikacja nie może zostać wykorzystana do sprzedaży lub jakiegokolwiek innego celu komercyjnego bez wcześniejszej pisemnej zgody ISCC.

OŚWIADCZENIE:

Treść niniejszego dokumentu publikowana jest na wyłączną odpowiedzialność autora/autorów i nie może w żadnych okolicznościach być rozumiana jako stanowisko Unii Europejskiej, Programu Środowiskowego Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNEP), Konwencji Karpackiej lub instytucji partnerskich.

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	5
1 WSTĘP	7
2 O VASICA	9
3 REGION KARPACKI W EUROPIE	1
4 KRÓTKA ANALIZA OBSZARU KARPAT	5
4.1 Analiza SWOT	5
5 CELE STRATEGICZNE W REGIONIE KARPACKIM	11
5.1. Wzmocnienie wewnętrznej spójności obszaru Karpat	11
5.2 Wzmacnianie spójności z pozostałymi częściami terytorium Europy.....	31
5.3 Promocja wzrostu gospodarczego i nowe miejsca pracy na obszarze Karpat.....	33
5.4 Poprawa zarządzania środowiskowego, zarządzania dziedzictwem kulturowym i walorami przyrodniczymi regionu.....	35
6 DEMOGRAFIA	38
6.1 Przynależność etniczna i wyznaniowa	35
7 ROLNICTWO W REGIONIE KARPACKIM	44
7.1 Obecna sytuacja i wyzwania.....	44
7.2 Zalecenia dla rolnictwa w regionie karpackim.....	48
7.2.1 Współpraca państw i regionów karpackich w zakresie rolnictwa	48
7.2.2 Ochrona i promocja produktów spożywczych karpackiego pochodzenia	48
7.2.3 Elastyczność Wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej i praw krajowych na obszarze Karpat	50
7.2.4 Dywersyfikacja gospodarki górskiej	53
8 PRZEMYSŁ W REGIONIE KARPACKIM	55
8.1 Obecna sytuacja i wyzwania.....	55
8.1.1 Górnictwo	55
8.1.2 Przemysł wytwórczy.....	57
8.2 Zalecenia dla przemysłu na obszarze Karpat	62
8.2.1 Problem terenów poprzemysłowych.....	62
8.2.2 Transformacja	65
8.2.3 Zróżnicowanie przemysłu i problem „miast jednej fabryki”	65
8.2.4 Promocja i wsparcie MŚP	66
8.2.5 Karpacki klaster przemysłu motoryzacyjnego	69
9 SIĘĆ MIEJSKA NA OBSZARZE KARPAT	74
9.1 Obecna sytuacja i wyzwania.....	74

9.1.1 Małe miejscowości.....	74
9.1.2 Duże i średnie miasta	76
9.2 Zalecenia dotyczące sieci miejskiej	81
9.2.1 Ustanowienie nowych relacji pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi	81
9.2.2 Rola łańcucha „miast handlowych”	85
9.2.3 Przyszłość miast karpackich i UE	88
9.3 Współpraca ponadnarodowa w rozwoju miast.....	90
10 DZIEDZICTWO KULTUROWE I WALORY PRZYRODNICZE W KARPATACH.....	96
10.1 Obecna sytuacja i wyzwania.....	96
10.1.1 Dziedzictwo kulturowe	96
10.1.2 Walory przyrodnicze	100
10.1.3 Utworzenie Karpackiej Sieci Obszarów Chronionych (CNPA).....	102
10.2 Zalecenia w sprawie rozwiązywania problemów związanych z dziedzictwem kulturowym i walorami przyrodniczymi.	105
10.2.1 Stronniczość w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym	105
10.2.2 „Dziedzictwo” epoki socjalistycznej	106
10.2.3 Cmentarze wojenne i zabytki pierwszej i drugiej wojny światowej.....	106
10.2.4 Miejsca pielgrzymkowe na obszarze Karpat	108
10.3 Zalecenia dotyczące problemów związanych z walorami przyrodniczymi	112
10.3.1 Współpraca w ramach transgranicznych obszarów chronionych	113
11 TRANSPORT W REGIONIE KARPACKIM.....	118
11.1 <i>Obecna sytuacja i wyzwania</i>	118
11.1.1 Główne wskaźniki transportowe w krajach karpackich	121
11.2 Zalecenia dla rozwoju transportu w krajach karpackich.....	122
11.2.1 Zalecenia dla transportu lokalnego	122
11.2.2 Zalecenia dla transportu regionalnego i międzyregionalnego w Karpatach	124
11.2.3 Zalecenia dla transportu międzynarodowego (transgranicznego) w regionie	126
12 ŚRODOWISKO.....	128
12.1 <i>Obecna sytuacja i wyzwania</i>	128
12.2 <i>Zalecenia dla ochrony środowiska</i>	131
12.2.1 Ochrona lasów dziewiczych	131
12.2.2 Usuwanie odpadów i materiałów niebezpiecznych	133
12.2.3 Współpraca międzynarodowa	135
13 TURYSTYKA W REGIONIE KARPACKIM	138
13.1 <i>Obecna sytuacja i wyzwania</i>	138
13.1.1 Turystyka zimowa	139
13.1.2 Agroturystyka.....	140
13.1.3 Turystyka nostalgiczna	142
13.2 <i>Zalecenia dla turystyki w regionie karpackim</i>	144
13.2.1 Stworzenie warunków zrównoważonej turystyki w regionie karpackim	144
13.2.2 Via Carpathia.....	145
13.2.3 Odbudowa lub rozwój kolei leśnej na potrzeby turystyki	145

14 EUROPEJSKA WSPÓŁPRACA TERYTORIALNA NA OBSZARZE KARPAT.....	150
14.1 <i>Obecna sytuacja i wyzwania.....</i>	150
14.1.1 Inicjatywy oddolne:.....	150
14.1.2 Inicjatywy odgórne:	155
14.2 <i>Zalecenia dla programów współpracy terytorialnej</i>	158
15 WNIOSKI.....	161
16 ZAŁĄCZNIK 1: KONWENCJA KARPACKA	178
17 ZAŁĄCZNIK 2: COP 1	184
18 ZAŁĄCZNIK 3: COP 2	178
19 SPIS ILUSTRACJI	178
20 SPIS TABEL	180
21 PODZIĘKOWANIA	181

PRZEDMOWA

Wyniki Projektu Karpackiego realizowanego w ramach inicjatywy UE CADSES pokazują, że można pogodzić ze sobą cele środowiskowe i rozwojowe, kiedy przyszłość regionu budowana jest na jego zaletach i potencjale, a do wyzwań charakterystycznych dla terenów górskich podchodzi się w sposób skoordynowany.

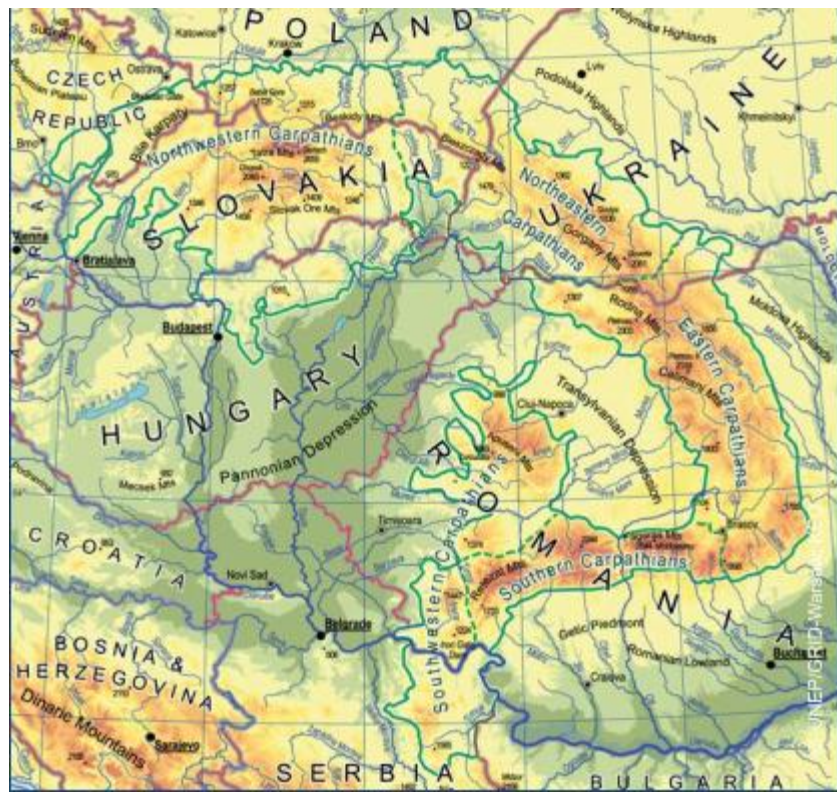
VASICA (Strategia rozwoju przestrzennego obszaru karpackiego) to dokument poświęcony zrównoważonemu rozwojowi przestrzennemu Karpat w kontekście międzynarodowym, będący wynikiem Projektu Karpackiego realizowanego w ramach inicjatywy UE CADSES. W ciągu ostatniej dekady podobne dokumenty syntetyczne zostały przygotowane dla kilku dużych obszarów współpracy w Europie. Najbardziej znanym dokumentem była „Strategia rozwoju przestrzennego obszaru Morza Bałtyckiego (VASAB)” opracowana w 1994 r., która stanowiła źródło inspiracji w zakresie swojej formy i treści.

Karpaty są największym łańcuchem górnym w Europie, przebiegającym przez terytorium siedmiu krajów w Europie Środkowej i Wschodniej: Czech, Węgier, Polski, Rumunii, Serbii, Słowacji oraz Ukrainy. Jednym z największych atutów regionu karpackiego jest różnorodność jego walorów przyrodniczych. Obszar Karpat stanowi środowisko życia dla milionów ludzi, jednak narażony jest na różnego rodzaju zagrożenia i negatywne wpływy, takie jak zaniechanie upraw, przekształcenie i fragmentacja siedlisk, wylesianie, zmiany klimatu oraz migracja na dużą skalę z jednej strony oraz industrializacja, zanieczyszczenia i gospodarka rabunkowa w zakresie zasobów naturalnych z drugiej strony.

Podpisana w 2003 r. w Kijowie Konwencja Karpacka zawiera wspólną wizję, łączy cele rozwojowe i środowiskowe, wyznacza konkretne cele działań i stanowi ramy strategiczne współpracy umożliwiające sprostanie tym wyzwaniom w kontekście ponadnarodowym. Wzywa ona do opracowania skoordynowanych polityk planowania przestrzennego ukierunkowanych na ochronę i zrównoważony rozwój Karpat. Konwencja Karpacka jest w chwili obecnej jedynym wielopoziomowym mechanizmem zarządzania obejmującym obszar całych Karpat, pozwalającym na integrację międzysektorową i szeroki udział zainteresowanych stron.

Jak dotąd nie została przygotowana żadna wspólna regionalna strategia rozwoju dotycząca złożonych problemów ekonomicznych, środowiskowych, społecznych i przestrzennych całego obszaru Karpat. W związku z tym Projekt Karpacki miał przed sobą zadanie pionierskie. VASICA odnosi się przede wszystkim do możliwości rozwojowych oraz problemów specyficznych dla obszaru Karpat, w tym terenów górskich.

VASICA wzywa do wytworzenia mechanizmu wsparcia dla „Przestrzeni karpackiej” w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej, na wzór udanej „Przestrzeni alpejskiej”, w celu podniesienia tego ponadnarodowego obszaru z poziomu peryferiów do rangi regionu zrównoważonego rozwoju w sercu Europy, w oparciu o jego wyjątkowe dziedzictwo kulturowe i walory przyrodnicze.

Rysunek 1: Karpaty i ich podzespoły

1 WSTĘP

Karpaty są największym łańcuchem górskim w Europie, przebiegającym przez terytorium siedmiu krajów w Europie Środkowej i Wschodniej: Czech, Węgier, Polski, Rumunii, Serbii, Słowacji oraz Ukrainy. Region karpacki może poszczycić się wyjątkowym dziedzictwem kulturowym i walorami przyrodniczymi, dając schronienie dzikiej przyrodzie i pełniąc rolę ekologicznego ogniwa w Europie. Jednym z największych atutów regionu karpackiego jest różnorodność jego walorów przyrodniczych. Obszar Karpat stanowi środowisko życia dla milionów ludzi w sercu Europy, jednak bioróżnorodność i walory przyrodnicze regionu narażone są na różnego rodzaju zagrożenia i negatywne wpływy, takie jak zaniechanie upraw, przekształcenie i fragmentacja ekosystemów, wylesianie oraz migracja na dużą skalę z jednej strony oraz industrializacja, zanieczyszczenia i gospodarka rabunkowa w zakresie zasobów naturalnych z drugiej strony.

Podpisana w 2003 r. Ramowa Konwencja o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat („Konwencja Karpacka”) zawiera wspólną wizję, łączy cele rozwojowe i środowiskowe, wyznacza konkretne cele działań i stanowi ramy strategiczne współpracy umożliwiające sprostanie tym wyzwaniom w międzynarodowym kontekście. Wzywa ona do opracowania skoordynowanych polityk planowania przestrzennego skierunkowanych na ochronę i zrównoważony rozwój Karpat.

Ogólnym celem Projektu Karpackiego jest przekształcenie Konwencji Karpackiej w operacyjną i faktycznie ponadnarodową platformę pozwalającą na realizację odpowiednich polityk UE w całym regionie karpackim. Wyniki projektu pokazują, że można pogodzić ze sobą cele środowiskowe i rozwojowe, kiedy przyszłość regionu budowana jest na jego zaletach i potencjale, a do wyzwań charakterystycznych dla terenów górskich podchodzi się w sposób skoordynowany.

Działania w ramach projektu obejmują obszar, który nie został jeszcze wyczerpująco zbadany pod kątem czynników przestrzennych i dla którego nie została jeszcze stworzona wspólna wizja zrównoważonego rozwoju.

Długofalowym celem projektu jest wzmocnienie ochrony i przyspieszenie zrównoważonego rozwoju regionu karpackiego przez poprawę wewnętrznej oraz europejskiej spójności obszaru

oraz przez zachowanie walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego tego regionu dla przyszłych pokoleń.

Projekt Karpacki został opracowany w latach 2005-2008 przez UNEP w Wiedniu – Tymczasowy Sekretariat Konwencji Karpackiej oraz RTI Polska wraz z sygnatariuszami Konwencji Karpackiej oraz szerokim konsorcjum projektu obejmującym partnerów z 11 krajów. Projekt powstał w oparciu o międzyrządową platformę współpracy Konwencji Karpackiej. UNEP w Wiedniu – Tymczasowy Sekretariat Konwencji Karpackiej pełni funkcję lidera projektu przy wsparciu siedmiu stron i sygnatariuszy Konwencji Karpackiej.

VASICA podsumowuje liczne działania opracowane w ramach Projektu Karpackiego i tworzy fundamenty pod dalsze działania Konwencji Karpackiej w obszarze rozwoju przestrzennego.

Wschód słońca w lesie parku narodowego Domogled Valea Cernei w Rumunii

VASICA to międzynarodowy dokument dotyczący rozwoju przestrzennego opracowany w ramach Projektu Karpackiego. W ciągu ostatniej dekady podobne dokumenty syntetyczne zostały przygotowane dla kilku dużych obszarów współpracy w Europie. Poprzednie strategie wypracowały „standardową” postać i treść tego typu dokumentów. Najbardziej znanym dokumentem była „Strategia rozwoju przestrzennego obszaru Morza Bałtyckiego (VASAB)” opracowana w 1994 r. Tytuł niniejszego dokumentu – „VASICA” – został „zapożyczony” od poprzednich międzynarodowych dokumentów dotyczących planowania przestrzennego. Niemniej jednak VASICA różni się od innych podobnych dokumentów, po pierwsze dlatego, że obszar Karpat zdecydowanie różni się od innych obszarów, a po drugie dlatego, że od roku 1994 minęło wiele lat.

Projekt Karpacki miał przed sobą zadanie pionierskie. Na potrzeby poszczególnych gospodarek krajowych przygotowanych zostało wiele dokumentów planistycznych. Ponadto, istnieją międzynarodowe badania i strategiczne dokumenty poświęcone konkretnym kwestiom (makroekonomii, środowisku, rolnictwu itp.). Dzięki Konwencji Karpackiej (zob. dalej) problemy środowiska i ochrony przyrody Karpat zostały omówione w sposób bardziej szczegółowy. Niemniej jednak, jak dotąd nie został przygotowany żaden wspólny dokument planistyczny, plan ani strategia dotycząca złożonych problemów ekonomicznych, środowiskowych, społecznych i przestrzennych całego obszaru Karpat. Luka ta ma wiele przyczyn. Od 1918 r. region ten był obszarem niewielkich konfliktów państwowych oraz polem rywalizacji. Nawet jeśli co jakiś czas pojawiały się próby koordynacji, brak zainteresowania oraz wpływy wielkich mocarstw doprowadzały do ich niepowodzenia.

W ciągu ostatniej dekady opracowanych zostało kilka ogólnoeuropejskich dokumentów dotyczących planowania przestrzennego. Obejmują one Zasady lipskie dla państw członkowskich UE (Leipzig Principles of EU Member States, 1994), Europejską Perspektywę Rozwoju Przestrzennego (ESDP, 1999), Główne zasady zrównoważonego rozwoju przestrzennego kontynentu europejskiego (2000), Strategiczne wytyczne Wspólnoty na lata 2007-2013 (2006), a ostatnio również Agendę terytorialną Unii Europejskiej oraz Stan terytorialny i perspektywy Unii Europejskiej (oba z maja 2007 r.). Należy wspomnieć również o projekcie Vision PlaNet zainicjowanym w ramach INTERREG IIC CADSES przez Austrię, Niemcy i Włochy, obejmującym przestrzeń Europy Środkowej,

Adriatyku, Dunaju i częściowo Europy Południowo-Wschodniej. Celem projektu było lepsze wzajemne zrozumienie procesów, instrumentów i instytucji związanych z rozwojem przestrzennym w tej części Europy. W ramach projektu Vision PlaNet szczegółowo wyznaczone zostały transgraniczne obszary w Europie Środkowej i Wschodniej, w tym obszar Karpackiego Regionu Rozwoju. Karpacki Region Rozwoju został wyznaczony w 1999 r. jako obszar rozwoju transgranicznego dla przyszłych działań.

Ponadto, istnieją wytyczne dla konkretnych polityk europejskich, w takich dziedzinach jak transport, turystyka, gospodarka wodna, zarządzanie dziedzictwem kulturowym i walorami przyrodniczymi, środowisko itp. Zasady, wytyczne i wnioski zawarte w tych dokumentach zostały w całości przyjęte i wcielone do niniejszego dokumentu. Niemniej jednak, dotychczasowe dokumenty europejskie nie obejmowały w pełni specyficznych problemów związanych z rozwojem przestrzennym nowych państw członkowskich ogólnie, a tych w regionach karpackich w szczególności. Z jednej strony część tych dokumentów została opracowana przed przystąpieniem państw z Europy Środkowej do UE, w związku z czym ich specyficzne problemy nie zostały w nich poruszone. Z drugiej strony, problemy krajów i regionów karpackich nie zostały w wystarczającym stopniu podkreślone i poruszone nawet w bardziej aktualnych dokumentach, gdyż są one zbyt szczegółowe, żeby mogły zostać zawarte w dokumencie ogólnoeuropejskim. Kwestie takie jak oddziaływanie terytorialne masowej reprivatyzacji i dekoloktywizacji, zaniedbanych centrów miast, ubóstwo na wielką skalę a także problemy

mniejszości narodowych są charakterystyczne wyłącznie dla krajów karpaccich i Europy Południowo-Wschodniej i nie mogły zostać szczegółowo rozwinięte w dokumentach ogólnoeuropejskich.

W związku z tym podjęto decyzję o niepowtarzaniu ogólnoeuropejskich ogólnych strategicznych zasad zrównoważonego rozwoju przestrzennego, niezależnie od tego w jakim stopniu nadawały się one i miały znaczenie również dla obszaru Karpat. Niniejszy dokument koncentruje się przede wszystkim na specyficznych problemach krajów karpaccich, a w szczególności na problemach terenów górskich w tym regionie. Oznacza to, że w celu skutecznego wdrożenia planowania przestrzennego i polityki przestrzennej na obszarze Karpat, należy uwzględnić nie tylko

konkretne wnioski i zalecenia (zawarte w VASICA), ale też ogólne zasady i wytyczne zawarte w dokumentach europejskich. Żadne z nich nie są samowystarczalne.

Konwencja Karpacka (Ramowa Konwencja o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat), przyjęta i podpisana przez wszystkie siedem państw karpaccich w Kijowie w maju 2003 r., miała szczególne znaczenie dla sporządzenia dokumentu VASICA. Zapisy Konwencji, z konieczności, odnoszą się do planowania przestrzennego, rolnictwa, leśnictwa, przemysłu, energetyki, turystyki i dziedzictwa kulturowego. Jest to obecnie jedyny transgraniczny dokument przyjęty i podpisany przez rządy właściwych krajów odnoszący się do całego obszaru Karpat. W związku z tym jego znaczenie jest nie do przecenienia.

Konferencja Stron Konwencji Karpacciej 11-13 grudnia 2006 r., Kijów, Ukraina

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Jednym z najbardziej udanych produktów Projektu Karpackiego jest Geoportal Karpaty. Pozwala on na oglądanie map regionu karpackiego w różnych skalach, porównywanie ich i przeprowadzanie własnych analiz. Mapy opracowane w Projekcie Karpackim zostały również opublikowane w sposób tradycyjny – w postaci książkowego Atlasu Karpat. Wersja internetowa pozwala jednak na udostępnienie ich znacznie szerszej publiczności.

Jak działa portal? Mapa umieszczona jest na środku ekranu. Korzystając z następujących narzędzi: warstwy danych, suwak skali, strzałki i przyciski specjalne można wybrać elementy, które mają być widoczne na mapie. Najeżdżając na poszczególne ikony można zobaczyć ich opis.

Profile mapy (tematy mapy) umieszczone są powyżej okna mapy, natomiast legenda i zakładki grup danych umieszczone są po prawej stronie (jest tam również przycisk służący do wyświetlenia nowego miniaturowego okienka). Wszystkie funkcje i narzędzia służące do nawigacji umieszczone są pod oknem mapy.

Zakładka z warstwami danych zawiera listę dostępnych warstw mapy. Użytkownik może zaznaczając odpowiednie pola zaktywować lub dezaktywować warstwy. Po ustawieniu pożądanых warstw należy kliknąć na link PRZEŁADOWANIE MAPY, aby obejrzeć efekty. Pozwala to użytkownikowi na wprowadzenie kilku zmian w warstwach bez konieczności czekania na aktualizację mapy po każdej pojedynczej zmianie.

Zakładki krajów zawierają listę państw karpackich. W celu dotarcia do ogólnych informacji należy wybrać dany kraj z listy. Przesuwając suwak można wybrać skalę mapy. W celu ustawienia wybranej wartości należy przeciągnąć go wzdłuż paska. Ten sam efekt osiąga się klikając w pole skali i wpisując pożądaną wartość. Po wprowadzeniu wybranej skali należy wcisnąć przycisk „OK” lub przycisk Enter na klawiaturze w celu odświeżenia mapy w nowej skali. Strzałki umieszczone w lewym górnym rogu mapy wskazują ośmiu głównych stron świata. Wybranie strzałki

spowoduje przesunięcie mapy o jedną trzecią jej szerokości w wybranym kierunku. W miniaturowym okienku wyświetlone zostaną wszystkie informacje, jak również aktualna pozycja użytkownika na mapie.

<http://www.carpathianproject.eu/portal/map/index.php?>

VASICA ma pełnić inne zadanie:

- Nie jest to dokument wymagający oficjalnego zatwierdzenia organu wysokiego szczebla;
- Nie jest to wszechstronny długofalowy plan lub program dla obszaru Karpat;
- Nie jest to wyczerpujący dokument Projektu Karpackiego (choć wkład innych partnerów projektu był wielokrotnie uwzględniany, a częściowo został nawet włączony do dokumentu). VASICA jest zaledwie jednym z rezultatów w postaci dokumentu przygotowanego w ramach Projektu Karpackiego, choć niewątpliwie odgrywa znaczącą rolę wśród wszystkich rezultatów;
- Jest to dokument koncepcyjny oparty o analizę socjoekonomiczną, który bada pewne możliwości rozwojowe obszaru Karpat i wyznacza pewne priorytety działań rozwojowych.
- Skupia się on na problemach i zadaniach charakterystycznych dla rejonu Karpat.

Dokument odnosi się do różnych poziomów obszaru Karpat. Pierwszym z nich jest właściwy teren górski położony na wysokości co najmniej 600 m n.p.m. i o minimalnym nachyleniu 20°. Drugim jest przedgórze, pozostające w bezpośrednim połączeniu z obszarem górskim, gdzie mieści się znaczna część usług świadczonych mieszkańcom gór. Trzeci poziom stanowi większy region obejmujący jednostki terytorialne szczebla NUTS3 (w Ukrainie NUTS2), do których należą obszary górskie. Większość danych statystycznych oraz analiz odnosi się do tych ostatnich jednostek. Jest to dość duży obszar o powierzchni 446 km² i zamieszkały przez 53-54 miliony ludzi. Jego rolę w dokumencie uzasadnia kilka argumentów. Po pierwsze, znaczna część potrzebnych danych dostępna jest wyłącznie dla tego poziomu jednostek terytorialnych.

Po drugie, jeżeli zalecenia i wnioski mają zostać wdrożone, odpowiedzialne za ich realizację władze działają na tych poziomach. I w końcu po trzecie, problemy ekonomiczne, społeczne, transportowe, edukacyjne a nawet środowiskowe obszarów górskich mogą zostać rozwiązane jedynie w tym szerszym kontekście przestrzennym.

Dokument VASICA składa się z 13 rozdziałów. Z wyjątkiem pierwszych pięciu, wszystkie rozdziały składają się z dwóch części: pierwsza opisuje problem, druga zawiera zalecenia dla polityk i propozycje działań.

W czasie przygotowywania VASICA wykorzystywane były bazy danych GIS oraz odpowiednie technologie, dzięki którym VASICA uzyskała mapy i inne materiały kartograficzne opublikowane na Geoportalu Karpaty. Interaktywne mapy kwestii rozwojowych dla całego karpackiego regionu transgranicznego (w skali 1:2000000) zostały opracowane razem dla całego obszaru. Dokument uwzględnia wspólny potencjał rozwojowy obszarów transgranicznych.

Obecnie większość państw karpackich zbiera pierwsze owoce przystąpienia do UE. Dzięki temu możliwa jest szybsza techniczna i socjoekonomiczna stabilizacja i większe możliwości rozwojowe w regionie transgranicznym. Musi to pociągnąć za sobą zmianę celów i strategii rozwojowych, która to zmiana przeniesie ów transgraniczny region z roli obszaru peryferyjnego do roli obszaru bardziej zaangażowanego. Korzyści płynące z tej zmienionej strategii powinny pomóc zwłaszcza administracji państwowej i samorządowej w procesach decyzyjnych. Dokument VASICA powinien pomóc w koordynacji działań, zwłaszcza tych obejmujących obszary transgraniczne. Spodziewane są również korzyści w postaci zintensyfikowanej wielostronnej oraz dwustronnej współpracy międzynarodowej.

Projekt Karpacki w sieci

Wszystkie sprawozdania wspomniane w VASICA dostępne są na stronie Internetowej Projektu Karpackiego. Znajdują się tam również linki do dokumentów Konwencji Karpackiej. Geoportal Karpaty stanowi część tej strony, pozwalając uczestnikom na dokonywanie własnych analiz poprzez interaktywny dostęp do danych z Atlasu Karpat i innych map opracowanych w ramach projektu (zob. notatka na następnej stronie).

www.carpathianproject.eu

Łańcuch górski w parku narodowym Retezat, Rumunia

3 REGION KARPACKI W EUROPIE

Karpaty stanowią wschodnie skrzydło wielkiego centralnego systemu górskiego Europy, ciągnąc się łukiem przez terytorium ośmiu państw Europy Środkowej i Wschodniej (Austrii, Czech, Słowacji, Węgier, Polski, Ukrainy, Rumunii i Serbii). Karpaty rozpoczynają się przy Dunaju niedaleko Bratysławy. Otaczają one Zakarpacie i Transylwanię, ciągnąc się szerokim łukiem, który odgina się w kierunku południowo-zachodnim, i kończą się na południowym brzegu Dunaju w pobliżu Żelaznej Bramy w Serbii. Łączna długość łańcucha Karpat wynosi ponad 1500 km, natomiast jego szerokość waha się od 12 km do 500 km. Karpaty są najszersze w miejscach, w których występują najwyższe szczyty. Łańcuch jest najszerszy w okolicy Wyżyny Transylwańskiej oraz w punkcie szczytowym Tatr (na wysokości Gerlach (2655 m) na terytorium Słowacji niedaleko granicy z Polską). Karpaty zajmują obszar 190 000 km² i, zaraz za Alpami, stanowią drugi co do powierzchni łańcuch górski Europy.

Choć zwane są potocznie łańcuchem górskim, Karpaty nie stanowią jednego nieprzerwanego łańcucha. Składają się one raczej z wielu wyróżniających się pod względem geologicznym i orograficznym pasm górskich, których różnorodność krajobrazów jest porównywalna z Alpami. Jednocześnie góry te rzadko osiągają wysokości powyżej 2500 m n.p.m., dlatego niewiele jest w nich nagich szczytów, rozległych połaci śniegu, wielkich lodowców, wysokich wodospadów i licznych dużych jezior charakterystycznych dla Alp. W Karpatach nie zalega też wieczny śnieg i nie ma w nich lodowców. Na swoim najwyższym poziomie Karpaty odpowiadają wysokości środkowej części Alp, do której mają podobny wygląd, klimat i roślinność.

Alpy i Karpaty mają wiele wspólnych cech geograficznych i przyrodniczych – w większości niekorzystnych pod względem ekonomicznym:

- Jako obszary górskie obie przestrzenie nie sprzyjają produkcji rolnej.
- Oba są stosunkowo młodymi pod względem geologicznym łańcuchami górskimi i w związku z tym są uboższe w bogactwa mineralne (pod tym względem sytuacja Karpat prezentuje się nieco lepiej).
- Oba łańcuchy ciężko przebyć, a także do nich dotrzeć.
- Oba były obszarami peryferyjnymi w swoich krajach – znaczne fragmenty łańcuchów górskich stanowiły granice państwowe i znajdowały się z dala od dużych ośrodków miejskich.

W rezultacie, przynajmniej do połowy XIX wieku, łączyły je zjawiska ubóstwa, przeludnienia agrarnego i emigracji na dużą skalę, charakterystyczne dla wszystkich obszarów górskich Europy w tamtych czasach.

Niemniej jednak, w drugiej połowie XIX wieku tendencje rozwojowe zaczęły się radykalnie rozjeżdżać:

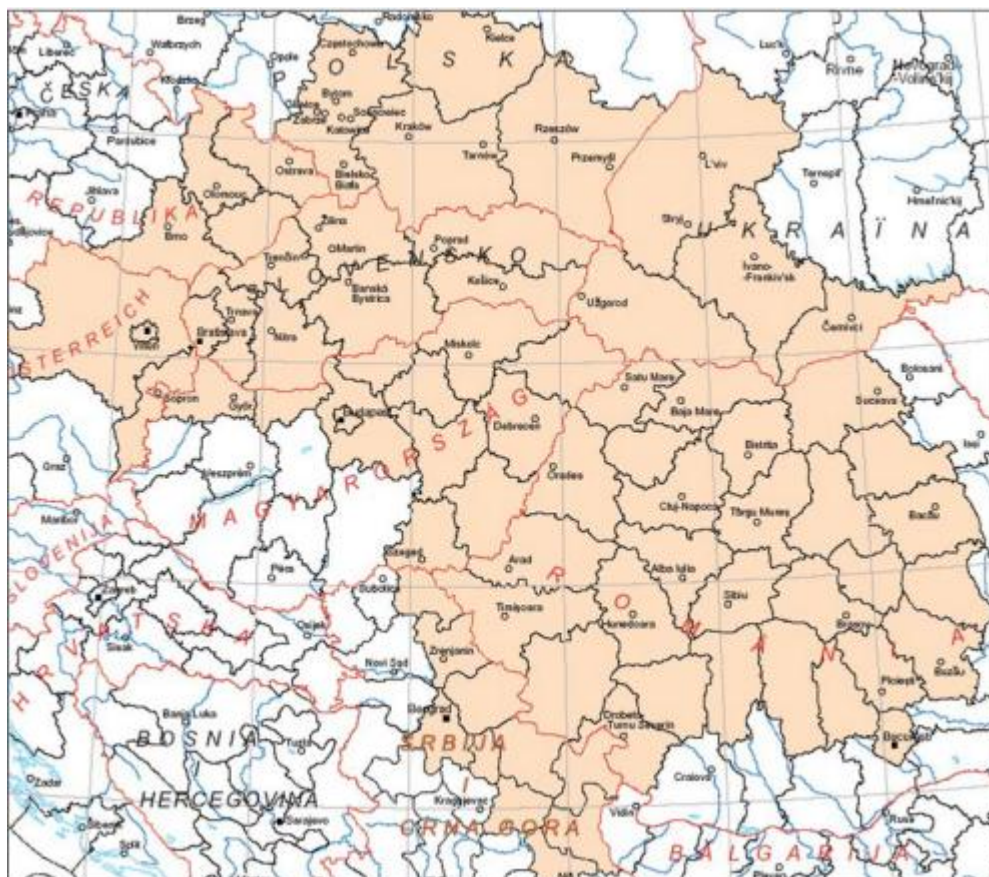
- Przestrzeń Alp skorzystała ze swoich nielicznych zalet: centralnego położenia w Europie, pięknych krajobrazów, klimatu sprzyjającego zdrowiu, możliwości w zakresie turystyki i sportów zimowych oraz wysoce wyspecjalizowanego rzemiosła.
- Większość regionów karpaccich nie sprostała wyzwaniom płynącym z tych możliwości, lub też nie potrafiła ich w pełni wykorzystać. Nawet większa ilość bogactw naturalnych okazała się być niekorzystna pod pewnymi względami, w związku z powstaniem obszarów kryzysu przemysłowego i problemów z terenami poprzemysłowymi.
- Obecnie regiony alpejskie należą do najbardziej zaawansowanych i najbogatszych regionów w bogatych krajach (z kilkoma wyjątkami).
- Regiony karpaccie natomiast są w większości najbiedniejszymi regionami w biednych krajach (z kilkoma wyjątkami).

Oczywiście, rozbieżne tendencje rozwojowe charakteryzują cały obszar Europy Wschodniej

i Zachodniej, ale w przypadku Alp i Karpat rozbieżność ta jest jeszcze bardziej jaskrawa niż gdziekolwiek indziej.

Obecnie głównym celem na obszarze Karpat jest odwrócenie tej tendencji i zmniejszenie luki rozwojowej pomiędzy tymi dwoma regionami górskimi w centrum Europy.

Rysunek 2: Mapa Karpackiego Regionu Rozwoju

Źródło: ujęcie własne autora

Wyznaczony „Region karpacki”

Na potrzeby analizy i budowania strategii w regionie karpackim, jako obszar programu Karpaty wyznaczony został większy teren. Obejmuje on znacznie większą powierzchnię (470 tysięcy km²) niż rejon samych gór (190 tysięcy km²), gdyż w jego skład wchodzi również podnóże łańcucha górskiego. Co więcej, wyznaczony został zgodnie z regionami administracyjnymi obszaru Karpat (regiony NUTS2 w Austrii, Polsce i na Ukrainie; podregiony NUTS3 w Czechach, Rumunii, Serbii i na Węgrzech) w celu uzyskania większej bazy danych do analizy oraz w celu

umożliwienia udziału w projekcie samorządom z całym obszarem administracyjnym. Zgodnie z tymi założeniami, całe terytorium Słowacji uznawane jest za część regionu karpackiego.

Ów większy obszar ma prawie 53 miliony mieszkańców, co jest porównywalne z liczbą ludności Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch w Europie. Zwiera on ok. 7.6% populacji Europy i stanowi niewiele mniej niż 5% jej terytorium.

Podział regionu karpackiego ze względu na kraje przedstawiony jest w Tabeli 1.

Tabela 1: Główne parametry obszaru Karpat (2004 r.)

Kraj	Obszar Karpat w km ²	Liczba ludności Karpat w tys.	Jako procent		Jako procent	
			obszaru kraju	populacji kraju	obszaru Karpat	populacji Karpat
Austria	23558	3373	28,1	41,6	5,3	6,3
Czechy	21723	3632	27,5	35,6	4,9	6,8
Węgry	54322	7286	58,3	72,9	12,2	13,6
Polska	45514	10138	14,6	26,3	10,2	18,9
Rumunia	165013	13920	69,5	62,1	36,9	26,0
Serbia	31567	3568	35,7	35,2	7,1	6,7
Słowacja	49034	5379	100	100	11,0	10,1
Ukraina	55895	6217	9,3	12,8	12,5	11,6
Razem	446626	53513	28,4	34,9	100	100

Źródło: krajowe roczniki statystyczne

Krajobraz Karpat

4 KRÓTKA ANALIZA OBSZARU KARPAT

Obszar karpacki to region Europy rozciągający się na terytorium 8 krajów europejskich (Austrii, Czech, Węgier, Polski, Rumunii, Serbii, Słowacji i Ukrainy). Jego całkowita wielkość zaludnienia jest porównywalna z populacją Alp. Niemniej jednak poświęcone mu było znacznie mniej uwagi – w kontekście europejskim – niż obszarowi Alp. Od 1 stycznia 2007 r., 6 z 8 państw karpackich stało się członkami Unii Europejskiej. Ale również pozostałe dwa – Ukraina i Serbia – mają kluczowe znaczenie dla bezpieczeństwa i rozwoju Europy. Jednym z ważniejszych celów Projektu Karpackiego jest zwrócenie uwagi europejskich decydentów na ten niezwykle region Europy, jego mocne i słabe strony, jego szanse rozwojowe i zagrożenia związane z brakiem działań na tym obszarze.

4.1 Analiza SWOT

Poniżej przedstawiona jest szkieletowa analiza SWOT obszaru Karpat. Jednym z zadań projektu jest szczegółowa charakterystyka poszczególnych elementów analizy SWOT.

Mocne strony obszaru Karpat

W Karpatach znajduje się kilka miejsc z dobrze wyposażonymi i stosunkowo łatwo dostępnymi obiektami służącymi do rekreacji i uprawiania sportów zimowych. Najważniejsze z nich to Zakopane (PL), Tatranská Lomnica, Starý Smokovec, Štrbské Pleso (SK), Sinaia, Azuga i Predeal (RO).

Karpaty obfitują w zdrowotne źródła wody mineralnej oraz kąpieliska. Do głównych uzdrowisk należą Krynica w Polsce, Piešťany, i Teplice na Słowacji, Borsec, Sovata, Băile Tușnad, Covasna, i Băile Herculane w Rumunii.

Karpaty rozciągają się na terytorium 8 państw Europy (największa liczba na świecie) i usytuowane są w środku kontynentu z punktu widzenia europejskiej polityki, gospodarki, środowiska i bezpieczeństwa. Już sama ich lokalizacja dopomina się o więcej uwagi i większy nakład środków na rozwiązanie ich problemów.

Obszar Karpat to jeden z regionów Europy, w którym stara wiejska architektura i różnego rodzaju rękodzieło zostały najlepiej zachowane. Mogą być one jednym z czynników przyciągających turystów. Z drugiej strony, produkty te – przy dobrej organizacji i marketingu – mogą być sprzedawane szerszemu gronu odbiorców.

Obszar Karpat obfituje w lasy. Ma to wielkie znaczenie dla Europy Środkowej, gdzie raczej niewielka część powierzchni jest zalesiona (np. 60 procent wszystkich zalesionych obszarów Ukrainy znajduje się w Karpatach). Mogłoby to stać się podstawą dla konkurencyjnego przetwórstwa drewna i przemysłu meblarskiego. Konkurencyjność można zwiększyć poprzez współpracę przedsiębiorstw z różnych państw karpackich oraz koordynację ich strategii.

Obszar Karpat obfituje w rzeki, które mogą służyć do produkcji energii hydroelektrycznej. W związku z tym, że większość koryt rzek przebiega wzdłuż granic państwowych, inicjatywy takie wymagają koordynacji ponadnarodowej.

Słabe strony obszaru Karpat

Niestety słabe strony obszaru – póki co – są liczniejsze niż jego mocne strony.

Z geologicznego punktu widzenia Karpaty są – tak jak Alpy – młodym łańcuchem górskim. Młode łańcuchy gorzej nadają się do zakładania większych osad i są uboższe w bogactwa mineralne. Trochę ropy i innych złóż zostało znalezionych raczej u stóp gór na styku obszarów równinnych i górskich. Podczas gdy starsze łańcuchy górskie często przyciągają ludzi i działalność gospodarczą, młode łańcuchy mają niejednokrotnie wpływ „odstrasżający”. Obszar Karpat należy do słabiej rozwiniętych obszarów, nawet na tle Europy Środkowej. Tereny górzyste słabiej nadają się do celów rolniczych; ziemie pod uprawy nie mogą znajdować się powyżej 600-700 metrów.

Pomimo iż są one niższe, Karpaty trudniej przebyć niż Alpy, głównie z powodów historycznych i gospodarczych. Łańcuch ma 1450 km długości, a przebiega przez niego zaledwie 12 linii kolejowych (z których 5 znajduje się na granicy czesko-słowackiej). Karpat nie przecina żadna autostrada. Z powodu niewielkiej dostępności, turystyka utrzymuje się również na niskim poziomie, a potencjał turystyczny obszaru nie może zostać wykorzystany.

Obszar ten nie jest korzystny dla rolnictwa. Pomimo niekorzystnych warunków, gęstość zaludnienia wśród mieszkańców utrzymujących się z rolnictwa była stosunkowo duża i przekraczała możliwości pomieszczenia ich na tym obszarze. Efektem tego było ubóstwo i wysoki poziom emigracji w ciągu ostatnich stu do stu pięćdziesięciu lat. W okresie tym obszar Karpat był jednym z regionów o najwyższym poziomie emigracji w Europie. Przeludnienie obszarów rolniczych niosło ze sobą również inne negatywne skutki. Obszar nadający się pod wydajną uprawę roślin na dużą skalę jest niewielki; strome zbocza są bardziej narażone na erozję, a wiele miejsc już się jej poddało.

Obszar ten ma peryferyjne położenie. Rynki i metropolie znajdują się daleko, a dotarcie do nich jest trudne i kosztowne. Nie ma tam znaczących surowców mineralnych.

Znaczna część regionu karpackiego to obszary przygraniczne, gdzie przekroczenie granicy jest trudne i czasochłonne z technicznego i administracyjnego punktu widzenia. Tego typu granice stanowią poważną przeszkodę dla integracji i współpracy gospodarczej. Przez wieki znaczna część Karpat stanowiła zaniedbany peryferyjny obszar przygraniczny. Jedną część (pomiędzy Słowacją i Polską) wciąż jest obszarem przygranicznym. Pozostałe części znajdują się obecnie wewnątrz Ukrainy i Rumunii, ale nowa sytuacja doprowadziła do powstania kolejnych problemów. Na Ukrainie obszar Zakarpacia odizolowany od reszty kraju przez łańcuch górski stał się jeszcze bardziej peryferyjny niż wcześniej. W Rumunii Karpaty dzielą kraj na dwie części, a łańcuch górski pozostał w jakimś sensie przeszkodą na drodze do pełnej integracji narodowej.

W ciągu ostatniego wieku granice państwowe na tym obszarze zmieniały się niejednokrotnie, a w niektórych miejscach także skład etniczny ludności zmieniał się w znaczący sposób. W byłym Związku Radzieckim obszary przygraniczne były specjalnie nierozwijane i nieindustrializowane. Jedną z przyczyn niedorozwoju gospodarczego były czynniki polityczne. Warunki polityczne były również niekorzystne na tym obszarze. Promocji rozwoju obszaru Karpat nie pomagało również to, że w większości krajów nie był on zamieszkały przez dominującą w państwie grupę etniczną, lecz przez mniejszość narodową. Na Węgrzech z czasów przed I wojną światową Karpaty były zamieszkałe przez Słowaków, Rusinów i Rumunów. Skutki komunistycznego systemu gospodarczego są odczuwane po dziś dzień. Mniejsze i średnie miejscowości u stóp łańcucha górskiego straciły swoją ważną rolę handlową jako miejsc wymiany i przetwórstwa produktów z gór i z terenów równinnych. Brakuje małych i średnich przedsiębiorstw. Wiele małych i średnich miejscowości to „miasta jednej fabryki”, które są w całości uzależnione od jednego zakładu przemysłowego w mieście.

Prawie czterdzieści lat komunizmu w gospodarce wyrządziło wielkie szkody na obszarze Karpat. System centralnego planowania nie uwzględniał specyfiki terenów górskich – stosowane były takie same metody i cele planistyczne jak w innych częściach danych krajów. W okresie tym nastąpiło poważne wylesienie Ukrainy i Rumunii. PGRy były zakładane na obszarach o warunkach niesprzyjających uprawom na dużą skalę. Na niektórych obszarach górskich w Rumunii nie była przeprowadzana kolektywizacja, jednak rolnictwo w tych miejscach nie otrzymywało żadnej pomocy państwowej. Karpaty Słowackie i niektóre części Karpat Rumuńskich (Brasov) były uprzemysławiane, jednak w większości proces ten związany był z przemysłem zbrojeniowym. Obszary górskie stwarzały możliwości do rozwoju turystyki, jednak nie był to priorytetowy sektor gospodarki socjalistycznej. Turystyka międzynarodowa była raczej ograniczona w krajach hermetycznie odizolowanych od reszty świata.

► Čertovica – Chopoc, Park Narodowy Niskie Tatry ,
Słowacja 17-19 czerwca 2008 r., Bukareszt,

Szanse obszaru Karpat

Obszar Karpat jest jednym z niewielu regionów w Europie Środkowej i Wschodniej, w których liczba ludności wciąż wzrasta. Jest to znaczące źródło wykształconych, wykwalifikowanych (tanich) i stosunkowo młodych pracowników europejskich.

Obszar ten prezentuje znaczne możliwości w zakresie turystyki. Obiekty przeznaczone do uprawiania sportów zimowych skoncentrowane są w niewielkiej liczbie miejscowości, głównie w Karpatach Zachodnich (Zakopane PL, Poprad SK). Miejsc nadających się do uprawiania sportów zimowych jest jednak znacznie więcej. Rozległe tereny o naturalnym pięknie są prawie nietknięte. Wielkie parki narodowe mają stosunkowo niewielu odwiedzających.

Jedną z istotnych szans jest odzyskanie średniej wielkości miast wzdłuż „linii handlowej” na wewnętrznych i zewnętrznych brzegach łańcucha Karpat. Miejscowości te były ośrodkami wymiany produktów z gór i terenów równinnych. Osłabienie tej roli w minionych dziesięcioleciach było częściowo związane z komunistycznym systemem gospodarczym, ale też z Holokaustem (znaczna część klasy mieszczańskiej w tych miejscowościach była pochodzenia żydowskiego). Wiele z tych miast znajduje się obecnie w krytycznej sytuacji, gdyż część przemysłu ulokowana tam przez centralnie planowaną gospodarkę upada. Handel, przetwórstwo i marketing produktów z terenów górskich (takich jak górskie produkty spożywcze) mogłyby stać się istotną częścią gospodarki tych miejscowości.

Zagrożenia obszaru Karpat

Przeludnienie agrarne oraz niedostatek terenów pod uprawy niosą ze sobą ryzyko wylesienia, przepasienia i niewłaściwego korzystania ze stoków górskich na potrzeby rolnicze. Praktyki te zwiększają ryzyko powodzi, osuwisk i degradacji ziemi.

Bez działań prewencyjnych zmiany klimatu mogą również spotęgować ryzyko powodzi i radykalne obniżenie możliwości uprawiania sportów zimowych.

Migracja z obszaru Karpat jest w pewnym stopniu nieunikniona, ale może mieć pozytywny wpływ na sytuację gospodarczą i społeczną (mniejsze przeludnienie agrarne, przekaz dochodów itp.). W sytuacji braku rozwoju gospodarczego i zwiększonej mobilności, emigracja może jednak przybrać nadmierne rozmiary i uniemożliwić przyszły rozwój gospodarczy.

Znaczne luki gospodarcze, społeczne i luki w zakresie bezpieczeństwa wzdłuż zewnętrznych granic UE mogą być zachętą do półlegalnej lub nielegalnej działalności po obu stronach granicy: Nielegalne zatrudnienie, przemyt ludzi i towarów, znaczne różnice cenowe świadczonych usług, transgraniczne świadczenie usług, nielegalne składowiska, czy wywóz odpadów mogą wywołać rosące napięcie na obszarze przygranicznym, co nie sprzyja integracji.

Nawet teraz na niektórych terenach przygranicznych znaczna część ludności żyje z drobnej półlegalnej lub nielegalnej działalności (przemyt paliwa i innych dóbr, niezarejestrowane zatrudnienie). Dobrze prosperującymi miejscowościami są tylko te, w których działalność taka prowadzona jest na dużą skalę. Zarobione pieniądze nie są inwestowane w działania produktywnie, lecz w budowę wielkich apartamentowców, co stanowi formę prania pieniędzy. Rozwój w tym kierunku prowadzi do błędnej dystrybucji zysków w oparciu nie o pracę, lecz o nielegalną działalność.

Na obszarze Karpat – zwłaszcza na krawędziach Karpat Północno-Wschodnich i Wschodnich – żyje znaczna część europejskiej populacji Romów. Warunki życia dużej części tej populacji uległy w ciągu ostatnich 15 lat pogorszeniu. Napięcia społeczne wywołane tymi zmianami, są nie do przecenienia. Jeżeli nie podejmie się żadnych działań w celu naprawy sytuacji lub będą one niewystarczające, na obszarze tym mogą wystąpić poważne konflikty.

Oprócz grup Romów obszar zamieszkują również inne mniejszości etniczne. Ich status uległ poprawie w ciągu ostatnich 10 lat, jednak nie może być on uznany za stabilny. W każdym momencie do władzy w krajach regionu mogą dojść partie nacjonalistyczne (istniejące w każdym z państw karpaccich), co może doprowadzić do poważnych napięć w regionie.

Region karpacki jest obecnie wschodnim obszarem granicznym Unii Europejskiej. Przyszłe poszerzenie Unii Europejskiej stoi wciąż pod znakiem zapytania. Jednak jakiegokolwiek decyzje zostaną podjęte w tej kwestii, zapewnienie stabilności politycznej wymaga współpracy z sąsiednimi krajami i pomocy w ustabilizowaniu ich gospodarki i poprawy warunków życia ludności.

Szczyt Gerlach, Wysokie Tatry, Słowacja

5 CELE STRATEGICZNE W REGIONIE KARPACKIM

Celem dokumentu strategicznego dla Karpat (VASICA: Strategia rozwoju przestrzennego obszaru karpackiego) powinno być wykorzystanie i wzmocnienie mocnych stron obszaru, ograniczenie jego słabych stron, wykorzystanie jego szans i – o ile to możliwe – uniknięcie zagrożeń i zapobieganie ich powstawaniu.

Biorąc pod uwagę wymienione mocne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia, można określić cztery cele strategiczne dla całego obszaru Karpat:

- Wzmocnienie wewnętrznej spójności regionu karpackiego,
- Wzmocnienie spójności z pozostałymi częściami terytorium Europy,
- Poprawa wzrostu gospodarczego i nowe miejsca pracy na obszarze Karpat,
- Poprawa zarządzania środowiskowego, zarządzania dziedzictwem kulturowym i walorami przyrodniczymi regionu.

5.1. Wzmocnienie wewnętrznej spójności obszaru Karpat

Z ogólnej obserwacji wynika, że wewnętrzna spójność Karpat jest na chwilę obecną nieznaczna. Przyczyny niewielkiej spójności są natury przyrodniczo-geograficznej, techniczno-infrastrukturowej, historycznej, politycznej i etniczno-językowej:

- Łąncuch Karpat dzieli region na dwie połowki: obszary wewnątrz Niecki karpackiej i obszary na zewnątrz niej. Obszary te oddziela łańcuch o szerokości 150 km, który ciężko przekroczyć i który pozostawał niezamieszkały lub prawie niezamieszkały przez całe wieki. Łąncuch ten stanowił naturalny system obronny dla narodów i regionów po obu jego stronach, ale tym samym oddzielał je od siebie i ograniczał wzajemne relacje.
- Alpy jeszcze trudniej było przebyć, jednak drogi Północ-Południe były niezbędne dla rozwoju gospodarczego i kulturowego Europy Zachodniej, w związku z czym dokładano wszelkich starań, by wybudować drogi i linie kolejowe przecinające Alpy. W Europie

Środkowej natomiast połączenie Północ-Południe nie było sprawą priorytetową. W efekcie liczba dróg i linii kolejowych przecinających Karpaty jest niewystarczająca, a ich przepustowość jest ograniczona.

- Historycznie region karpacki stanowił „teren przygraniczny” wielkich mocarstw: państwa Ottomanów, Rosjan (Związku Radzieckiego), Niemiec i Austro-Węgier. Łączenie sił i solidarność nieczęsto wchodziły w skład strategii politycznych mniejszych państw na tym „terenie przygranicznym”. Częściej zabiegały one o wsparcie jednego lub więcej mocarstw do osiągnięcia swoich celów politycznych i militarnych. Relacje międzynarodowe i międzyetniczne cechowały raczej konflikty niż współpraca.
- Utrzymywanie wrogich stosunków pomiędzy mniejszymi państwami było również przez długi czas częścią taktyki wielkich mocarstw. Strategia ta była także nadużywana przez niektórych przywódców komunistycznych do

odwrócenia uwagi ludności od pogarszającej się sytuacji gospodarczej w kraju.

- W regionie karpackim używanych jest osiem języków. Zrozumienie mowy stanowi mniejszy problem w przypadku pięciu języków słowiańskich (czeskiego, polskiego, serbskiego, słowackiego i ukraińskiego) niż w przypadku pozostałych trzech języków (niemieckiego, węgierskiego i rumuńskiego). Do XVIII wieku funkcję lingua franca pełniła łacina. W XIX wieku rolę tę przejął częściowo język niemiecki. Niestety przez prawie pół wieku w szkołach na obszarze Karpat wykładany był język rosyjski, którego nikt się nie chciał uczyć. W efekcie całe pokolenia zamieszkujące państwa karpackie mają trudności w porozumiewaniu się między sobą.

Z drugiej strony istnieją pewne okoliczności sprzyjające większej spójności:

- Państwa i regiony karpackie łączy wspólna „środkowoeuropejska” kultura – choć posługują się one różnymi językami. Z wyjątkiem kilku regionów we wschodniej i południowej Rumunii, wszystkie regiony karpackie wchodziły w skład cesarstwa Habsburgów przez co najmniej 150 lat, a kilka regionów znacznie dłużej. Cesarstwo to – poza poważnymi problemami wewnętrznymi – charakteryzowały szczególnie środowisko i sposób życia, które pozostawiły swój ślad w każdym z państw karpackich. Nawet życie pod rządami radzieckimi było ich wspólnym doświadczeniem. Ciekawym skutkiem ograniczeń podróży na Zachód było lepsze zapoznanie się z krajami sąsiadującymi. Wspólny los i równoległe wysiłki w celu obalenia systemu polityczno-gospodarczego wytworzyły pewnego rodzaju poczucie solidarności pomiędzy tymi narodami.
- Choć Karpaty stanowią „wartość” geograficzną łączącą kraje i regiony, ich bogactwa są zróżnicowane, co może stworzyć ogromne szanse wymiany produktów w ramach handlu międzynarodowego. Niemniej jednak od

upadku Cesarstwa Habsburgów do wstąpienia do UE kraje karpackie poważnie – z wykorzystaniem różnych instrumentów – dyskryminowały się wzajemnie w stosunkach handlu zagranicznego. Miało to miejsce zarówno w przypadku wojen celnych pomiędzy dwiema wojnami światowymi, jak również w przypadku handlu w ramach RWPG oraz CEFTA. Dopiero przystąpienie do UE usunęło wszelkie przeszkody na drodze do ekonomicznego podziału pracy pomiędzy państwami i regionami karpackimi, dzięki czemu od 2004 r. stosunki gospodarcze i handel gwałtownie się rozwinęły.

- Wreszcie, wspólne działanie może być przydatne nawet w sytuacji członkostwa w UE i na forach UE. Regiony karpackie znajdują się wśród najslabiej rozwiniętych regionów UE, zaś wspólne przedstawienie problemów mogłoby podkreślić ich roszczenia.

Działania na rzecz osiągnięcia większej spójności wewnętrznej w regionie karpackim mogą być następujące:

- Rozwój i udoskonalenie sieci transportowych i komunikacyjnych przecinających Karpaty i wewnątrz nich;
- Wspieranie umów partnerskich i umów o współpracy między państwami, regionami i miastami karpackimi;
- Wspieranie tworzenia Euro-regionów i przekształcanie ich w regiony faktycznie realizujące wspólne projekty i podejmujące wspólne wysiłki;
- Rozszerzenie strefy Schengen o Rumunię tak szybko, jak to tylko możliwe;
- Ułatwianie przechodzenia przez granicę również obywatelom z regionów karpackich spoza UE;
- Ustanowienie ponadnarodowych sieci transportu pasażerskiego pomiędzy sąsiednimi obszarami krajów karpackich w celu wzmocnienia mikro-regionalnych

- połączeń, promowania turystyki i ułatwienia podróżowania;
- Opracowanie większej liczby projektów ponadnarodowych w celu usprawnienia infrastruktury systemu;
- Udoskonalanie wymian uczniów i studentów oraz wspieranie kursów językowych w zakresie języków sąsiadów;
- Wspieranie wzajemnych odwiedzin trup teatralnych, zespołów i artystów w regionach karpackich.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Zalecenia wzmocnienia wewnętrznej spójności w regionie karpackim wynikające ze sprawozdania Projektu Karpackiego na temat sieci transportowych:

- Utrzymanie i udoskonalenie lokalnego systemu transportu pasażerskiego w celu wsparcia zrównoważonych środków transportu oraz zahamowania coraz częstszego korzystania z samochodów prywatnych.
- Modernizacja obiektów i jakości systemów transportu miejskiego – np. pod względem integracji różnych środków transportu, wygody pojazdów, infrastruktury pieszej i rowerowej a także modernizacji zarządzania transportem i nadzoru nad nim.
- Promowanie korzystania z infrastruktury kolejowej i dalsza jej modernizacja oraz dalsza integracja środków transportu w celu zmniejszenia nacisku na budowę infrastruktury drogowej w związku z rosnącymi potrzebami związanymi z przewozem towarów i in. na obszarze Karpat.
- Wspieranie rozwoju systemów infrastruktury i mobilności w celu sprostania potrzebom transportu turystycznego. Działania te powinny być realizowane z wykorzystaniem już istniejącej infrastruktury (np. kolejek wąskotorowych) i z zastosowaniem najlepszych możliwych rozwiązań w celu utrzymania hałasu, spalin i zawłaszczenia ziemi na minimalnym poziomie przez zastosowanie zrównoważonych i innowacyjnych środków transportu.
- Wspieranie potrzeby jasnego planowania a także kształtowania i wdrażania polityk na rzecz zrównoważonego transportu na obszarach o znacznych walorach przyrodniczych, z uwzględnieniem możliwości każdego obszaru.

Zalecenia wzmocnienia wewnętrznej spójności w regionie karpackim wynikające ze sprawozdania Projektu Karpackiego na temat przemysłu drzewnego:

- Poprawa i ułatwienie współpracy pomiędzy państwami karpackimi, w oparciu o wszechstronne badania na rzecz ochrony i zrównoważonego zarządzania lasami karpackimi.
- W kontekście zmian politycznych i społecznych w państwach karpackich, potencjał nowoczesnych koncepcji ochrony przyrody powinien znaleźć zastosowanie szybciej niż w krajach Europy Zachodniej.
- Opracowanie wspólnych strategii i wdrożenie ich na najbardziej odpowiednim poziomie – przeciwko nielegalnym wycinkom, promującym ekologiczne praktyki rolnicze, tradycyjne produkty oraz wdrożenie scenariuszy leśno-środowiskowych uwzględniających kwestie turystyczne.
- Przyjęcie planów działań w zakresie wylesiania i przejście do stopniowej planowej wycinki.
- Udoskonalenie systemu oceny oddziaływania na środowisko działań z zakresu leśnictwa.
- Ustanowienie bazy danych zasobów leśnych ze zharmonizowanymi danymi dla regionu karpackiego.

5.2 Wzmacnianie spójności z pozostałymi częściami terytorium Europy

Niezależnie od wzmacniania spójności wewnętrznej, należy pamiętać, że region karpacki stanowi część większego terytorium Europy. Proces integracji europejskiej oznacza, że po raz pierwszy w historii Europy obszar ten jest równoprawnym członkiem Wspólnoty Europejskiej, a to z kolei oznacza, że lepiej sytuowana część Europy wspiera przystosowanie i rozwój państw karpackich, ale państwa karpackie muszą też przyczynić się do zachowania stabilności w całej Europie oraz do jej rozwoju. Główne wyzwania i zadania regionów karpackich w tym zakresie prezentują się następująco:

- Jednym z najważniejszych zadań jest dogonienie bardziej rozwiniętych krajów Unii Europejskiej. Dla regionów karpackich głównym wzorcem jest obszar Alp. Proces nadrabiania zaległości ma jednak znaczenie dla całej Europy. W ostatnich latach poziom wzrostu niektórych regionów karpackich (głównie na Słowacji) był zdecydowanie wyższy niż średnia unijna, tak więc na pewno przyczyniły się one do realizacji celów lizbońskich rozwoju gospodarczego UE.
- Proces nadrabiania zaległości nie oznacza jednak, że region karpacki powinien stać się pod każdym względem podobny do modeli Europy Zachodniej (np. do regionów alpejskich). Europa Środkowa, a w niej region karpacki, ma swoją własną specyfikę i cechy szczególne, które warto zachować. Należą do nich choćby specjalne karpackie produkty spożywcze, kultura, folklor, rzemiosło, struktury miejskie i wiejskie, system transportu, wykorzystanie ziemi, zwyczaje rolnicze itp. Zachowując swoje cechy szczególne, region karpacki może wnieść swój wkład do różnorodności przestrzeni europejskiej.
- Funkcja granicy i mostu: region karpacki stanowi teraz najważniejszą część zewnętrznej granicy UE. Granica zewnętrzna UE ma obecnie 6631 km, a 1884 km, czyli ponad jedna czwarta tej

długości, znajduje się w regionie karpackim. Są to granice państw członkowskich UE z Ukrainą i Serbią. Granice te mają jednak jeszcze większe znaczenie, niż wskazywałby na to ich udział w całości. Ukraina jest największym krajem na całym obszarze, a ukraińskie Karpaty mają kluczowe znaczenie dla Ukrainy i całego łańcucha górskiego. Odpowiadają one za 70 procent całej produkcji drewna na Ukrainie, jak również znaczną część produkcji drewna w Karpatach. Kilka ważnych rzek obszaru Karpat ma swoje źródła w Karpatach Ukraińskich (San, Bug, Tisa, Prut, Latorica, Uzh). Nawet niezależnie od ich znaczenia z punktu widzenia hydrologii i gospodarki, regiony Karpat Ukraińskich i Serbskich mają kluczowe znaczenie dla całej polityki sąsiedzkiej UE. Te regiony karpackie stanowią granice z sąsiednimi krajami, ale jednocześnie mosty do nich. Stabilność i rozwój Ukrainy i Serbii są istotnymi czynnikami dla stabilności UE, a owocna współpraca transgraniczna w dużej mierze gwarantuje tę stabilność.

- W ramach unijnych polityk strukturalnych, spójności i rolnictwa, państwa i region karpacki korzystają ze znacznego wsparcia dla swoich gospodarek. Jednocześnie stanowi to istotne przeniesienie dochodów w ramach UE od bogatszych do biedniejszych państw i regionów. Beneficjenci mają jednak polityczny, gospodarczy i moralny obowiązek wykorzystywania tych transferów w największym możliwym stopniu i jak najbardziej efektywnie, aby jak najszybciej przygotować się na czas, kiedy – dzięki swojemu dynamicznemu rozwojowi – zapewnią sobie warunki równowagi gospodarczej i rozwoju bez napływu środków z zewnątrz.

Do głównych działań służących realizacji tych celów należą:

- Wzmocnienie połączeń transportowych i komunikacyjnych pomiędzy regionem

karpackim a ogólnoeuropejskimi korytarzami transportowymi i komunikacyjnymi;

- Połączenie regionu karpackiego z europejskimi drogami wodnymi;
- Włączenie górskich szlaków turystycznych do międzynarodowych struktur szlaków turystycznych i ich aktywna międzynarodowa promocja;
- Zintegrowane działania ukierunkowane na przyciągnięcie nowych inwestycji, zwłaszcza w zakresie nowych technologii;

- Rozwój społeczeństwa informacyjnego w oparciu o zintegrowane systemy nowoczesnej infrastruktury telekomunikacyjnej.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Zalecenia wzmocnienia zewnętrznej spójności regionu karpackiego wynikające ze sprawozdania Projektu Karpackiego na temat sieci transportowych:

- Należy podjąć działania w celu zwiększenia udziału kolei w transporcie ogółem, tak by międzynarodowy transport pasażerski oraz towarowy odbywał się zrównoważonymi środkami transportu.
- Większe wykorzystanie linii kolejowych w ruchu do i wewnątrz Karpat, jak również lepsze systemy kontroli

i sterowania mogą przyczynić się do poprawy sytuacji w zakresie bezpieczeństwa na drogach.

- Stacje kolejowe pełniące funkcję węzłów dystrybucyjnych w sieci kolejowej powinny być rozbudowane w celu umożliwienia jednoczesnego płynnego przewozu pasażerów.
- Przeprowadzenie działań w celu załagodzenia skutków budowy lub rozbudowy głównych dróg i autostrad – takich jak ingerencja w krajobrazy naturalne, fragmentacja siedlisk i przecięcie tras migracji dzikich zwierząt – na przykład poprzez budowę zielonych mostów.
- W celu osiągnięcia lepszego dostępu do rejonów

turystycznych i przyrodniczych, należy stworzyć obiekty do obsługi zrównoważonego transportu oraz system zarządzania mobilnością. Działania te powinny nieść ze sobą poprawę łączności z ponadnarodowymi systemami kolejowymi wyższego stopnia.

- Należy podjąć kroki i wdrożyć systemy w celu poprawy łączności systemów transgranicznych (zwłaszcza kolejowych) z regionalnymi i lokalnymi systemami transportu dla transportu towarów.

5.3 Promocja wzrostu gospodarczego i nowe miejsca pracy na obszarze Karpat

Naturalnie jest to jeden z głównych celów na obszarze Karpat. Uplasował się on na trzeciej pozycji dlatego, że związane z nim instrumenty i działania mają bardziej ogólny charakter, niezwiązany tylko z terenem Karpat.

Niemniej jednak nawet w kwestii polityki „wzrostu i miejsc pracy” region charakteryzują pewne specyficznie „karpackie” cechy. Najważniejszą z nich jest niski poziom aktywności. W regionie karpackim pracuje 50-51% ludności pomiędzy 15 a 64 rokiem życia, podczas gdy średnia w UE wynosi 64%, a w niektórych regionach nawet ponad 70%. Oznacza to, że nawet jeśli ich produktywność byłaby taka sama jak średnia unijna (a tak niestety nie jest), PKB na jednego mieszkańca byłoby o 22% niższe. Najważniejszym zadaniem jest w związku z tym stworzenie miejsc pracy dla większej części mieszkańców. Doświadczenie pokazuje, że duże wielonarodowe firmy mają znaczny wkład do PKB i eksportu, ale ich wpływ na poziom zatrudnienia jest raczej ograniczony. Oznacza to, że dodatkowe

miejsca pracy muszą powstać w małych i średnich przedsiębiorstwach. Ich wsparcie jest więc niezbędne dla całej gospodarki Karpat.

Jednak nawet ten niski poziom zatrudnienia oznacza przesyt zatrudnienia w niektórych rejonach Karpat. Wskaźnik PKB na jednego mieszkańca jest najniższy w północno-wschodniej Rumunii (23,6% średniej UE), gdzie poziom produktywności jest jeszcze niższy: PKB na osobę zatrudnioną wynosi 11,6% średniej UE. Wynika to z tego, że połowa siły roboczej zatrudniona jest w sektorze rolniczym o niskiej wydajności. Zatrudnienie w rolnictwie na poziomie 50% niewiele różni się od utajonego bezrobocia.

Brak aktywności i utajone bezrobocie w rolnictwie razem oznaczają, że w ciągu kolejnych lat na obszarze Karpat należy stworzyć 6-7 milionów miejsc pracy tylko po to, żeby mógł on doścignąć obecny średni poziom aktywności w UE. Regiony o najniższym poziomie aktywności przedstawione są w Tabeli 2.

Tabela 2: Poziom aktywności ludności w wieku 15-64 lat (2004)

Kod NUTS	Nazwa regionu	Poziom aktywności
PL22	Śląskie	49,5
HU31	Észak-Magyarország (północne Węgry)	49,5
HU32	Észak Alföld (Wielka Nizina Północna)	50,2
SK04	Východné Slovensko	51,5
PL33	Świętokrzyskie	51,6
PL32	Podkarpackie	52,3
HU33	Del Alföld (Nizina Południowa)	53,8
RO12	Centru	54,1
RO22	Sud-Est	54,6
PL21	Małopolskie	55,0

Zródło: Eurostat

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Podręcznik opracowany na potrzeby władz lokalnych i postaci ważnych dla rozwoju stanowi oddzielną publikację Projektu Karpackiego. Celem podręcznika jest określenie krótko- i średniofalowego planu rozwoju, który jako przydatne narzędzie może być wykorzystywany przez publiczne i prywatne zainteresowane strony do promocji zrównoważonej turystyki w Karpatach. Przyjęta metodologia bazuje na procesie uczestnictwa z udziałem partnerów projektowych pracujących nad różnymi obszarami pilotażowymi: Góry Fagaras w Rumunii, region Podkarpacia w Polsce, ukraińska część Karpat – w celu zebrania informacji i wyników z doświadczeń w terenie. Włączone zostały wyniki działań i badań wyjściowych wykonanych przez innych partnerów projektu.

Wynikiem tego interaktywnego procesu jest wdrożenie planu rozwoju, który, dzięki oddolnemu podejściu, jest skrojony na miarę potrzeb pilotażowych obszarów, przedstawia wspólną platformę, na której można budować podstawy zrównoważonej turystyki i może być łatwo przełożony na potrzeby innych regionów karpackich. Regionalne dokumenty planistyczne podkreślają zrównoważoną turystykę jako motor trwałego rozwoju socjoekonomicznego opartego o kontrolowane wykorzystywanie i wzbogacanie walorów przyrodniczych oraz dziedzictwa historycznego i kulturowego obszaru. Właśnie w tym duchu opracowany i zrealizowany został podręcznik. Opracowany plan rozwoju zakłada ponadnarodową perspektywę: rozpatruje on karpackie regiony Polski, Ukrainy oraz Rumunii jako jedną całość, gdyż główne naciski przyrodnicze, społeczne i gospodarcze na te regiony mają charakter ponadnarodowy. Plan krótko- i długofalowy został opracowany w oparciu o treść i wyniki działań realizowanych na obszarach pilotażowych, które zostały przewidziane jako osie planu.

Wychodząc od wyników oceny na obszarach regionalnych, plan szkicuje strategię rozwojową „Karpackiego systemu turystycznego” w podziale na cztery osie strategiczne:

- model rozwoju turystyki i polityka budowania świadomości marki;
- infrastruktura;
- tworzenie i konsolidacja MŚP;
- szkolenia.

Doprowadziło to do modelu rozwoju oddolnego, który organizuje szacowanie, wyniki i ocenę działań w rejonach pilotażowych w system, który może zapewnić opracowanie skutecznego planu rozwojowego odpowiadającego potrzebom regionalnym. Plan został opracowany z uwzględnieniem następujących kwestii strategicznych:

- Określenie ponadregionalnego organu zarządzającego jako strategicznego narzędzia gwarantującego skuteczną realizację planu. Organ ten, który mógłby zostać ustanowiony „pod parasolem” Konwencji Karpackiej, przewidywany jest jako forum, na którym wszystkie polityki regionalne mogą osiągnąć wspólne podejście na rzecz rozwoju zrównoważonej turystyki w Karpatach;
- Definicja strategii rozwojowej dla całego obszaru postrzeganego jako pojedynczy system turystyczny. Plan proponuje model rozwoju Karpat jako „plan zbiorczy” koordynujący wszystkie działania i strategie związane ze zrównoważoną turystyką.

Opracowana strategia rozwoju turystyki podkreśla główne pola interwencji w dziedzinie:

- Infrastruktury, w celu wypełnienia istniejących luk na tym obszarze zgodnie ze strategią lokalną i ponadnarodową;
- Konsolidacji i tworzenia MŚP, w celu wspierania rozwoju przedsiębiorczości na tym obszarze;
- Promocji systemu turystycznego zorientowanego na różne grupy docelowe: wewnętrzne (lokalne społeczności i operatorzy) i zewnętrzne (potencjalni turyści i profesjonalni pośrednicy);
- Szkoleń zasobów ludzkich, które mają być włączone w kwestie rozwojowe, poprawa ich zdolności i umiejętności w celu skutecznego wsparcia rozwoju i procesów zmian koniecznych do udoskonalenia systemu turystycznego.¹

5.4 Poprawa zarządzania środowiskowego, zarządzania dziedzictwem kulturowym i walorami przyrodniczymi regionu.

Region karpacki obfituje w bogactwa naturalne. Ich wykorzystanie, zwłaszcza w ciągu ostatnich 50 lat, w wielu przypadkach zakłóciło jednak harmonię środowiska i należy teraz podjąć kroki, żeby ją przywrócić. Dbałość o środowisko naturalne prowadzi do poprawy jakości i warunków życia oraz działalności gospodarczej. Może to być jeden z czynników wpływających na pozytywne zmiany społeczne, np. na odwrócenie tendencji do wyludniania. Dziedzictwo kulturowe jest również imponujące. Jego elementy gromadziły się przez stulecia dzięki wkładom kilku narodów oraz grup etnicznych i wyznaniowych, z których niektóre nie zamieszkują już tego obszaru. Taka mieszanka kulturowa może przyczynić się znacząco do rozwoju, o ile zostanie odpowiednio zbadana, będzie właściwie zarządzana i uwzględniana w politykach rozwojowych.

Środowisko naturalne regionu karpackiego stanowi dziedzictwo całej Wspólnoty Europejskiej, tak więc jego ochrona powinna być zadaniem priorytetowym. Bogactwa środowiskowe i kulturowe mogą też być podstawą rozwoju pewnych rodzajów działalności gospodarczej (np. turystyki). Dlatego też ochrona lub działania ukierunkowane na przywrócenie wartości środowiskowych i kulturowych mogą być też postrzegane w kryteriach gospodarczych, a na dłuższą metę mogą przekształcić się w wymierne korzyści.

Możliwe są następujące wspólne działania:

- Wspólna, skoordynowana troska o przygraniczne parki narodowe i rezerwy przyrody;
- Wdrożenie europejskich programów ochrony przyrody (takich jak zielone pasy);
- Ochrona rzek transgranicznych przed zanieczyszczeniami i poprawa jakości wody w zlewiskach rzek przekraczających granice państwowe;
- Koordynacja działań w zakresie wykorzystania i ochrony struktur hydro-geologicznych ponad

granicami, w tym przywrócenie równowagi hydro-geologicznej na obszarach z naruszonymi systemami wodnymi. Ochrona obszarów z wodami podziemnymi i jaskiniowymi;

- Współpraca w zakresie przygotowywania oceny wpływu inwestycji na środowisko dla obszarów przygranicznych;
- Zintegrowana kontrola jakości powietrza;
- Zrównoważone zarządzanie lasami na obszarach przygranicznych i zwiększanie pokrywy leśnej;
- Przygotowywanie badań, ocena możliwości rekultywacji i odbudowy ziem przemysłowych i zdegradowanych oraz przygotowanie wspólnych projektów rekultywacji i odbudowy;
- Wzmocnienie i ochrona regionalnych tradycji architektonicznych;
- Podnoszenie świadomości społecznej i kształcenie w zakresie ochrony środowiska naturalnego i kultury;
- Rewitalizacja krajobrazu kulturowego na obszarach wiejskich;
- Promocja turystyki polegającej na zwiedzaniu obiektów dziedzictwa przemysłowego;
- Działania organizacyjne i techniczne ukierunkowane na ochronę dziedzictwa kulturowego.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Zalecenia na rzecz ochrony i przywrócenia zasobów przyrodniczych i kulturowych wynikające z Raportu o stanie środowiska Karpat (KEO):

- Rozwój regionalnych strategii zrównoważonej turystyki uwzględniających specyfikę regionów górskich;
- Rozwój wspólnych przedsięwzięć i działań na rzecz zarządzania chronionymi obszarami i krajobrazami;
- Wspólne działania na rzecz poprawy jakości środowiska (m.in. powietrza, wody, gleby);
- Rozwój i realizacja wspólnych strategii i polityk na rzecz zrównoważonego wykorzystania zasobów naturalnych i walorów przyrodniczych;
- Rozwój i realizacja strategii zrównoważonego rozwoju z większym naciskiem na zapewnienie zrównoważonego transportu i wydajnych energetycznie infrastruktur transportowych;
- Realizacja lokalnych i regionalnych planów, programów i projektów wewnątrzpaństwowych (zalecenia podstawowe w odnowionej Strategii Zrównoważonego Rozwoju UE);
- Korzystanie z Konwencji Karpackiej jako środka zapewniającego ponadnarodowe ramy współpracy i integracji polityk multisektorowych.
- Korzystanie z Konwencji Karpackiej w celu stworzenia forum dla udziału, rozwoju i realizacji strategii, programów i projektów ponadnarodowych;
- Działania uwzględniające konteksty globalny, regionalny i ponadnarodowy;
- Sformułowanie i realizacja spójnych i zrównoważonych kulturowo polityk;
- Działania i przedsięwzięcia mające na celu uniknięcie lub złagodzenie skutków wyludnienia obszarów wiejskich;
- Działania w zakresie edukacji, komunikacji i udziału społecznego oraz demokracji środowiskowej;
- Wdrożenie bardziej ekologicznych technologii i praktyk;
- Realizacja polityk wspierających rozwój sektorów;

Zalecenia na rzecz ochrony i przywrócenia zasobów przyrodniczych i kulturowych wynikające z raportu dotyczącego zarządzania zasobami wodnymi i zapobiegania ryzyku:

- Zarządzanie zasobami wodnymi powinno w dalszym ciągu uwzględniać swój ponadnarodowy wymiar, a współpraca na poziomie transgranicznym i międzynarodowym powinna się jeszcze zacieśniać.
- Należy wybudować i wdrożyć odpowiednią infrastrukturę i instalacje w celu zapewnienia właściwego oczyszczania ścieków i odprowadzania niebezpiecznych cieczy na wypadek katastrof przemysłowych.
- Należy wprowadzić Zasadę zintegrowanego zarządzania zasobami wodnymi oraz system internalizacji kosztów i korzyści środowiskowych w celu osiągnięcia kompromisowego rozwiązania w sytuacji konfliktu interesów związanych z rzekami, mianowicie rozwoju miast, planowania wykorzystania terenu, przywrócenia historycznych obszarów zalewowych, transportu śródlądowego, budowy sztucznych zbiorników wodnych, działań kompensacyjnych i utrzymywania przepływu na poziomie akceptowalnym z punktu widzenia środowiska.
- Należy wyznaczyć cele, które będą odzwierciedlały priorytety środowiskowe, społeczne i ekonomiczne, biorąc pod uwagę różne obszary polityki.
- Zaleca się, by pozostałe polityki uwzględniały kwestie zarządzania zasobami wodnymi.
- Działania na rzecz łagodzenia skutków katastrof powinny – oprócz działań strukturalnych – promować również działania niestrukturalne i wykorzystywać potencjał podejścia uczestniczącego w przeciwdziałaniu powodziom i w przygotowaniach do ich wystąpienia.
- Należy dołożyć starań, aby osiągnąć cel Ramowej dyrektywy wodnej: dobrego stanu wszystkich wód do roku 2015.
- Podczas realizacji Ramowej dyrektywy wodnej i innych polityk UE należy starać się o jak najlepszą integrację wspólnych podejść i standardów w zakresie zarządzania oraz instytucji na Ukrainie i w Serbii.

Tradycyjna procesja religijna, Polska

6 DEMOGRAFIA

Średnia gęstość zaludnienia w regionie karpackim wynosi 120 osób/km². Za tą średnią kryje się jednak znaczne zróżnicowanie. W samych górach, których warunki ekonomiczne są raczej niezachęcające, gęstość zaludnienia wynosi 10-25 osób/km². U stóp gór, jest dość wysoka – ponad 150 osób/km². Zaś najwyższa gęstość zaludnienia występuje wzdłuż zewnętrznej „linii handlowej” (łańcucha miast), gdzie wynosi ponad 200 osób/km². Jednak te dwa obszary o różnej gęstości zaludnienia nie mogą być rozpatrywane oddzielnie. Podstawa ekonomiczna dla znacznej części ludności na gęsto zaludnionych obszarach leży w górach (i ich produktach). Z drugiej strony, same góry zamieszkiwałoby jeszcze mniej ludzi, gdyby nie było popytu na ich usługi i produkty wśród ludności z przedgórza.

Zmiany w rozmiarze populacji wynikają ze współczynnika urodzeń i umieralności oraz przemieszczania się ludności.

W XX wieku współczynnik urodzeń na obszarze Karpat był dość wysoki – wyższy niż na innych obszarach Europy Środkowej. Miało to różne przyczyny: wiejski tryb życia, głębsza religijność, ale też niższy poziom edukacji. Niemniej jednak, w ciągu ostatnich dziesięcioleci współczynniki urodzeń gwałtownie zmalały i to bardziej radykalnie niż średnie dla danych państw. Są one wciąż wyższe niż na sąsiadujących z nimi równinach, jednak różnica ta jest dużo mniejsza niż kiedyś.

Najwyższe współczynniki urodzeń występują w górach właściwych, w Karpatach Północno-Wschodnich (w Rumunii, w Polsce, na Słowacji i na Ukrainie). Najniższe współczynniki urodzeń występują w Austrii, na Węgrzech i, co ciekawe, w niektórych rejonach Polski i Słowacji.

Rysunek 3: Gęstość zaludnienia w 2004 r.

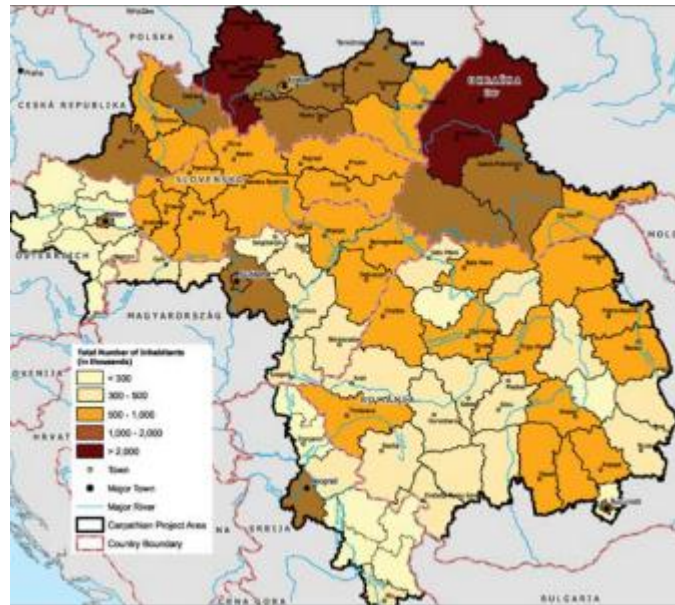

Źródło: EURAC

Regiony o najwyższych współczynnikach umieralności występują wyłącznie na Węgrzech i w Rumunii – w większości na Węgrzech – oraz w południowej części Karpat. Regiony o najniższych współczynnikach umieralności występują w Polsce i na Słowacji – zwłaszcza w Polsce – oraz w północnej części obszaru Karpat. Niskie współczynniki umieralności wynikają głównie z młodszej struktury wiekowej populacji, która bierze się ze wspomnianych wcześniej wyższych współczynników urodzeń.

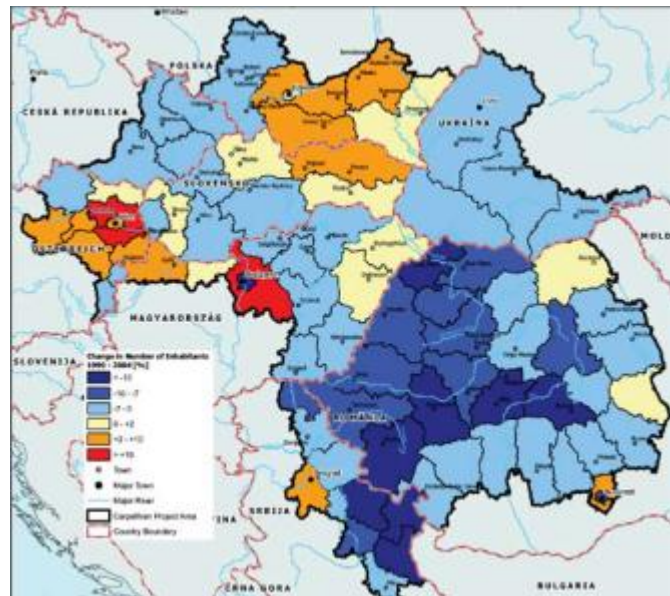
Należy zauważyć, że nawet najwyższe wskaźniki przyrostu naturalnego są raczej niskie w porównaniu z innymi krajami. Dominującą tendencją na obszarze Karpat jest raczej ujemny przyrost naturalny. Z wszystkich 88 podregionów NUTS3 na obszarze Karpat tylko 23 zanotowały dodatni przyrost naturalny, a w pozostałych 65 jest on ujemny.

Rysunek 4: Liczba ludności w 2004 r.

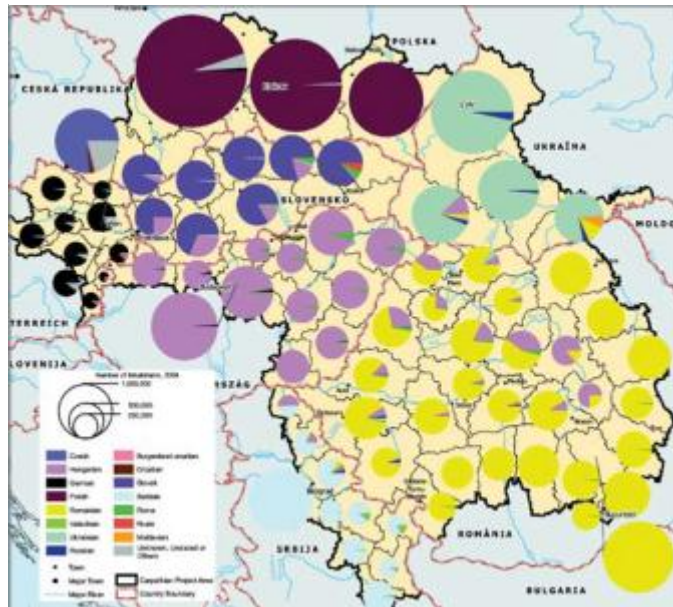
Źródło: EURAC

Rysunek 5: Zmiany liczby ludności w latach 1990-2004

Źródło: EURAC

Rysunek 6: Współczynnik starzenia się społeczeństwa / udział ludności od 15 do 65 roku życia, 2004 r.

Źródło: EURAC

Na zmiany w ruchach ludności wpływa jeszcze migracja.

Regiony o najwyższym poziomie emigracji to nie te mniej rozwinięte obszary wiejskie, ale regiony uprzemysłowione (Hunedoara, Sibiu, Brasov, Caras-Severin i Timis). Jest to częściowo skutek upadku zakładów przemysłowych powstałych w okresie socjalizmu. Z drugiej strony, wykwalifikowani, mobilni pracownicy tych rejonów mogą dostać pracę w innych miejscach, także za granicą.

W dłuższej perspektywie historycznej obszar Karpat właściwych był – od XIX wieku – jednym z głównych źródeł emigracji europejskiej. Efektem niekorzystnych warunków gospodarczych dla większej liczby ludności na obszarach górskich oraz wysokiego przyrostu naturalnego były bardzo wysokie współczynniki emigracji. Statystyki emigracji ze wschodniej Słowacji, Galicji, i Seklerszczyzny z początku XX wieku były

porównywalne z odpowiednimi liczbami dla Wielkiej Brytanii i Irlandii. Część emigracji miała charakter przejściowy. Słowaccy robotnicy, na przykład, pracowali przez kilka lat w USA, a następnie wracali do swojej ojczyzny z zarobionymi pieniędzmi.

Z powodu tych dużych ruchów migracyjnych liczba ludności nie wzrosła w takim stopniu, jaki sugerowałyby wysokie współczynniki urodzeń. W niektórych regionach liczba ludności jest wręcz mniejsza niż jeszcze sto lat temu. Oprócz dobrowolnej migracji, wojny, wymuszone przesiedlenia i Holokaust doprowadziły do niższego przyrostu a nawet spadku liczby ludności na niektórych obszarach (na przykład w Galicji lub Banacie). W ciągu ostatniego dziesięciolecia setki tysięcy, a nawet miliony ludzi – głównie z Rumunii i Polski - opuściły swoją ojczyznę w poszukiwaniu pracy i lepszych zarobków w Europie Zachodniej.

6.1 Przynależność etniczna i wyznaniowa

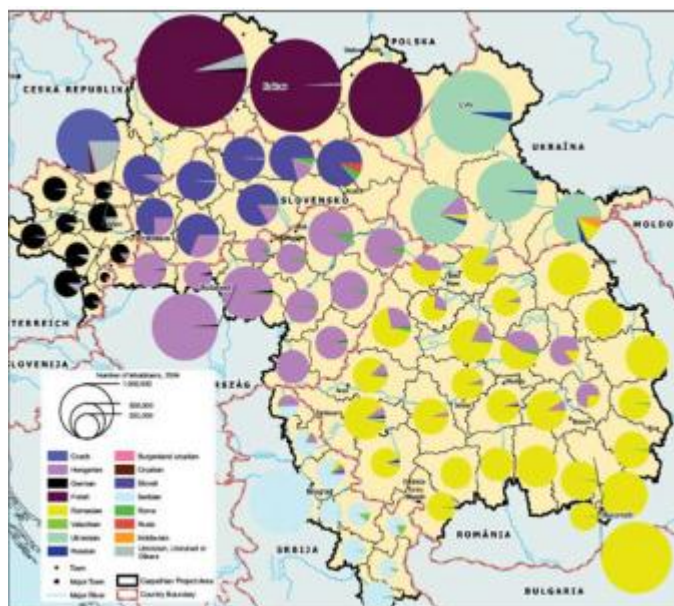
Rysunek 7: Struktura językowa (%)

Na region karpacki składa się osiem krajów, a więc ludność tego regionu podzielona jest na różne narodowości i grupy etniczne. Jednak nawet w ramach pojedynczych krajów ludność ma wieloetniczny charakter. Na obszarze Karpat w Słowacji żyją Węgrzy i Ukraińcy, w Polsce Ukraińcy i Niemcy, na Ukrainie Rumuni, Słowacy, Węgrzy, Polacy, Rosjanie i Niemcy, w Rumunii Węgrzy, Niemcy, Ukraińcy i Serbowie, na Węgrzech Rumuni, Niemcy, Słowacy i Serbowie, w Serbii Rumuni, Węgrzy i Słowacy, w Austrii Chorwaci, a w Czechach Polacy. Romowie rozprzestrzeleni się na całym obszarze Karpat, gdzie ich liczba przekracza 2 miliony.

Ale nawet ludność ukraińska w Karpatach podzielona jest na różne grupy etniczne. W karpackich górach żyją Rusini, Łemkowie, Bojkowie i Huculi. Łańcuchy górskie oddzieliły i odizolowały je od siebie, co umożliwiło im rozwinięcie własnych dialektów i tożsamości etnicznej. W południowej Polsce, w Karpatach żyją górale, których język bazuje na języku polskim, ale zawiera wiele słów z języków słowackiego i wschodnioromańskich. Seklerzy w Karpatach Wschodnich mówią po węgiersku, ale mają inne pochodzenie niż pozostali Węgrzy. Inna węgierska grupa etniczna, Czangowie, zamieszkuje wschodnią część Karpat w Mołdawii. W wyniku długiego okresu izolacji, znaczna część Czangów zapomniała już węgierskiej mowy i posługuje się językiem rumuńskim. Grupa etniczna „Moti” w Górach Zachodniorumańskich posługuje się językiem

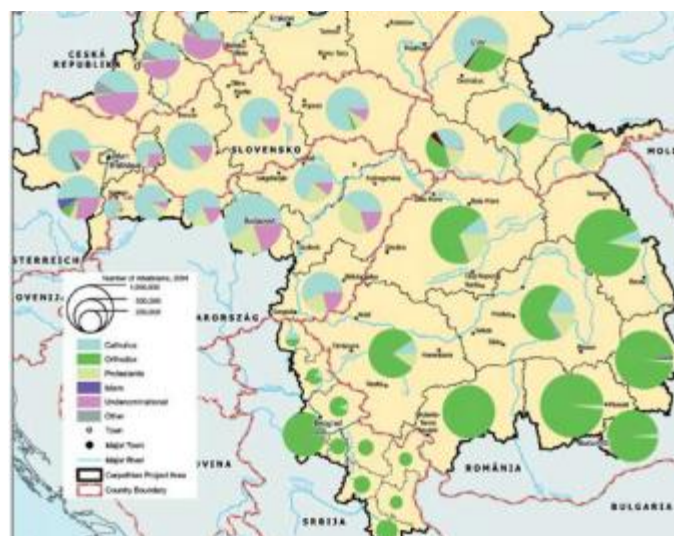
rumuńskim i uważa się za Rumunów, choć ma rzekomo inne pochodzenie niż pozostali Rumuni. Wielu obywateli czeskich w regionie czeskich Karpat uważa się za Morawian lub Ślązaków. Podsumowując: Karpaty to barwna mozaika etniczna.

Struktura wyznaniowa ludności Karpat jest również zróżnicowana. Większość ludności polskiej, słowackiej, czeskiej, austriackiej

Źródło: EURAC

Rysunek 8: Struktura wyznaniowa (%)

Źródło: EURAC

i węgierskiej to katolicy. Niemniej jednak wśród Węgrów zamieszkujących region karpacki większość stanowią protestanci (kalwini). Mniejszość słowacka i niemiecka w południowej Transylwanii wyznaje luteranizm. Istotna mniejszość Seklerów należy do Unitariańskiego

Kościół Siedmiogrodu. Większość Rumunów i Serbów to chrześcijanie prawosławni.

Katolickie Kościoły obrządku wschodniego (Kościoły grekokatolickie) mają duże znaczenie w regionie karpackim, gdyż ich wyznawcy w Europie żyją prawie wyłącznie w Karpatach Północno-Wschodnich lub Wschodnich. Pod względem etnicznym są to głównie Ukraińcy i Rumuni, ale też Słowacy i Węgrzy. Po zajęciu tego obszaru przez Rosję (a następnie Związek Radziecki), Kościół grekokatolicki został zlikwidowany, a jego wyznawcy zostali uznani za wyznawców prawosławia, którzy zostali wcześniej zmuszeni do opuszczenia Kościoła prawosławnego. Po 1990 roku Kościołom katolickim przywrócono prawa w tych krajach i teraz walczą one o wiernych z Kościołami prawosławnymi.

Przed wybuchem II wojny światowej, obszar Karpat był jednym z najważniejszych obszarów zamieszkania Żydów w Europie. Ich liczba na obszarze Karpat przekraczała 5 milionów. Holokaust, emigracja i ujemny przyrost naturalny zdecydowanie zmniejszyły ich liczbę w tym rejonie. Obecnie jest ich tu zaledwie 100 tysięcy.

W ostatnich dziesięcioleciach – we wszystkich krajach regionu, choć w różnym stopniu – nowe ruchy religijne i małe Kościoły przyciągały rosnące rzesze wyznawców. Pogorszenie warunków życia, upadek wcześniejszych systemów i ideałów, a także ich działalność charytatywna przyczyniły się do wzrostu liczby zainteresowanych nowymi ruchami religijnymi.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Jednym z produktów Projektu Karpackiego był podręcznik na temat topografii społecznej i historyczno-kulturowej. Może on być wykorzystywany do analizy tła społecznego przyszłego rozwoju konkretnych górskich rejonów. Podręcznik jest dostępny jako oddzielna publikacja.

Rumuński rolnik

7 ROLNICTWO W REGIONIE KARPACKIM

7.1 Obecna sytuacja i wyzwania

Rolnictwo i leśnictwo wciąż należą do najważniejszych sektorów gospodarki w regionie karpackim, choć ich udział w PKB i zatrudnieniu maleje. Niestety, nie tylko ich udział, ale też bezwzględny poziom produkcji jest coraz niższy. Z wyjątkiem Rumunii oraz Austrii wielkość produkcji rolnej jest wciąż niższa niż 18 lat temu we wszystkich państwach i regionach karpackich.

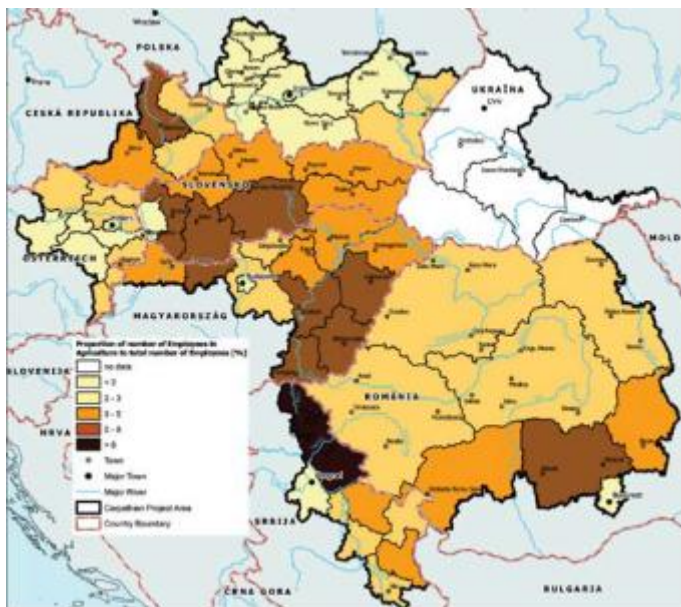
Górzysty charakter terenu determinuje sposoby wykorzystania ziemi i produkcji rolnej:

- Udział gruntów ornych w całym obszarze gór właściwych wynosi mniej niż 20%. Wyżej położone tereny i bardziej strome zbocza zupełnie nie nadają się pod uprawę roślin. Na przełomie XIX i XX wieku w niektórych rejonach Rumunii i Polski rolnicy uformowali pasy płaskiego terenu do uprawy tarasowej, ale od tamtego czasu w wielu rejonach zaniechano upraw. Na obszarach przejściowych i na przedgórzu udział gruntów ornych jest oczywiście większy.

- Kolejnym ważniejszym sposobem wykorzystania ziemi w rolnictwie jest wypas na halach, stanowiący kluczowy element kultury górskiej, służący często jako połączenie pomiędzy obszarami górskimi, gdzie zwierzęta pasą się latem, a terenami nizinnymi, gdzie pasą się zimą. Udział pastwisk w różnych sposobach wykorzystania ziemi wynosi około 20-30% w Karpatach Rumuńskich i Ukraińskich i mniej na wyżej położonych terenach Karpat Słowackich.
- Stałe uprawy zajmują zdecydowanie mniejszą część ziemi w Karpatach. Na niższych zboczach górskich na Słowacji, Węgrzech, w Rumunii i na Ukrainie można spotkać winnice.

- Największą część ziemi zajmują – tak jak i na innych obszarach górskich – lasy. Pokrywają one 66% terenów górskich w Karpatach Wschodnich i Południowych. W Karpatach Północnych udział ten jest jeszcze większy i wynosi 75%. Lasy są najważniejszym i najcenniejszym zasobem naturalnym Karpat. Jest to widoczne zwłaszcza na Ukrainie, gdzie blisko 70% lasów całego kraju znajduje się w Karpatach, zajmujących zaledwie 4% terytorium kraju. Nie dziwi więc, że lasom tym poważnie grozi nadmierna eksploatacja i wylesienie. Na Ukrainie lasy były szczególnie zagrożone w latach 50., ale obecnie wciąż nie są bezpieczne.

Rysunek 9: Zatrudnienie w rolnictwie (%)

Źródło: EURAC

W ciągu ostatniego dziesięciolecia zaszły istotne zmiany w zakresie wykorzystania ziemi w Karpatach:

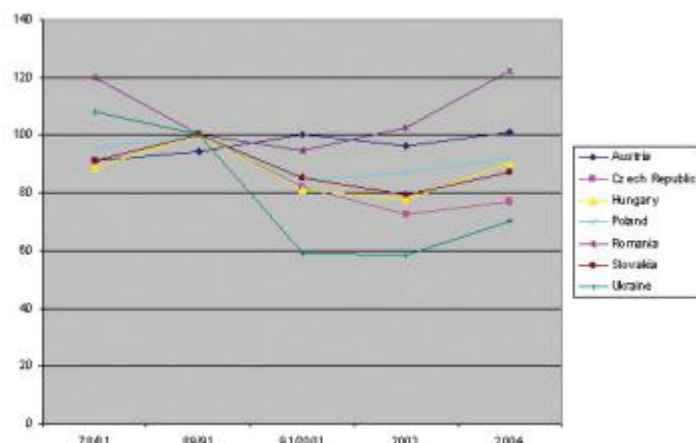
- Znacznie zmalał udział ziemi pokrytej lasami. Od lat 1992/93 do 2000/2001 (w ciągu mniej niż dziesięciu lat) tereny pokryte lasami zmniejszyły się o 5%. Te 5% to jednak średnia wartość, różniąca się w zależności od państwa i regionu. Największy spadek można zauważyć w Zakarpaciu (Ukraina)¹ (ponad 15%) i w Rumunii (8%). Związane jest to przede wszystkim z warunkami socjoekonomicznymi. Znaczna część użytków rolnych (i lasów) została rozdana drobnym gospodarzom, zaś w niektórych latach jedynym sposobem na przeżycie dla tych nowych właścicieli ziemskich była wycinka lasu. Co więcej, instytucje, których zadaniem jest ochrona lasów, zostały osłabione, a ich pracownicy zdeprawowani.

- Obszary leśne w karpaccich regionach Słowacji, Polski i Węgier nieznacznie się powiększyły. Związane to było częściowo z procesami naturalnymi (zwiększeniem stężenia CO₂ w atmosferze skutkującym bogactwem wegetacji), a częściowo z warunkami instytucjonalnymi. W Polsce większość lasów pozostała własnością państwa, a własność ziemi, ogólnie rzecz biorąc, nie uległa radykalnej zmianie. Tak czy inaczej w polskich Karpatach można

zauważyć trend przekształcania pastwisk w lasy. Na Węgrzech znaczna część lasów stała się własnością prywatną, a wycinać ich było praktykowane częściej niż w Polsce, choć nie brakowało też bodźców do zalesiania, a obie te tendencje neutralizowały się wzajemnie.

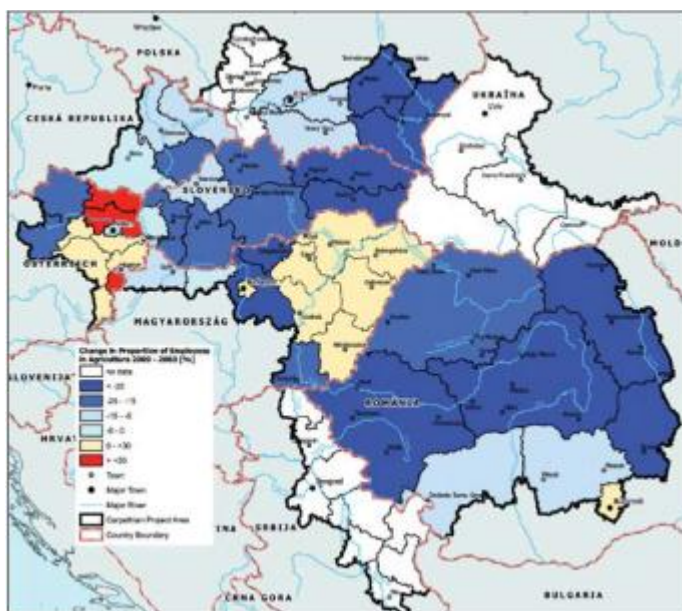
- Ogólną tendencją, jaką można zaobserwować w całym regionie, jest zmniejszenie obszaru terenów uprawnych (gruntów ornych) w Karpatach. Spadek jest

Rysunek 11: Produkcja rolna w państwach karpaccich w latach 1978-2004 (1989-91=100)

Źródło: Rocznik statystyczny FAO

Rysunek 10: Zatrudnienie w rolnictwie – zmiany w latach 2000-2003

Źródło: EURAC

¹ Co ciekawe w innych regionach karpaccich Ukrainy (region Lwowa i Iwano-Frankiwska) wylesienie jest znacznie bardziej ograniczone.

w niektórych rejonach drastyczny, ale nawet średnio wynosi ponad 10 %. Związane jest to z sytuacją gospodarczą rolnictwa w państwach karpaccich. W nowej sytuacji konkurencyjności znaczna część terenów uprawnych okazała się nie być konkurencyjna i wystarczająco wydajna, by kontynuować uprawy. Część została przekształcona w lasy lub pastwiska, a pozostała część została porzucona i leży odłogiem. Jest to powszechne zjawisko w tych krajach, jednak na wyjątkowo dużą skalę występuje w karpaccich górach.

Rozważania te doprowadziły nas do opisu ogólnej sytuacji rolnictwa w państwach karpaccich.

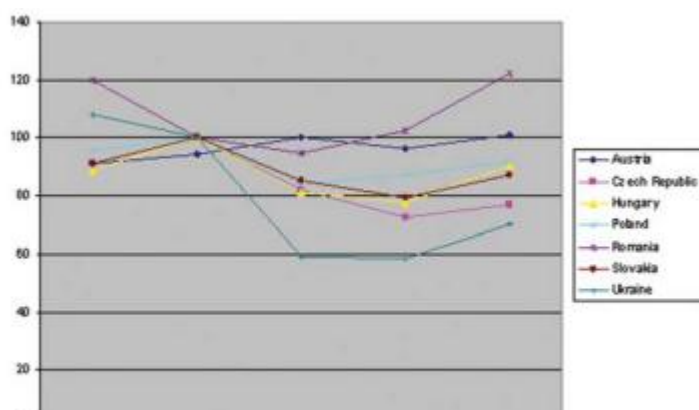
Produkcja rolna jest we wszystkich państwach karpaccich – z wyjątkiem Austrii i Rumunii – wciąż na niższym poziomie niż ROLNICTWO W REGIONIE KARPACKIM 45

w latach 1989-91, czyli w czasach transformacji ustrojowej i gospodarczej. Jednym z powodów jest zmiana w strukturze własności i systemie rolnictwa. Nowe gospodarstwa są bardzo małe (poniżej jednego hektara), więc nie mogą prowadzić efektywnej produkcji. Brakuje im niezbędnego kapitału oraz – w wielu przypadkach – wiedzy potrzebnej do modernizacji gospodarstwa.

Innym powodem jest problem rynku zbytu. W większości przypadków brakuje systemu rynkowego, który pomógłby w sprzedaży produktów rolnych mniejszym rolnikom na rynek krajowy i rynki zagraniczne (UE i inne). Jednocześnie, bardziej wydajne i lepiej wypromowane produkty spożywcze i inne produkty rolne państw z pierwszej piątnastki UE zajęły już znaczną część rynków krajowych nowych państw członkowskich.

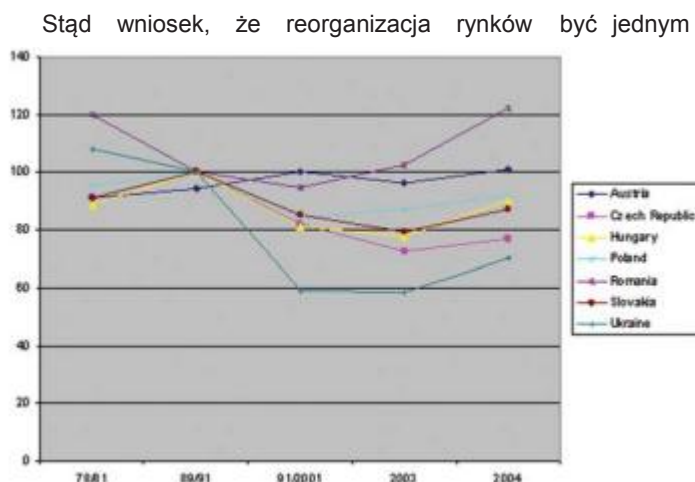
W przypadku Polski w ciągu ostatnich dziesięcioleci zdarzały się lata, kiedy głównie importowała ona produkty rolne, jednak na końcu tego okresu odnotowała niewielką przewagę eksportu.

Rysunek 12: Import i eksport produktów rolnych w Polsce, w mld USD

Źródło: Rocznik statystyczny FAO

Rysunek 13: Import i eksport produktów rolnych w Rumunii, w mld USD

Stąd wniosek, że reorganizacja rynków byc jednym z głównych celów każdej polityki rolnictwa górskiego powinna być jednym z głównych celów każdej polityki rozwojowej dla terenów górskich. Głównymi zadaniami związanymi z osiągnięciem tego celu są ochrona i promocja górskich produktów spożywczych oraz reorganizacja ich krajowych i zagranicznych rynków zbytu.

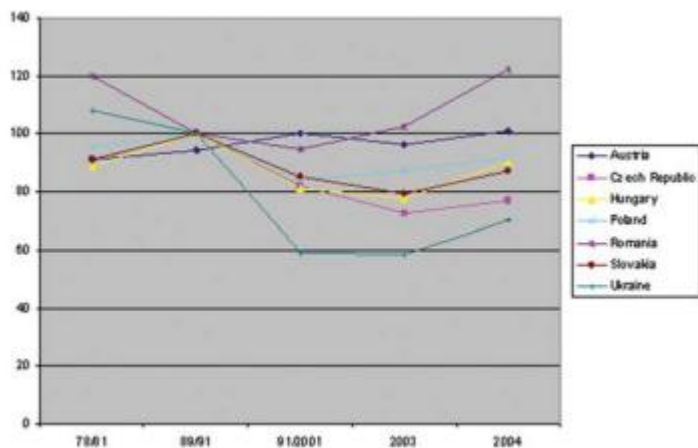
Rumunia, która cieszyła się zrównoważonym handlem produktami rolnymi pod koniec lat 70., w ostatnich 2-3 dziesięcioleciach miała zdecydowaną przewagę importu nad eksportem produktów rolnych.

W byłej Czechosłowacji zawsze przeważał import produktów rolnych i spożywczych, jednak w ostatnich dziesięcioleciach przepaść pomiędzy importem a eksportem stała się jeszcze głębsza.

I wreszcie Austria, kraj, w którym zawsze przeważał import produktów rolnych i spożywczych, wreszcie osiągnęła w 2004 roku równowagę pomiędzy ich eksportem i importem. Warunki geograficzne Austrii są znacznie mniej korzystne dla osiągnięcia takiej równowagi niż w jakimkolwiek innym państwie karpaccim. Tak więc osiągnięcie większej równowagi nie jest uzależnione od warunków geograficznych, a od zmian strukturalnych w gospodarce.

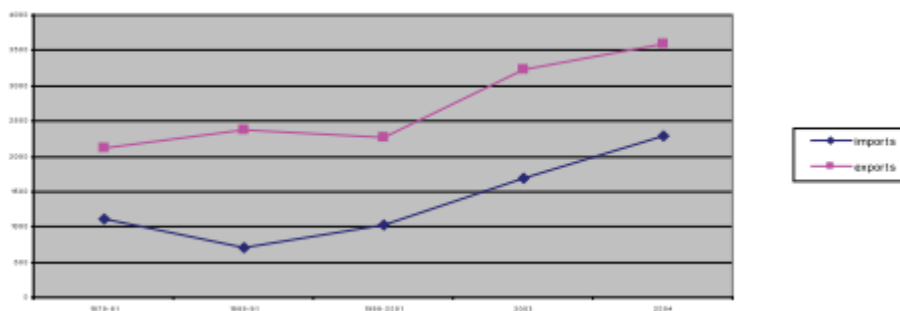
Wartość eksportu produktów rolnych w Austrii wyniosła 7,5 miliarda € w 2004 roku, co zdecydowanie przekracza wartość eksportu pozostałych krajów o większej powierzchni użytków rolnych i bardziej korzystnych warunkach naturalnych. W tym samym roku wartość eksportu produktów rolnych w Polsce wyniosła 6,7 miliarda €, na Węgrzech 3,6 miliarda €, a w Rumunii 0,75 miliarda €, czyli jedną dziesiątą tego co w Austrii, choć powierzchnia Rumunii jest trzy razy większa od terytorium Austrii.

Rysunek 14: Import i eksport produktów rolnych w Czechosłowacji (do 1991 r.), w Czach i na Słowacji (po 1993 r.) , w mld USD

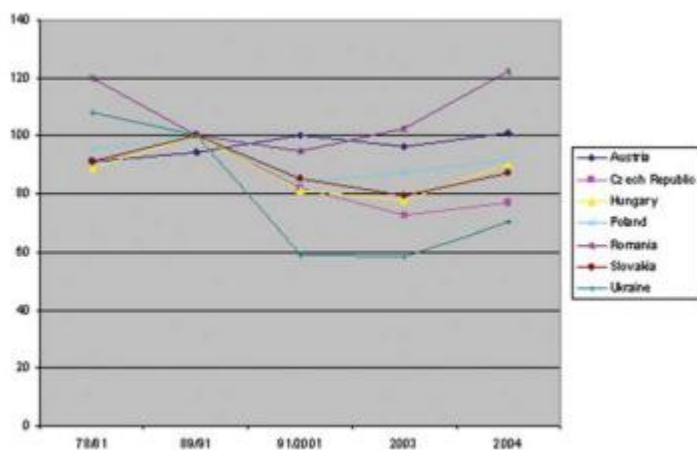
Źródło: Rocznik statystyczny FAO

Rysunek 15: Import i eksport produktów rolnych na Węgrzech, w mld USD

Źródło: Rocznik statystyczny FAO

Rysunek 16: Import i eksport produktów rolnych w Austrii, w mld USD

Źródło: Rocznik statystyczny FAO

7.2 Zalecenia dla rolnictwa w regionie karpackim

7.2.1 Współpraca państw i regionów karpackich w zakresie rolnictwa

Warunki do produkcji rolnej różnią się wśród krajów karpackich. Podczas gdy równiny nadają się lepiej do uprawy roślin, tereny góryste stwarzają możliwość hodowli zwierząt i produkcji drewna. Obszary o różnych warunkach znajdują się stosunkowo blisko siebie, co umożliwia wymianę dóbr przy stosunkowo niewielkich kosztach transportu. Możliwości te były skutecznie wykorzystywane w ramach wielkich mocarstw (Habsburgów, Rosji, Niemiec) do początku XX wieku. Po I wojnie światowej nowe państwa prowadziły jednak protekcyjną politykę rolną, w związku z czym stare połączenia handlowe osłabły lub całkiem zanikły. Ta protekcyjna polityka rolna trwała przez bardzo długi czas, do przystąpienia tych państw do Unii Europejskiej w 2004 roku. Działo się tak, pomimo iż w 1992 roku państwa Wschodnie zawarły Środkoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA), które przewidywało działania na rzecz liberalizacji handlu produktami rolnymi pomiędzy tymi krajami. Niestety, postanowienia te nie były stosowane konsekwentnie. Kiedy konkretny produkt rolny w kraju partnerskim napotykał poważne problemy na rynku, stosowane były często działania protekcyjne, choć było to sprzeczne z postanowieniami traktatu.

Stosowanie takich instrumentów nie było jednak możliwe po przystąpieniu większości państw karpackich do UE. Handel produktami rolnymi pomiędzy tymi krajami dynamicznie wzrósł. Niemniej jednak dalszy wzrost wciąż jest możliwy.

Możliwy jest podział pracy i wymiana produktów nie tylko pomiędzy krajami, ale też pomiędzy regionami. Przed wprowadzeniem centralnego planowania w systemie socjalistycznym, ośrodkami handlu produktami rolnymi były małe i średnie – czasem większe – miejscowości u stóp gór. Mieszkańcy gór schodzili na ryneczki i sprzedawali swoje produkty lub wymieniali je na produkty z równin lub towary przemysłowe. Rynek rolny był jedną z głównych funkcji tych miast i miasteczek.

W okresie socjalizmu zakup i zamawianie produktów rolnych przejęły duże przedsiębiorstwa państwowe, które pomijały te

małe ryneczki, praktykując centralną dystrybucję produktów spożywczych.

Może i te ryneczki nie były najbardziej wydajnym i nowoczesnym sposobem handlu produktami spożywczymi, ale były na pewno bardziej efektywne niż zamawianie pożywienia przez państwo. Właściwa organizacja przedsiębiorstw oraz powrót do wymiany produktów równinnych i górskich mogłoby przywrócić funkcję rynku tym miastom i miasteczkom.

7.2.2 Ochrona i promocja produktów spożywczych karpackiego pochodzenia

Faktem jest, że góryste tereny Karpat nadają się gorzej do masowej produkcji rolnej (uprawy roślin) niż tereny równin. W celu zaradzenia temu problemowi, tereny górskie powinny specjalizować się w tych produktach, do których mają lepsze warunki. Niektóre produkty nabiałowe wytwarzane w Karpatach są od setek lat znane na całym większym obszarze karpackim. Mleko owcze i kozie należą do tradycyjnych produktów karpackich. Jeszcze większe znaczenie mają różne rodzaje sera (takie jak Afumat, Brinza w Coaja de Brad, Brinza w Basica, Brinza z Burduf, Cheag, Urda, Dulle, Sarata w Rumunii, napój „Zinzica”, sery „Ostiepy”, „Parenica”, „Korbaciky” na Słowacji).

To samo tyczy się zbierania różnego rodzaju jagód (żurawiny, borówek i borówek brusznicy) oraz grzybów, które można spotkać jedynie w lasach na terenach górzystych. Dla wielu biednych mieszkańców gór zbieractwo stanowi ważne źródło dochodów i utrzymania. W celu promowania, wspierania produkcji i marketingu autentycznych produktów górskich, Parlament Europejski zaproponował przygotowanie i przyjęcie Karty chroniącej górskie produkty spożywcze w Europie. Europejska Karta Górskich Produktów Spożywczych Wysokiej Jakości została podpisana 11 grudnia 2005 roku w Strasburgu.

Karta definiuje na początku, co może zostać uznane za Górski Produkt Spożywczy Wysokiej Jakości. Produkty muszą spełniać pięć następujących warunków:

- Surowce muszą pochodzić z regionu górskiego;

- Przetwarzanie musi zachodzić na obszarze górskim;
 - Produkcja musi uwzględniać kwestię zrównoważonego rozwoju;
 - Produkcja musi dążyć do zachowania bioróżnorodności i dziedzictwa regionów górskich;
 - Producenci muszą być w stanie przez cały czas gwarantować konsumentom przejrzystość informacji.
- Karta ma dwa główne cele: wzrost gospodarczy i cel polityczny:
- Rozwój ekonomiczny wiąże się z dostarczeniem na rynek lepszych informacji dotyczących produktów górskich wysokiej jakości oraz z zapobieganiem produkcji podróbek i nadinterpretacjom, które szkodzą producentom i konsumentom.
 - Cel polityczny związany jest z dostrzeżeniem i promowaniem roli rolników i przedsiębiorstw wytwarzających wymierne korzyści dla społeczeństwa na obszarach górskich w Europie oraz z obroną ich interesów. Służy to również utrzymaniu mieszkańców w górach.
- Definicja górskich produktów spożywczych wysokiej jakości pozwala na właściwe oznakowanie i lepszą ochronę tej niszy na europejskim rynku produktów spożywczych. Jak pokazuje niniejsza tabela, państwa karpackie wciąż powinny dokładać starań, by zarejestrować i chronić swoje specjalne górskie produkty spożywcze.

Tabela 3: Złożone wnioski o europejską ochronę produktów spożywczych (tylko w regionie karpackim danych krajów)

Kraj	Już zarejestrowane i chronione	Wniosek w trakcie rozpatrywania	Wniosek złożony przez władze państwowe, ale jeszcze nierozpatrzony
Czechy	Uszy sztamberskie (produkt cukierniczy z piernika w kształcie różka)	Ser z Niva, twaróg Olomuc, morawsko-śląska kiszona kapusta	Karp pohorelice, piwo znad starego Brna, piwo Brno, piwo Znojmo
Węgry	-	-	Morele z Gonc
Polska	Owczy ser podhalański	Oscypek	Fasola Jaś Korczyńska, karp z Zatoru,
Słowacja	Skalický trdelník (walcowane ciasto)	Parenica, bryndza, ser ostiepok	

Z notatnika...

Innym – starszym – działaniem Unii Europejskiej jest ochrona krajowych produktów spożywczych. Nie ogranicza się ona do górskich produktów spożywczych, jednak powinny one, naturalnie, korzystać z tej możliwości.

Uzyskanie unijnej ochrony dla jakiegoś krajowego specjału wymaga złożenia wniosku do Komisji Europejskiej. Komisja ma rok na rozpatrzenie go. Może ona zadawać pytania od władz krajowych dotyczące przygotowania danego produktu. Po roku publikuje ona opis produktu i sposobu jego przygotowania w Dzienniku Urzędowym. Inne kraje mają sześć miesięcy na wniesienie swojego sprzeciwu. W przypadku braku poważnego sprzeciwu, produkt chroniony podlega rejestracji. Jeśli jakieś państwo zgłasza sprzeciw, musi on podjąć negocjacje z krajem pochodzenia produktu.

Każdy ze starych krajów UE ma ponad 100 zarejestrowanych rodzajów produktów spożywczych. Nowi członkowie Unii dopiero zaczynają składać wnioski o rejestrację. Jak dotychczas Czechi poczyniły znaczny postęp, gdyż już w Traktacie Akcesyjnym zawarły zapis o ochronie kilku rodzajów produktów spożywczych, w tym większości rodzajów czeskiego piwa. Słowacja, Polska oraz Węgry złożyły pierwsze wnioski dopiero niedawno, a Rumunia jeszcze nie przystąpiła do tego procesu. Niestety, wśród produktów zgłoszonych pod ochronę niewiele pochodzi z gór.

7.2.3 Elastyczność Wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej i praw krajowych na obszarze Karpat

W 2004 roku Polska, Słowacja i Czechy, a w 2007 roku Rumunia stały się członkami Unii Europejskiej, kwalifikując się do pomocy w ramach Wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej. Pomimo kilku podobieństw, struktura rolnictwa i struktura gospodarstw wiejskich państw karpaccich jest bardzo zróżnicowana. W związku z tym unijne regulacje prawne i interwencje rynkowe muszą być elastyczne i uwzględniać istotne różnice.

Część istotnych wskaźników związanych z rolnictwem w państwach karpaccich została zaprezentowana w Tabeli 4.

Udział osób zatrudnionych w sektorze rolniczym w Austrii, Czechach, na Słowacji i Węgrzech wynosi 4-7%, w Rumunii 38%, a w Polsce 18%. Średnia wielkość gospodarstwa wynosi w Czechach i na Słowacji 140 ha, w Austrii, Polsce i na Węgrzech 10-20 ha, a w Rumunii jedynie 2 ha. Należy przy tym dodać, że na obszarach górskich w każdym

z tych krajów udział osób zatrudnionych w sektorze rolniczym jest wyższy, a średnia wielkość gospodarstw jest mniejsza niż odpowiednie wielkości dla całego kraju.

Zróżnicowana jest również struktura pomocy unijnej. W Austrii, Czechach i na Węgrzech około 60% dotacji wykorzystywane jest jako dopłaty bezpośrednie i interwencje rynkowe (Filar 1). Na ten cel przeznaczane jest około 50% dotacji w Polsce i na Słowacji oraz 40% w Rumunii. Udział Filaru 2 (restrukturyzacja i rozwój obszarów rolniczych) prezentuje się odwrotnie.

Ogólnie rzecz biorąc, rodzaj dotacji unijnych do rolnictwa różni się w starych i nowych państwach członkowskich. Nowe państwa członkowskie nie dysponują statystykami i dokumentacją, która umożliwiłaby zastosowanie systemu i działań pomocowych charakterystycznych dla starych państw członkowskich. W związku z tym we wszystkich nowych państwach członkowskich (za wyjątkiem Słowenii) stosowany jest system uproszczony, tzw. „System jednolitych płatności” (ang. Single Area Payment Scheme –

SAPS). Oznacza to, że wartość dotacji unijnych zależy wyłącznie od powierzchni użytków rolnych uprawianych przez gospodarza.

Inną charakterystyczną cechą systemu dotacji rolnych dla nowych państw członkowskich jest to, że biorąc pod uwagę stosunkowo niski poziom dotacji unijnych w pierwszych latach członkostwa, władze państwowe mogą dofinansowywać swoich rolników kwotą stopniowo zmniejszającą się na przestrzeni 10 lat okresu przejściowego. Na koniec tego okresu rolnicy z nowych państw członkowskich będą mogli korzystać z takiego samego wsparcia jak rolnicy z pierwszej unijnej piętnastki. Krajowe wsparcie nosi miano „Kompensacyjnych bezpośrednich płatności krajowych” (ang. Compensatory National Direct Payments – CNDP).

Choć system SAPS ma swoje zalety, jest on niekorzystny dla regionów górskich, gdyż pomija całkowicie hodowlę zwierząt i jej potrzeby. Hodowla zwierząt jest tak czy inaczej zanikającym sektorem w rolnictwie Europy Środkowej, a pomijana w systemach wsparcia

będzie z pewnością jeszcze bardziej podupadać. W związku z tym krajowe systemy pomocowe (CNDP) biorą pod uwagę zwierzęta gospodarcze i wypłacają uzależnione od ich liczby dofinansowanie.

Doświadczenie ostatnich lat pokazuje jednak, że tego rodzaju wsparcie faworyzuje przede wszystkim duże gospodarstwa na terenach równinnych z liczebnymi stadami, a w znacznie mniejszym stopniu gospodarstwa na terenach górskich. W związku z tym należy znaleźć inne rozwiązanie tego problemu. Niektórzy eksperci i instytucje proponują sprzęgnąć wsparcie dla hodowli zwierząt w nowych państwach członkowskich ze wsparciem dla tzw. obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ang. Less Favoured Areas – LFA) wypłacane na obszarach o mniej korzystnych dla rolnictwa warunkach naturalnych. System ten pozwoliłby na skoncentrowaniu specjalnego wsparcia dla hodowli zwierząt na obszarach charakteryzujących się niekorzystnymi warunkami ekonomicznymi lub przyrodniczymi. Stanowiłby on również część wsparcia CNDP oraz unijnego.

Tabela 4: Główne parametry sektora rolniczego (2004 r.)

Kraj	Udział osób zatrudnionych w sektorze rolnictwa	Średnia wielkość gospodarstwa ha	Liczba gospodarstw	Wsparcie unijne dla rolnictwa 2007-2013 w mln €	Z czego 1. filar (interwencje rynkowe i dopłaty bezpośrednie) w %	Z czego 2. filar (restrukturyzacja i rozwój rolnictwa) w %
Austria	5%	20	137,000	9117	57	43
Czechy	4%	134	26,400	7316	62	38
Węgry	7%	26	155,400	10298	63	37
Polska	18%	12	1082,700	28269	53	47
Rumunia	38%	2	1211,800	13524	41	59
Słowacja	5%	143	12,900	3892	49	51

Zródło: Eurostat

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Niektóre działania pilotażowe zrealizowane w ramach Projektu Karpackiego pokazują, jako przykłady „dobrych praktyk”, w jaki sposób można zaangażować lokalne społeczności i organizacje pozarządowe w zrównoważony rozwój – jak połączyć troskę o środowisko z wykorzystaniem gospodarczym zasobów przyrodniczych i kulturowych.

Państwa karpackie stoją przed możliwością takiego pokierowania swoim rozwojem, by połączone zostały różne interesy, w tym troska o środowisko. Podręcznik opracowany w ramach Projektu Karpackiego: „Podejście do zagrożeń środowiska naturalnego w Karpatach – środki administracyjno-prawne” opisuje szereg narzędzi wspomagających utrzymanie i doskonalenie zrównoważonego rozwoju. Instrumenty te rozciągają się od oceny na poziomie planowania projektów do ocen oddziaływania na środowisko projektów, planów i programów, takich jak ocena oddziaływania na środowisko i strategiczna ocena oddziaływania na środowisko. Instytucje ponadnarodowe i ramy prawne opisane są na poziomie unijnym (Parlament, Komisja, ramy prawne takie jak Natura 2000), jak również w Konwencji z Aarhus, Konwencji berneńskiej, Konwencji z Espoo i Konwencji ramsarskiej oraz w Konwencji o ochronie światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Ponadto, istnieje szereg praktycznych rekomendacji co do tego, jak i kto może składać skargi w przypadku niezgodności z wymienionymi strukturami i ramami prawnymi. Dodatkowo dla Czech, Węgier, Polski oraz Słowacji sporządzone zostały sprawozdania krajowe dotyczące wybranych instrumentów administracyjno-prawnych.

Podręcznik „Korzystanie z możliwości finansowania ochrony przyrody i rozwoju lokalnego w Karpatach” został sporządzony w celu lepszego wyjaśnienia i ukazania wybranych źródeł finansowania działań, procesów planowania, komunikacji i specjalnych projektów poświęconych ochronie przyrody i krajobrazów, a także rozwojowi lokalnemu. Opisane instrumenty finansowania związane są w szczególności z Unią Europejską i obejmują Fundusz rolny, Fundusz rozwoju regionalnego, Europejski fundusz społeczny, Fundusz spójności, a także Instrument finansowy na rzecz środowiska LIFE+ oraz 7. Program ramowy w zakresie badań i rozwoju technologicznego. Fundusze unijne dla państw spoza Wspólnoty obejmują Instrument pomocy przedakcesyjnej (ang. Pre-Accession Assistance – IPA) oraz Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa (ang. European Neighbourhood and Partnership Instrument – ENPI). Ponadto w ramach Mechanizmów Finansowych Europejskiego Obszaru Gospodarczego (ang. European Economic Area – EEA) Norwegia, Islandia oraz Lichtenstein zapewniają dofinansowanie 10 krajom, które przyłączyły się do UE w 2004 roku, z dodatkowym wsparciem od Norwegii dla Bułgarii i Rumunii. Dotacje te przeznaczone są m.in. na ochronę bioróżnorodności i środowiska.

W celu powiadomienia interesariuszy o instrumentach prawnych i możliwościach finansowania opracowany został materiał informacyjny oraz przeprowadzone zostały 2 warsztaty międzynarodowe i 4 warsztaty krajowe w Czechach, na Węgrzech, na Słowacji i w Polsce.

Jednocześnie należy zweryfikować sposób wsparcia dla LFA. W starych państwach członkowskich 35% wsparcia dla LFA kierowane jest do obszarów górskich, podczas gdy udział ten w nowych państwach członkowskich wynosi zaledwie 28%, pomimo iż górskie obszary rolnicze stanowią taką samą część użytków rolnych jak w starych państwach członkowskich.

Kolejna propozycja odnosi się do rozmieszczenia limitów na produkcję nabiału. Produkcja nabiału to gałąź rolnictwa o najsurowiej kontrolowanej i ograniczanej produkcji i zamówieniach w UE. Mimo to, przydziały produkcji i zamówień przyznawane są czasem regionom i gospodarstwom automatycznie, bez uwzględniania ich warunków geograficznych. Obszary górskie, gdzie produkcja nabiału jest jedną z najważniejszych – jeśli nie najważniejszą – gałęzią rolnictwa, powinny być traktowane preferencyjnie podczas przydzielania limitów. To samo dotyczy się ograniczeń hodowli. Liczba zwierząt hodowlanych uzależniona jest od rozmiaru pól uprawnych. Na obszarach górskich związek ten jest jednak specyficzny i nie może być porównywany do gospodarstw na obszarach równinnych.

7.2.4 Dywersyfikacja gospodarki górskiej

Niezależnie od tych propozycji na rzecz poprawy warunków gospodarstw górskich, najistotniejszym problemem jest przeludnienie agrarne i nadmierne zatrudnienie na niektórych, przede wszystkim górskich, obszarach.

Jest to podstawowa przeszkoda do zwiększenia produktywności, wydajności i konkurencyjności rolnictwa w Karpatach. W niektórych regionach Karpat Polskich i Rumuńskich, 40-50 % siły roboczej zatrudnione jest w sektorze rolniczym, a obszar gospodarstwa na jednego zatrudnionego jest niewielki. Na niektórych obszarach „zatrudnienie w rolnictwie” jeszcze wzrosło w ostatnich piętnastu latach, gdyż sektor ten wchłonął osoby, które straciły pracę w przemyśle (m.in. w przemyśle wydobywczym). Jedynym rozwiązaniem – poza emigracją – jest stworzenie nierolniczych miejsc pracy i dywersyfikacja gospodarki na tych obszarach. Możliwości te zostaną przedstawione w rozdziałach na temat przemysłu i turystyki.

Działalność górnicza doprowadza do zanieczyszczenia rzek w regionie karpackim

8 PRZEMYSŁ W REGIONIE KARPACKIM

8.1 Obecna sytuacja i wyzwania

Podczas gdy w niektórych rejonach Karpat rolnictwo jest wciąż największym sektorem pod względem zatrudnienia, w większości regionów karpackich do niedawna to przemysł pełnił rolę najważniejszego źródła utrzymania. Przyczyniał się do tego również fakt, iż usługi były słabo rozwinięte w większości byłych państw „socjalistycznych” i nie mogły odgrywać tej samej roli w kwestii zatrudnienia co w krajach Europy Zachodniej. Poziom zatrudnienia w sektorze usługowym zaczął się podnosić dopiero w ciągu ostatnich kilkunastu lat i jest obecnie głównym źródłem utrzymania w większości – choć nie we wszystkich – regionach karpackich.

8.1.1 Górnictwo

Chociaż młodsze łańcuchy górskie (takie jak Alpy, Pireneje i Karpaty) są uboższe w bogactwa naturalne, Karpaty były od czasów średniowiecza jednym z najważniejszych ośrodków górniczych w Europie. W Karpatach były swego czasu cztery główne obszary wydobywania złota i srebra: Karpaty Północno-Wschodnie (Baia Mare, Baia Sprie, Kapnik – wszystkie w Rumunii), Góry Zachodniorumuńskie (Abrud w rumuńskim okręgu Alba), północno-zachodnie Karpaty (Banska Stiaavnica, Banska Kremnica, Banska Bistrica na Słowacji) oraz Karpaty Północne (Gelnica, Banska Bela, Roznava, Spisska Nova Ves, Jasov w Słowacji oraz Rudabanya i Telkibanya na Węgrzech). W XIII wieku wielkość produkcji wynosiła 1000 kilogramów złota i 10000 kilogramów srebra rocznie, co stanowiło 80% europejskiego wydobywania złota i 20% wydobywania srebra. Obecnie firmy australijskie i kanadyjskie próbują zrewitalizować wydobywanie złota w Rumunii i na Słowacji, ale stosowana przez nie technologia z wykorzystaniem cyjanków niesie za sobą zagrożenia dla środowiska. W niektórych miejscach w Karpatach Siedmiogórskich wydobywana była – i częściowo wciąż jest – sól.

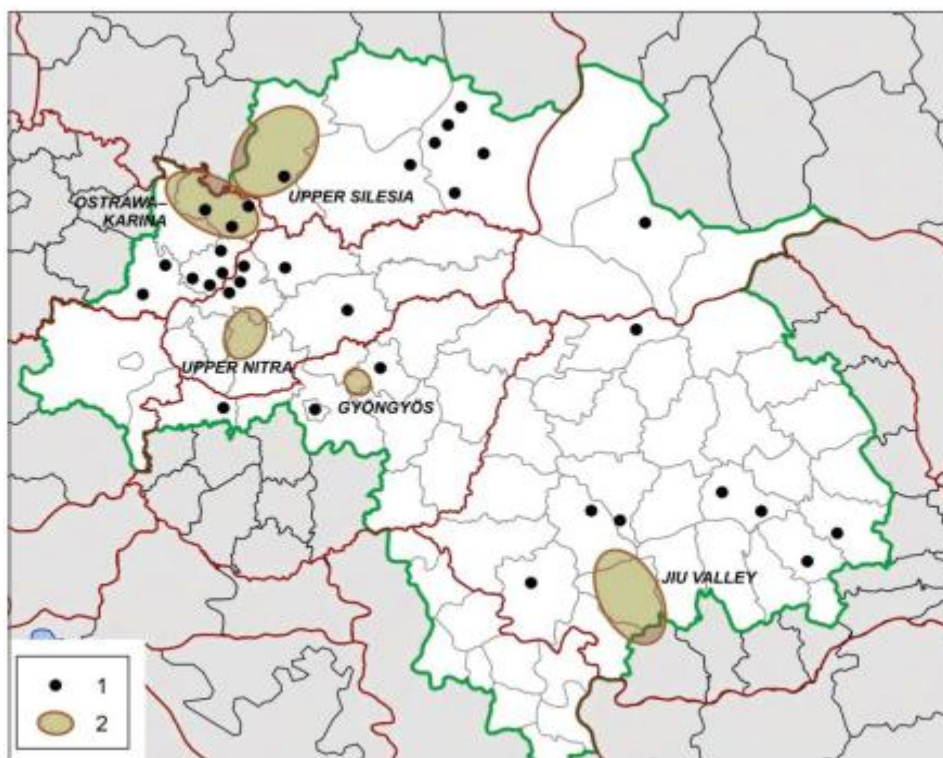
Największe pokłady węgla kamiennego w Europie znajdują się w Polsce, na Śląsku. Polska jest 7. na świecie i pierwszym w Europie producentem węgla (większe kopalnie węgla

znajdują się w Rosji, na Syberii). Kopalnie nie znajdują się w samych górach, lecz na szerszym obszarze regionu karpackiego. W ciągu ostatnich 15 lat wielkość polskiej produkcji węgla nieco się obniżyła, jednak jej wydajność i konkurencyjność wzrosła. Był to efekt restrukturyzacji, częściowej prywatyzacji i zamknięcia najmniej wydajnych kopalni. Restrukturyzacja nie jest jednak jeszcze zakończona i wciąż funkcjonują kopalnie o niskiej wydajności. Pomimo to, węgiel pozostał podstawą polskiej gospodarki energetycznej i jednym z głównych towarów eksportowych tego kraju.

Południowa część śląskiego zagłębia węgla kamiennego znajduje się w Czechach: jest to zagłębie węglowe Ostrava-Karvina. Wydobywanie węgla w tym rejonie ma ponad 200-letnią historię. W latach 90. zamknięte zostały wszystkie kopalnie w rejonie Ostrava i funkcjonują teraz tylko kopalnie w rejonie Karvina. Wielkość produkcji spadła, jednak wydajność i poziom mechanizacji w tym rejonie wzrosły. Władze państwowe planują kontynuację produkcji w dłuższej perspektywie w tych jedynych kopalniach węgla w Czechach.

Na Słowacji większość kopalni węgla została zamknięta – z powodu niskiej wydajności lub wyczerpania surowca. W kraju tym nie ma złóż węgla kamiennego. Najważniejsze kopalnie węgla brunatnego znajdują się w Górnej Nitrze (Hornonitrianske Bane Prievidza).

Rysunek 17: Główne obszary górnicze i tereny przemysłu zbrojeniowego w Karpatach

Źródło: ujęcie własne autora

W regionie Karpat Węgierskich wszystkie kopalnie węgla zostały już zamknięte, nie licząc kilku wciąż funkcjonujących odkrywkowych kopalni węgla brunatnego.

W Rumunii jedyna kopalnia węgla kamiennego znajduje (znajdowała) się w Karpatach Południowych w kotlinie Jiu. W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat w tym regionie karpackim realizowanych było kilka programów restrukturyzacyjnych dotyczących kopalń węgla. Naturalnie, realizacja tych programów zrodziła wszędzie napięcia i wytworzyła problemy. Program restrukturyzacyjny dla kotliny Jiu jest jednak wyjątkowy, gdyż po 20 latach wysiłków i kilku operacjach dofinansowania efektów wciąż jeszcze nie widać. Złe zarządzanie i interwencje polityczne poniosły za sobą dramatyczne konsekwencje.

Wydobycie węgla miało pewne poważne skutki w postaci oddziaływania na środowisko i sytuacji socjoekonomicznej. Wydobyte skały stanowiły około połowy ilości wydobytego węgla. Większa ich część została wykorzystana przez przemysł materiałów budowlanych, do odzyskania powierzchni lub wypełniania zrobisk. Jednak znaczna część leży odłogiem jako góry

nikomu niepotrzebnych gładów. Duża ilość wód podziemnych, stanowiących zasób nieodnawialny, została wypompowana. Na obszarach długoterminowego wydobycia podziemnego powierzchnia została znacznie zdeformowana. Na obszarach tych często występują osuwiska i zapadanie się powierzchni. W miejscach kopalni odkrywkowych całe osady lub wioski musiały zostać przesiedlone. W ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat sytuacja taka miała miejsce kilka razy w Czechach, na Węgrzech i w Rumunii.

W latach 70. w regionie karpackim w sektorze wydobywczym pracował około milion ludzi. Obecnie liczba osób zatrudnionych w tym sektorze wynosi około 340 tysięcy. Ich podział na poszczególne kraje wygląda następująco: 177 tysięcy w Polsce, 90 tysięcy w Rumunii, 55 tysięcy w Czechach, 15 tysięcy na Węgrzech i 9 tysięcy na Słowacji (dane z 2006 r.). Na obszarze, który nie mógł być zastąpiony przez inne sektory, zniknęło 700 tysięcy dobrze płatnych miejsc pracy. Wiele miast i miasteczek, które należały do jednych z lepiej sytuowanych, obecnie uznawanych jest za obszary kryzysowe z wysoką stopą bezrobocia i niskimi zarobkami.

Infrastruktura i usługi, które były utrzymywane i zarządzane przez spółki górnicze są obecnie w kiepskim stanie.

8.1.2 Przemysł wytwórczy

Pod względem przemysłu obszar Karpat był przez długi czas słabiej rozwiniętym regionem Europy, a nawet po okresie industrializacji przemysł w regionach karpaccich miał zniekształconą, nierówną i niekorzystną strukturę:

Znaczną część przemysłu stanowiło wydobywanie i przetwórstwo pierwotne. W oparciu o kopalnie rozwinął się przemysł hutniczy, a w oparciu o lasy przemysł drzewny, jednak często tylko początkowe fazy procesu przetwórstwa miały miejsce na obszarze Karpat, co zapewniało niewielką wartość dodaną. Wspomniane gałęzie przemysłu dawały pracę jedynie męskiej części populacji. Bazowały one na zasobach nieodnawialnych, które były wykorzystywane rozrzutnie z bardzo szkodliwym wpływem na środowisko. Zanieczyszczone powietrze było zamknięte w wąskich kotlinach, powodując poważne zagrożenia dla zdrowia.

W połowie XX wieku na obszarze Karpat wystąpiło nowe zjawisko. W rejonie tym ulokowana została znaczna część przemysłu zbrojeniowego.

W **Polsce** te nowe elementy pojawiły się już w latach 30. Od 1928 r. w Polsce wielokrotnie próbowano stworzyć „trójkąt bezpieczeństwa” – obszar przemysłowy w centrum kraju zabezpieczony przed inwazją ze strony Niemiec lub Związku Radzieckiego. Zamiar ten został zrealizowany, a do kwietnia 1938 obszar rozrósł się na tereny wykraczające poza pierwotny plan najbezpieczniejszego „trójkąta”.

Centralny Okręg Przemysłowy (COP) był jednym z największych projektów gospodarczych II Rzeczypospolitej Polskiej. Ten 4-letni projekt został zainicjowany przez wicepremiera i ministra finansów Eugeniusza Kwiatkowskiego. Jego celem było stworzenie ośrodka przemysłu ciężkiego w centrum kraju jak najdalej od granicy z Niemcami i Sowietami (kraj nie spodziewał się inwazji od południa), wzmocnienie polskiej gospodarki i zmniejszenie bezrobocia. Choć z założenia obszar miał być rozwijany w centrum kraju, znajdował się on mniej więcej na przedgórzu obecnych polskich

Karpat. Plan tworzenia COP przewidywał jego realizację na przestrzeni 4-5 lat od 1 sierpnia 1936 r. do 30 czerwca 1940 r. i został przerwany przez wybuch II wojny światowej. Pomimo tego, projekt COP doprowadził do znacznej rozbudowy polskiego przemysłu, a po zakończeniu wojny COP został przebudowany i rozszerzony. Plan składał się z następujących elementów: Huta i elektrownia w Stalowej Woli, fabryka gumy w Dębicy, zakłady lotnicze w Mielcu, wytwórnia silników lotniczych i broni w Rzeszowie, elektrownie wodne w Rożnowie i Myszkowicach, rozbudowa Zakładów Azotowych w Mościcach.

Obecnie na terenie polskich Karpat przemysł zbrojeniowy ulokowany jest w Jaśle, Stalowej Woli, Mielcu, Świdniku, Rzeszowie, Tarnowie, Nowej Dębie i Bieruniu.

Po II wojnie światowej, przemysł w Czechosłowacji rozwijał się głównie na **Słowacji**. Spowodowane to było silniejszym lobbieniem słowackich przywódców w tym zakresie oraz mechanicznym odtwarzaniem działań władz radzieckich, które lokowały radziecki przemysł obronny (w całkiem odmiennych ramach przestrzennych) we wschodniej części kraju. Niemalą rolę odegrała jednak również szczerą chęć uzyskania konwergencji w rozwoju regionalnym pomiędzy terytorium Czech i Słowacji.

Nowe zakłady otwierane były przede wszystkim w północnej – karpacciej – części Słowacji, zwłaszcza w dolinach rzek Wag i Hron. Większość nowych zakładów obsługiwała przemysł ciężki, głównie zbrojeniowy. Koncentracja tych gałęzi przemysłu w północnej i północno-zachodniej Słowacji – w miejscowościach Martin, Dubnica, Detva, Povazska Bistrica i Trencie – miała duże znaczenie nawet w kontekście europejskim. Do lat 80. Słowacja doścignęła Czechy pod względem poziomu uprzemysłowienia, a nawet prześcignęła je znacznie w zakresie przemysłu zbrojeniowego.

Nawet w **Czechach**, znaczna część przemysłu zbrojeniowego usytuowana była we wschodniej części kraju, w regionie czeskich Karpat (Uhersky Brod, Kunovice, Koprivnice, Vitkovice, Novy Jicin, Vyskov, Vsetin, Brno, Bojkovice).

W byłym Związku Radzieckim, głównym obszarem produkcji broni była **Ukraina**. Blisko

połowa całego radzieckiego przemysłu zbrojeniowego była ulokowana na Ukrainie. Odnosi się to jednak głównie do wschodniej części kraju. Zachodnia Ukraina – niedaleko zachodnich granic Związku Radzieckiego była znacznie mniej zaangażowana w wyścig zbrojeń. Niemniej jednak również w tej części kraju przemysł zbrojeniowy odgrywał istotną rolę. Do czasu odzyskania niepodległości przez Ukrainę Iwano-Frankiwnsk był miastem zamkniętym. Obcy mieli do niego wstęp wzbroniony. W produkcję broni zaangażowanych było również kilka innych miast na górskich terenach regionu Iwano-Frankiwnska.

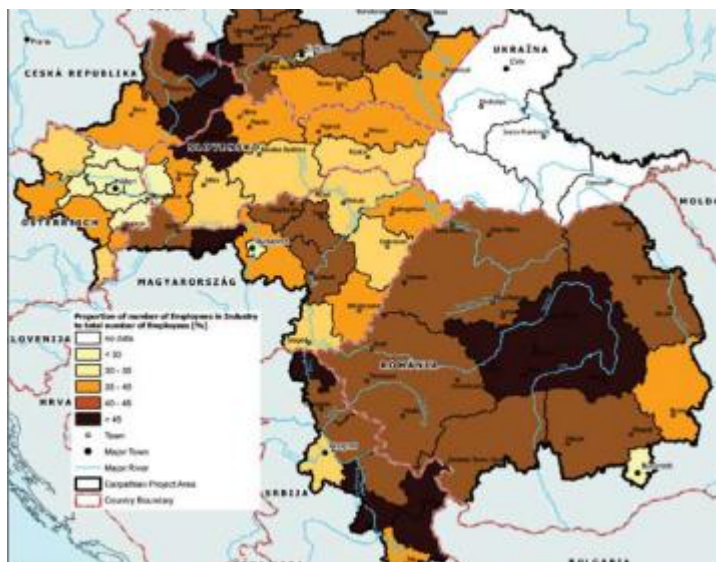
Przemysł zbrojeniowy w Rumunii zlokalizowany był także przede wszystkim na obszarze Karpat (Brasov, Ploesti, Orastie, Fagaras, Sadu-Gorj, Dragomiresti, Cugir, Plopeni, Moreni, Zernesti, Resica).

Węgierski przemysł zbrojeniowy był i jest zlokalizowany głównie dookoła Budapesztu. W latach 50. podczas zimnej wojny na wzór działań radzieckich zakłady produkcji broni otwierane były w północno-wschodniej części kraju (Teglas, Sirok, Sajobabony, Diosgyor). W latach 1970-80 produkcja w większości z nich została w pełni przekierowana na cele pokojowe.

W tych regionach karpaccich bezrobocie znacznie i gwałtownie wzrosło. Sytuacja była dramatyczna, gdyż obszary te – przynajmniej niektóre – należały do bogatszych i najlepiej

sytuowanych w regionie. Na terenach, którym

Rysunek 18: Zatrudnienie w przemyśle (%)

Źródło: EURAC

się poszczęściło, kryzys zakończył się pod koniec lat 90., na bardziej pechowych trwa on po dziś dzień.

Do 2003 r. poprzez restrukturyzację, prywatyzację i bezpośrednie inwestycje zagraniczne w przemysł motoryzacyjny (zob. dalej) regiony w Czechach, Słowacji i Polsce podniosły się z kryzysowej sytuacji. W podobnych regionach Ukrainy, Rumunii i Węgier kilka problemów wciąż czeka na rozwiązanie.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Sprawozdanie Projektu Karpackiego dotyczące „Wyzwań i priorytetów w adaptacji zarządzania lasami karpaccimi do nowych warunków środowiskowych i społeczno-gospodarczych” opisuje działania w zakresie gospodarki leśnej, polityki i gospodarczego wykorzystania lasów.

Przegląd pokazuje, że wszystkie państwa karpaccie przyjęły już polityki na rzecz zrównoważonej gospodarki leśnej obejmujące cel wzmocnienia gospodarczej funkcji lasów, poprawę stanu i ochronę środowiska naturalnego oraz przyczynienia się do lepszej jakości życia, w tym kulturowego i społecznego wymiaru lasów.

Zasady ujęte w art. 7 Konwencji Karpackiej zostały włączone do wszystkich polityk krajowych, poza kilkoma wyjątkami. Państwa karpaccie korzystają również z innych zobowiązań i umów międzynarodowych, takich jak Protokół z Kioto itp. Analiza krajowych struktur instytucjonalnych pokazuje, że za lasy odpowiadają często ministerstwa rolnictwa, dzieląc część obowiązków z ministerstwami środowiska, wspieranymi przez wyspecjalizowane organy krajowe, co również skutkuje pewnym nakładaniem się na siebie obowiązków. Szeroko zakrojony proces prywatyzacji lasów, w tym bieżący proces restytucji stwarza problem braku kwalifikacji nowych właścicieli w zakresie gospodarki leśnej, co w połączeniu z naciskiem ze strony rosnącego ubóstwa na wsi może skutkować wycinką prywatnych lasów w celu osiągnięcia szybkich korzyści majątkowych. W celu skoordynowania zarządzania powołane zostały „stowarzyszenia właścicieli prywatnych”.

Wkład sektora leśnego do gospodarki krajowej ciężko oszacować, jednak można stwierdzić, że jest on integralną częścią lokalnej gospodarki Karpat. Dane pokazują, że wskaźniki wycinki lasów są najwyższe w Rumunii i na Słowacji, a także że pozyskanie drewna z hektara w państwach karpaccich w ogólnym ujęciu wzrastało do roku 2005 i spadło w roku 2006.

Pozyskiwanie produktów innych niż drewno, np. przez polowanie, ma znaczny wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy. Surowe ograniczenia prawne polowań umożliwiają długofalową ochronę Karpat. Tylko częściowe dane sugerują, że problem nielegalnej wycinki jest na obszarze Karpat nieznaczny, podczas gdy inne źródła wyraźnie wskazują na jej większe znaczenie i wpływ na ekosystemy górskie w Rumunii. Proces certyfikacji lasów przez FSC [Forest Stewardship Council] należy do najbardziej rozwiniętych. Ogólnie rzecz biorąc, 31% terenów zalesionych w regionie karpaccim posiada certyfikaty.

Ponadto, w niektórych regionach organizacje pozarządowe współpracują aktywnie z zarządami lasów państwowych w kwestiach zrównoważonego rozwoju lasów itp. W ramach Inicjatywy na rzecz Ekoregionu Karpacciego (CEI) ustanowionej w roku 1999 powołane zostało międzynarodowe partnerstwo działające na rzecz ochrony przyrody w Karpatach i wspierające lokalną gospodarkę oraz kulturę.

Karpacki przemysł naftowy

Karpacki przemysł naftowy ma imponującą historię. Dzięki ogromnym złożom ropy znajdującym się w formacjach skał fliszowych, które rozciągają się pasmem wzdłuż zewnętrznej krawędzi Karpat i w poprzek Subkarpat Wschodnich w Rumunii, region ten był w XIX wieku kolebką nowoczesnego przemysłu naftowego.

Ropa naftowa jest znana od około 4000 lat. Według Herodota i Diodora Sycylijskiego już Babilończycy wykorzystywali ją do budowy ścian i wież Babilonu. Rzymianie używali jej m.in. do celów wojskowych. Również Marco Polo opisywał jej naturalne wybuchy w okolicach Baku/Morza Kaspijskiego. Niemniej jednak była ona wciąż zbierana z powierzchni; pierwszy głębszy „ręczny odwiert” został wykonany w 1771 r. w miejscowości Sloboda Rungurska (znajdującej się wtedy na obszarze Polski, a obecnie na Ukrainie). Karpaccy chłopcy stosowali ropę naftową to oliwienia kół w wozach, sprzedając ją również w całej Europie, podróżując do tak odległych krajów jak Portugalia. Ale to wciąż była tylko ropa naftowa.

Początek współczesnej historii przetworzonej ropy naftowej sięga XIX wieku i ekstrakcji nafty z ropy naftowej. Ignacy Łukasiewicz, polski farmaceuta wynalazł tę metodę razem ze swoim kolegą Janem Zeh (w latach 1852/1853) i opatentował ją w Wiedniu (w grudniu 1853 r.). To właśnie on wynalazł lampę naftową (wykorzystaną po raz pierwszy 31 lipca 1853 podczas operacji w szpitalu na lwowskim Łyczakowie). Ledwie rok później (w 1854 r.) razem z Tytusem Trzeciekim założył pierwszą na świecie kopalnię ropy naftowej w Bóbrce (na terenie ówczesnego Królestwa Galicji i Lodomerii, będącej częścią byłego Cesarstwa Austro-Węgier, a obecnie znajdującej się na terytorium Polski). Początkowo studnie były spuszczone ręcznie do głębokości 15 metrów, a następnie 60 metrów². Do roku 1868 w Bóbrce było 60 ręcznie wykopanych studni – dwie z nich wciąż istnieją. Łukasiewicz otworzył pierwszą na świecie rafinerię ropy naftowej w Ulaszowicach (obecnej dzielnicy Jasła).

Zapotrzebowanie na paliwo/naftę do oświetlania domów i całych miast było ogromne; z tego względu przemysł wydobywczy ropy naftowej rozwinął się tak gwałtownie, a region ten stał się jednym z ośrodków światowego przemysłu naftowego w XIX wieku.

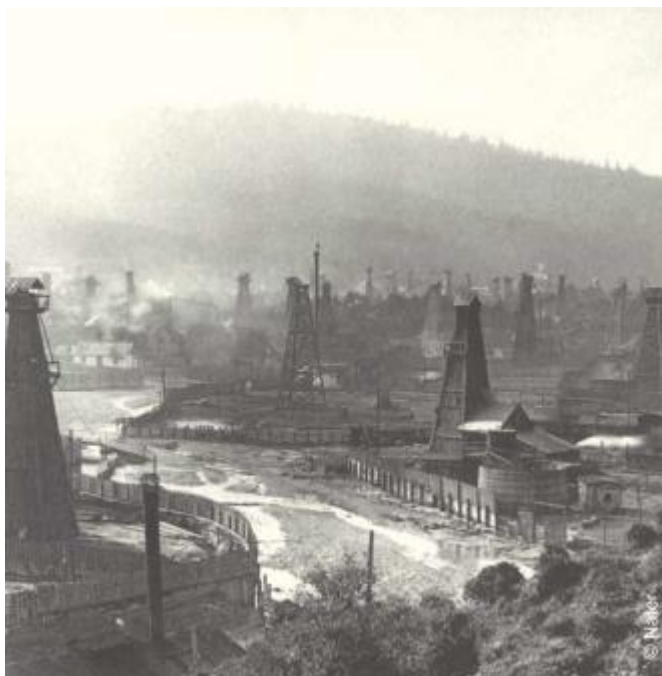
Okolo 40 lat później (w 1895 r.) zaczęto wydobywać ropę z dużych zbiorników we wschodniej Galicji niedaleko Drohobycza i Borysława (obecnie na terytorium Ukrainy)³. Do tego czasu gwałtownie rozwijające się techniki wykonywania odwiertów pozwalały na wydobycie ropy ze znacznych głębokości, np. „Orow I” w pobliżu Borysława miał 2274 metrów głębokości. Finansowane przez zagraniczne spółki (austriackie, francuskie, angielskie, polskie, niemieckie, belgijskie, włoskie i amerykańskie) wydobycie ropy zwiększyło się ośmiokrotnie od 1870 do 1910 roku. W efekcie ośrodek galicyjskiego przemysłu wydobywczego przeniósł się z Bóbrki do Borysława. W 1909 r. Galicja reprezentowała 5% światowego wydobycia ropy naftowej i była trzecim wydobywcą ropy na świecie. Średnia wielkość wydobycia ropy naftowej tylko w regionie Galicji/Borysława przekroczyła 2 miliony ton (2,075 mln). W tym czasie przemysł wydobywczy dawał pracę 1/3 mieszkańców Podkarpacia.

Przemysł wydobywczy w Galicji borykał się z tym samym problemem co w innych regionach przeżywających podobny boom na ropę: niekontrolowana nadprodukcja związana z szybką i nieskoordynowaną eksploatacją pól naftowych. Ponadto dalsze przetwórstwo i komercjalizacja nie były zorganizowane przez monopolistów lub kartele naftowe (jak to miało miejsce na przykład w USA lub Baku). Kiedy wydobycie w latach 1908/08 osiągnęło wartości

³ Naturalnie, z biegiem lat metody wykonywania odwiertów stawały się coraz bardziej wydajne i zaawansowane technologicznie (odwierty swobodne, metoda uderzeniowa, odwierty z użyciem przewodu, silników, kanadyjska metoda wykonywania odwiertów). Było to m.in. skutkiem zaangażowania zagranicznych przedsiębiorców, inwestorów i pionierów naftowych w połowie lat osiemdziesiątych;

² Pierwszy próbnny odwiert miał miejsce już w 1891 r., siedem lat po Bóbrce;

szczytowe, ceny zaczęły spadać bez możliwości regulacji rynku z zewnątrz. Po wybuchu I wojny światowej wydobycie ropy gwałtownie spadło; w 1935 r. Galicja dostarczała jedynie 0,54% światowej ropy naftowej (dziesiąte

Stare galicyjskie pole naftowe

miejsce na świecie), natomiast po wybuchu II wojny światowej zniknęła z mapy światowych wydobywców na dobre.

Innym ważnym ośrodkiem wydobycia ropy w Karpatach jest region Ploiesti znajdujący się 60 km na północ od Bukaresztu w południowo-środkowej Rumunii. Pierwsza duża rafineria ropy naftowej, będąca własnością Teodora Mehedinteanu, została otwarta w 1857 roku. Rumunia była pierwszym krajem na świecie, którego wielkość wydobycia ropy naftowej (dokładnie 275 ton) została oficjalnie odnotowana w międzynarodowych statystykach (w 1857 r.).

Stany Zjednoczone podążyły w jej ślady w 1859 roku. Kolejne były Włochy w 1860 r., Kanada w 1862 r., oraz Rosja w 1863 roku. Rozwój miast w Rumunii od tego czasu

związany był bezpośrednio z rozwijającym się przemysłem naftowym, z rafineriami, zbiornikami magazynowymi i pracami na polach naftowych. W czasie II wojny światowej był to cel wielokrotnych masowych ataków bombowych. Z największymi zasobami ropy w Europie Wschodniej, Rumunia była głównym producentem i eksporterem ropy naftowej przez większą część dwudziestego wieku. Wydobywając 7,2 mln ton ropy w 1937 r., Rumunia była siódma na świecie. W 1950 r. ropa naftowa zaspokajała prawie połowę całkowitego zapotrzebowania na energię. Po 1976 r. jej wydobycie stopniowo malało. Rumunia inwestowała intensywnie w rozwój większego niż potrzebny przemysłu rafineryjnego; do roku 1988 krajowe wydobycie ropy spadło do 9,4 mln ton, podczas gdy wydajność rafinerii wynosiła około 30 do 33 mln ton rocznie. W celu utrzymania ich działania, trzeba było importować jeszcze większe ilości ropy. Zmiany społeczne i zawodowe w społeczeństwie regionu są ściśle związane z przemysłem naftowym. Dzięki zagranicznym inwestycjom między 1900 a 1940 rokiem, kiedy w Rumunii powstawały i rozwijały się duże centra wytwórcze, region Ploiesti jest wciąż jednym z najbardziej aktywnych pod względem ekonomicznym obszarów tego kraju.

Boom przemysłu wydobywczego nie pozostawał bez wpływu na środowisko naturalne i krajobraz Karpat. Gwałtownie rosnące zapotrzebowanie na drewno (używane do budowy wież wydobywczych, beczek i rurociągów) pociągnęło za sobą intensywną eksploatację bardziej dostępnych kompleksów leśnych w pobliżu terenów wydobywczych. Towarzyszyła temu budowa dróg i kolejek wąskotorowych, co pozwalało na pozyskanie drewna z obszarów górskich (wcześniej nie było prawie zapotrzebowania z zewnątrz na drewno z Karpat, które było wykorzystywane wyłącznie przez ludność lokalną jako materiał budowlany i na opał).

8.2 Zalecenia dla przemysłu na obszarze Karpat

8.2.1 Problem terenów poprzemysłowych

Tereny poprzemysłowe to tereny przemysłowe i inne nierolnicze i niemieszkalne, na których porzucona została wcześniejsza działalność i które nie są obecnie wykorzystywane do żadnych celów gospodarczych, mieszkalnych lub rekreacyjnych.

Problem terenów poprzemysłowych na górskich terenach Karpat jest niezwykle trudny z trzech powodów. Pojawił się on w niezwykle krótkim okresie w nieprzeciętnie dużym wymiarze i dotyczy lwiej części potencjalnych terenów przemysłowych:

- Problem terenów poprzemysłowych jest bezpośrednią konsekwencją transformacji gospodarczej z gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej. Znaczna część spółek przemysłowych powołanych za czasów socjalizmu okazała się być niekonkurencyjna na otwartym rynku. Porzucenie działalności gospodarczej nastąpiło w większości państw karpaccich w bardzo krótkim czasie, od 1991 do 1996 r., czyli w ciągu 5 lat. Podczas gdy w krajach zachodnich problem ten ujawniał się stopniowo na przestrzeni kilku dziesięcioleci, państwa karpaccie musiały się z nim zmierzyć w ciągu pięciu lat;
- W krajach zachodnich problem terenów poprzemysłowych wystąpił jako konsekwencja malejącego popytu na niektóre produkty lub jako skutek stosowania przestarzałych technologii. Problemy te nie pojawiają się normalnie we wszystkich gałęziach przemysłu jednocześnie. Natomiast efekty nieskutecznej i niekonkurencyjnej gospodarki centralnie planowanej wystąpiły w tym samym czasie we wszystkich sektorach i gałęziach gospodarki. Liczba i powierzchnia powstałych terenów poprzemysłowych jest nieporównywalna z sytuacją w jakiegokolwiek gospodarce rynkowej;
- Opisane powyżej procesy dotyczą wszystkich państw i całego terytorium tych państw. Na terenach górskich sytuacja jest jednak jeszcze

bardziej zaogniona, gdyż w wąskich kotlinach niewiele jest miejsca do prowadzenia działalności przemysłowej, a znaczną część tej ograniczonej przestrzeni zajmują tereny poprzemysłowe. Tak więc, jeżeli tereny te nie zostaną uprzątnięte, nowe inwestycje przemysłowe nie będą możliwe.

- Uprzątnięcie i korzystanie z terenów „z drugiej ręki” jest w większości przypadków droższe i mniej atrakcyjne dla inwestorów niż działalność na terenach dziewiczych. Jest to główny problem związany z rewitalizacją, gdyż władze lokalne nie mogą zmusić inwestorów do korzystania z terenów poprzemysłowych, a naleganie na ich wykorzystanie może zniechęcić inwestorów do wyboru danego miasta lub regionu pod inwestycję. Tereny poprzemysłowe są też zniechęcające i odpychające w zakresie rozwoju turystyki. Niestety kilka terenów poprzemysłowych usytuowanych jest w bezpośrednim sąsiedztwie najcenniejszych obszarów przyrodniczych i kulturowych w Karpatach (np. porzucona fabryka cementu przez wejściem do Cheile Bicazului – Przełom Bicaz – w Rumunii).
- Tereny poprzemysłowe stanowią szczególnie problem, kiedy są skażone niebezpiecznymi i szkodliwymi substancjami chemicznymi. Niestety, kilka terenów poprzemysłowych w Karpatach należy do tej kategorii. Ich wykorzystanie wymaga znacznie większego nakładu środków i pracy. Czasem nawet nie istnieją jeszcze wystarczająco opracowane i przebadane procesy oczyszczania. W związku z tym badania w tym zakresie powinny być priorytetowe w programach na rzecz innowacji i rozwoju technologicznego.

Z notatnika...

Jak oczyścić tę ogromną ilość terenów poprzemysłowych na obszarze Karpat? Niestety w większości krajów jedna szansa przeszła już koło nosa, mianowicie okres prywatyzacji. W 5 nowych landach w Niemczech niemiecka agencja państwowa „Treuhandanstalt” [Urząd Powierniczy] połączyła prywatyzację z obowiązkiem oczyszczania i ponownego wykorzystania terenów poprzemysłowych. W większości państw karpaccich nacisk kładziony był na metody prywatyzacji zarządzania i wykupywania pracowników, prywatyzację kuponową albo przychody budżetowe z prywatyzacji, a nie na oczyszczanie terenu. Sytuacja wyglądała nieco lepiej w Czechach, gdzie pewna część dochodów z prywatyzacji miała zostać wykorzystana na rewitalizację środowiska obszarów przemysłowych. Po fakcie niezwykle ciężko jest wyegzekwować wykonanie tego zobowiązania, o ile w ogóle jest to możliwe. Większość tych nieruchomości w ciągu ostatnich 15 lat zmieniła właściciela kilkakrotnie.

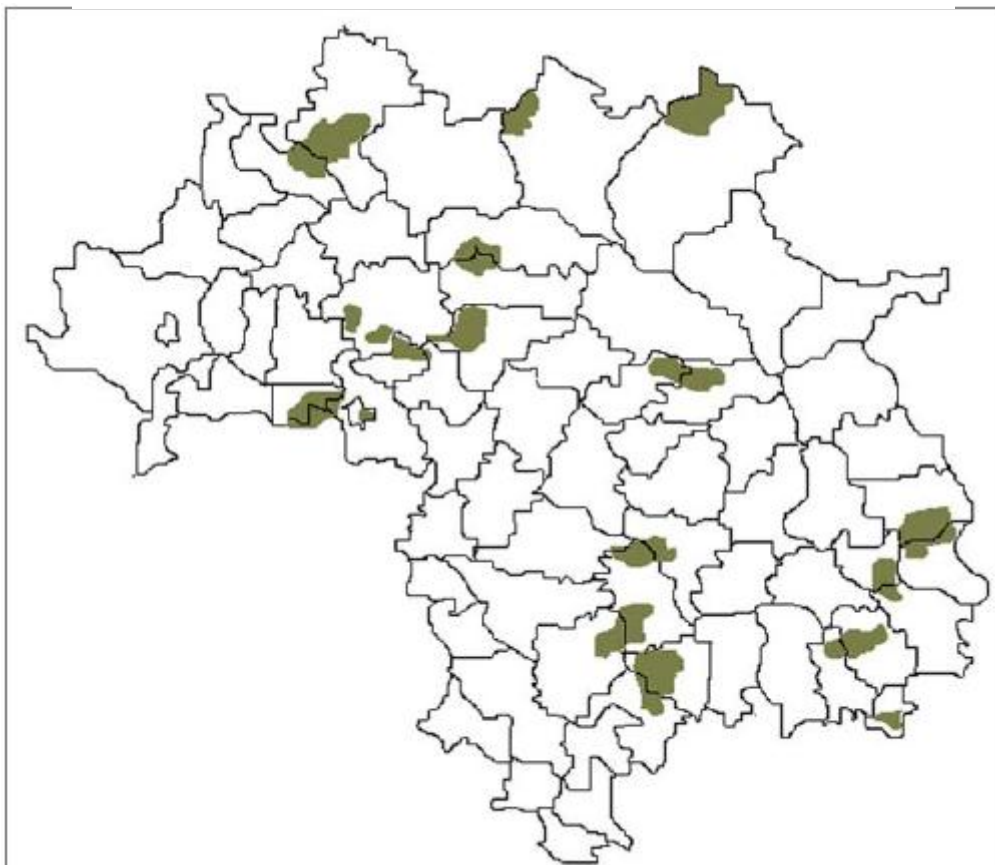
Państwa i regiony karpaccie muszą korzystać z następujących instrumentów, by rozwiązać swój problem terenów poprzemysłowych:

i duże przedsiębiorstwa powinny mieć możliwość korzystania z pomocy unijnej i państwowej.

- Prywatyzacja pozostałej części dóbr przemysłowych będących własnością państwa powinna być ściśle połączona z oczyszczaniem i ponownym wykorzystaniem terenów poprzemysłowych.
- Właściciele terenów poprzemysłowych powinni być zobowiązani do oczyszczenia tych terenów w wyznaczonym czasie. W przypadku niezastosowania się do tego nakazu, powinni utracić prawo do swojej nieruchomości lub zapłacić wysoką karę;
- W ramach planowania przestrzennego ponowne wykorzystanie terenów poprzemysłowych powinno być egzekwowane z większą stanowczością. Nowe obszary przemysłowe nie powinny być wyznaczane, dopóki rozległe tereny poprzemysłowe nie zostaną ponownie wykorzystane.
- Zarówno UE jak i władze państwowe powinny położyć nacisk na ponowne wykorzystanie terenów poprzemysłowych w swoich politykach pomocy strukturalnej. Tereny poprzemysłowe powinny mieć taki sam status jak regiony konwergencji lub peryferyjne; w przypadku państw karpaccich większość terenów poprzemysłowych jest i tak regionami konwergencji. W przypadku wykorzystania terenów poprzemysłowych międzynarodowe
- Jak zostało to już wspomniane wcześniej, inwestorów zniechęcają często koszty i komplikacje związane z ponownym wykorzystaniem terenów poprzemysłowych. Oczyszczanie tych terenów powinno być więc również wspierane w celu ich wykorzystania jako tereny mieszkalne. W wielu przypadkach wybudowanie tam mieszkań jest jedyną możliwością ponownego wykorzystania tych terenów. Niemniej jednak metoda ta może zostać zastosowana tylko, jeżeli tereny te nie są skażone.
- Na opuszczonych terenach wydobywczych i wytwórczych możliwe są dwa sposoby utylizacji. Można albo całkowicie usunąć pozostałości starych obiektów przemysłowych i rozpocząć budowę od nowa na oczyszczonym terenie, albo wykorzystać ten teren jako miejsce dziedzictwa przemysłowego lub górniczego, jako skansen, muzeum lub do innych celów edukacyjnych, rekreacyjnych lub kulturowych (jak w wielu miejscach w Niemczech, Wielkiej Brytanii i Czechach, albo jak w kilku kopalniach soli w Austrii, Polsce i Rumunii, gdzie znajdują się muzea górnictwa). Oczywiście przerobienie terenu na muzeum przemysłu lub górnictwa wymaga również pewnych inwestycji.

- W ostatnich latach w zaniedbanych nieruchomościach przemysłowych stosowane były innowacyjne techniki naprawcze. Techniki te wykorzystują do przyspieszenia oczyszczania naturalnie występujące w glebie i wodach powierzchniowych mikroorganizmy oraz utlenianie na miejscu, czyli technikę naprawczą polegającą na wykorzystaniu tlenu lub utleniacza do udoskonalenia procesu oczyszczania. Często techniki te są stosowane w połączeniu ze sobą lub z innymi technikami naprawczymi. Niektóre tereny przemysłowe z dużą zawartością metali ciężkich zostały oczyszczone dzięki zastosowaniu innowacyjnego podejścia wykorzystującego głęboko ukorzenione rośliny, które rosnąc, wchłaniają metale z gleby do swojej struktury. Po osiągnięciu pełnego nasycenia rośliny te – z tkankami skażonymi metalami ciężkimi – są usuwane jako odpady niebezpieczne.
- W najgorszym przypadku wsparcie należy się przynajmniej ocenie i analizie sposobów oczyszczania terenów przemysłowych. Pogłębiona analiza jest konieczna przed rozpoczęciem jakiegokolwiek oczyszczania.

Rysunek 19: Główne tereny przemysłowe w regionie karpackim (2004 r.)

Źródło: Maciej Borsa, Urbanproject (Rumunia)

8.2.2 Transformacja

Region karpacki ma już transformację w dużej mierze za sobą. Niemniej jednak wciąż istnieją obszary, które mogą zostać przekształcone na użytek zwykłych ludzi. Unijna inicjatywa społeczna CONVER zakończyła funkcjonowanie w 2000 roku, istnieją jednak inne fundusze i sposoby wspierania takich działań.

8.2.3 Zróżnicowanie przemysłu i problem „miast jednej fabryki”

Miasta jednej fabryki stanowią problem charakterystyczny dla nowych państw członkowskich, w szczególności dla obszaru Karpat:

„Socjalistyczne uprzemysłowienie” uznawało jedynie duże przedsiębiorstwa. MŚP nie istniały w tym ustroju, gdyż ciężko je było kontrolować w gospodarce zarządzanej przez państwo. Z tego względu proces industrializacji zakładał ustanowienie jednego dużego przedsiębiorstwa w małych miasteczkach, które zapewniłoby ich mieszkańcom pracę i źródło dochodów.

Jednak w kilku przypadkach to pojedyncze przedsiębiorstwo nie tylko zapewniało miejsca pracy i źródło utrzymania, ale także brało na siebie zadanie świadczenia usług mieszkańcom. Funkcjonowały przy nim żłobki i przedszkole. Zakłady zapewniały pracownikom mieszkania i ogrzewanie. Obiekty sportowe i obiekty kultury były również własnością przedsiębiorstwa. Wspomagało ono lokalne władze w budowie nowych dróg, miejskiej sieci wodociągowej i kanalizacyjnej itp. Usługi te miały być pierwotnie przeznaczone dla pracowników przedsiębiorstwa, ale z biegiem czasu – jeśli przedsiębiorstwo było w dobrej kondycji finansowej – zaczynały obejmować wszystkich mieszkańców miasta, gdyż –

pośrednio lub bezpośrednio – wszyscy byli tak czy inaczej związani z tym jedynym przedsiębiorstwem w mieście. Jako że było ono monopolistą, mieszkańcy byli w jakimś sensie skazani na jego łaskę.

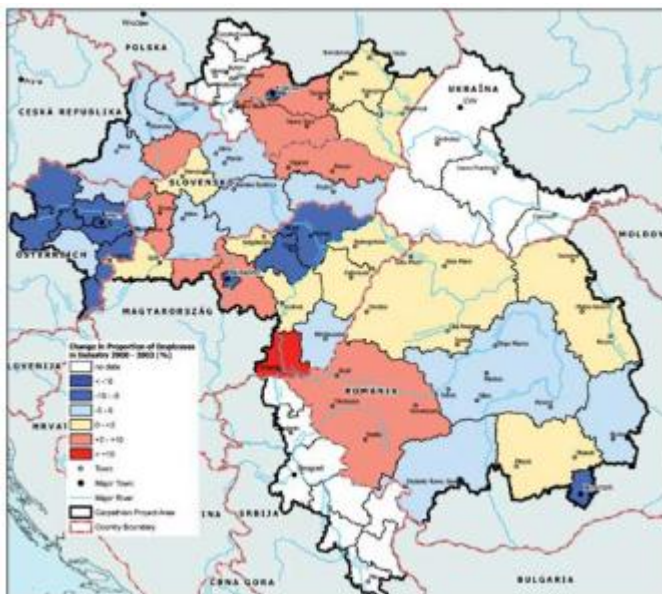
Kryzys przyszedł, kiedy te jedyne w okolicy przedsiębiorstwa zaczęły bankrutować. Był to problem nie tylko ekonomiczny, ale też społeczny, gdyż miasto ani jego okolice nie oferowały żadnych innych miejsc pracy. Podstawowe usługi były niedostępne, gdyż wcześniej funkcjonowały przy przedsiębiorstwie. Władze państwowe były zmuszone udzielać zapomogi firmom, gdyż w przeciwnym razie zagrożone były podstawy egzystencji. Wsparcie to nie zapewniało jednak poprawy wydajności ani konkurencyjności przedsiębiorstw.

Miasta jednej fabryki istniały w wielu regionach karpackich Polski, Słowacji, Ukrainy i Rumunii, ale podobne miasta – choć w mniejszej liczbie – można było znaleźć również w Czechach oraz na Węgrzech.

Sugerowane sposoby walki z tym problemem obejmują następujące działania i instytucje:

- Samorządy danych miast powinny zostać wzmocnione i otrzymać wsparcie, tak by mogły przejąć te usługi komunalne, które wcześniej świadczyło w mieście duże przedsiębiorstwo. Po przejściu mogą one zostać sprywatyzowane i przekazane innym firmom, niezależnym od tej, która „zmonopolizowała” gospodarkę miasta. Te usługi to przede wszystkim mieszkalnictwo, ogrzewanie, żłobki, przedszkola, transport miejski i służba zdrowia.
- Trzeba również zapobiegać powstawaniu takich sytuacji w przyszłości. Nie jest to bez znaczenia, gdyż nie tylko „przedsiębiorstwa socjalistyczne”, ale też nowoczesne krajowe i międzynarodowe korporacje próbują czasem

Rysunek 20: Zatrudnienie w przemyśle – zmiany w latach 2000-2003 (%)

Źródło: EURAC

zmonopolizować możliwości zatrudnienia w danej miejscowości i wykluczyć konkurencję z jej terenu. W tym celu chętnie świadczą usługi, które wykraczają poza zakres ich podstawowej działalności. Samorządy oraz mieszkańcy cieszą się z tej protekcji, która zwalnia ich z części obowiązków. Może jednak dojść do dramatycznej sytuacji, kiedy taka międzynarodowa firma przeniesie się do innego kraju lub regionu oferującego tańszą siłę roboczą. Oczywiście firmy mogą wspierać finansowo samorządy, ale nie poprzez świadczenie usług komunalnych.

- Dywersyfikacji gospodarki i zatrudnienia służą lepiej małe i średnie przedsiębiorstwa działające w różnych sektorach lub gałęziach gospodarki niż jedno duże przedsiębiorstwo. Z tego względu należy wspierać przede wszystkim MŚP. Niestety, praktycznie we wszystkich państwach karpaccich najpotężniejsza pomoc rządowa – zwolnienia podatkowe, dotacje kapitałowe – udzielana

jest wielkim międzynarodowym przedsiębiorstwom w celu przyciągnięcia ich do kraju. Z jednej strony jest to zrozumiałe, gdyż duże firmy międzynarodowe niosą ze sobą know-how, eksport i nadzieję na późniejsze wyższe wpływy z podatków, jednak ich wpływ na zatrudnienie jest umiarkowany, a oczekiwania w zakresie przyszłych wysokich przychodów z podatków wiele razy okazały się iluzoryczne.

- Znaczące bezpośrednie inwestycje zagraniczne w miastach i miasteczkach karpaccich mogą być połączone z dywersyfikacją, jeżeli części i akcesoria dla

głównego zakładu są produkowane w tym samym regionie przez lokalne małe i średnie przedsiębiorstwa. Te MŚP powinny być z jednej strony podwykonawcami i dostawcami dla dużego przedsiębiorstwa. Z drugiej strony powinny one być przedsiębiorstwami niezależnymi, które produkują nie tylko na potrzeby jednej fabryki, ale również innych klientów. Władze państwowe i samorządy powinny naciskać na to, by udział materiałów i dostaw od krajowych wykonawców z czasem wzrastał. Mogłoby to stanowić warunek udzielenia wsparcia i zwolnień podatkowych dla dużych firm. Z drugiej strony podwykonawcy powinni dokładać starań, by nie uzależniać się od jednego klienta.

8.2.4 Promocja i wsparcie MŚP

Niniejsza sugestia jest ściśle związana z poprzednią. Należy podkreślić, że promocja MŚP w nowych państwach członkowskich jest zupełnie innym zadaniem niż to samo działanie

w starych państwach członkowskich, a więc wymaga innego podejścia i innych instrumentów.

W państwach socjalistycznych MŚP praktycznie nie istniały. Cała działalność gospodarcza była organizowana w dużych firmach socjalistycznych. Te duże podmioty łatwiej było kontrolować centralnie i narzucić im ogólnie zdefiniowane wielkości produkcji, sprzedaży, zatrudnienia i celów inwestycyjnych. Małe i średnie podmioty nie pasowały do tego systemu gospodarczego.

Oznacza to, że MŚP musiały zostać stworzone po transformacji ustrojowej, w ciągu ostatnich 16-17 lat. Nieliczne mogły rozwinąć się w oparciu o mniejsze części sprywatyzowanego dużego przedsiębiorstwa państwowego (głównie sklepy detaliczne, tak zwana mała prywatyzacja), większość jednak musiała zaczynać od zera. Firmy te nie miały czasu łączyć niezbędnego kapitału, dlatego większość odczuwa poważnie jego braki.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Wspieranie rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw z naciskiem na rozwój turystyki stanowi istotną część Projektu Karpackiego. Strategia i narzędzia służące wspieraniu MŚP na obszarach górskich zostały opracowane w oparciu o doświadczenia Włoch i przystosowane do lokalnych warunków w celu pobudzenia zapotrzebowania na usługi turystyczne. W działaniach pilotażowych przeprowadzonych na Podkarpaciu usługi i obiekty turystyczne zostały udoskonalone i rozbudowane poprzez konsolidację istniejących i wspieranie nowych przedsiębiorstw oraz lokalnych społeczności.

W celu opracowania strategii i niezbędnych narzędzi przeprowadzona została analiza sektora turystycznego na Podkarpaciu na tle rynku krajowego oraz ruchu turystów z Europy i reszty świata poprzez zweryfikowanie oferty turystycznej, atrakcji turystycznych i bazy noclegowej oraz infrastruktury transportowej. Z pomocą przedstawicieli lokalnej społeczności udało się opracować strategię dla regionalnych ośrodków turystycznych, uwzględniającą wybór głównych atrakcji regionu i jego walorów, cele stanowiące punkt odniesienia oraz działania, które mogą zostać podjęte – wszystko to z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Zaproponowany model ośrodków turystycznych określa priorytety i zalecenia pomagające przedstawicielom lokalnej społeczności w opracowaniu skoordynowanego planu promocji turystyki w regionie, który uwzględnia spójność z kontekstem lokalnym. Opracowane zostały dwie 5-dniowe wędrowki, głównie po Podkarpaciu, ale zahaczające też o Ukrainę, oraz ich ceny. Dzięki podsumowaniu i wglądowi w sytuację turystyki na Podkarpaciu oraz w jej potencjał rozwojowy, raport może pomóc w opracowywaniu przyszłych strategii promowania turystyki w regionie.

Jedno działanie pilotażowe zostało zrealizowane z wykorzystaniem narzędzi służących wspieraniu zakładania nowych przedsiębiorstw w przestrzeni karpackiej. Narzędzia te pozwalają potencjalnym przedsiębiorcom i lokalnym instruktorom na tworzenie przedsiębiorstw w prosty i ujednolicony sposób. Etapy zakładania przedsiębiorstwa obejmują stworzenie biznes planu skupiającego się na pomysły biznesowym, uszczegółowienie celów i strategii, planowanie kwestii operacyjnych, weryfikację założeń ekonomicznych i finansowych, komunikację i gromadzenie kapitału. Lokalni instruktorzy zostali dodatkowo przeszkoleni w zakresie udzielania skutecznej pomocy nowym przedsiębiorcom.

Niektóre „starsze” państwa członkowskie (takie jak Włochy) nalegają na zastosowanie

tych samych (a nawet bardziej rygorystycznych) zasad wspierania MŚP w nowych państwach

członkowskich, co w starych. Są one przeciwnie dotacjom kapitałowemu dla MŚP w tych państwach ze względu na niższe stawki wynagrodzeń w nowych państwach członkowskich, które sprawiają, że MŚP są bardziej konkurencyjne.

Problem tkwi jednak w tym, że bez niezbędnego kapitału na choćby minimalnym poziomie MŚP w nowych państwach

członkowskich (a zwłaszcza w ich słabiej rozwiniętych regionach, takich jak obszar Karpat) nigdy nie będą mogły konkurować z MŚP w starych państwach członkowskich, które miały całe dziesięciolecia – a może nawet wieki – na gromadzenie niezbędnego kapitału. Z tego względu powinny one być traktowane inaczej.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Inne działanie pilotażowe miało na celu wsparcie istniejących przedsiębiorstw w konsolidacji ich działalności. Z wielu powodów nie było łatwo znaleźć przedsiębiorstwa, które byłyby chętne wziąć udział w projekcie. Niektóre miały złe doświadczenia z nieudanymi szkoleniami w przeszłości, ograniczony czas na szkolenia w związku ze swoim małym rozmiarem, a także – proporcjonalnie do zakresu działalności – nie chciały podawać żadnych informacji finansowych. Opracowany został podręcznik do konsolidacji biorących udział przedsiębiorstw obejmujący poziom metodologii, doświadczeń projektowych i możliwości jego transferu. W miejsce pre-strukturyzowanych narzędzi proponuje on program pomocy dostosowany do danego kontekstu, który może być powielony w zakresie swojej treści, ale który jest – pod względem swojego zastosowania – dostosowany do indywidualnych potrzeb danych przedsiębiorstw. Dodatkowo, instruktorzy zostali przeszkoleni w zakresie udzielania pomocy przedsiębiorstwom. Zalecenia końcowe mają za zadanie pomóc w przenoszeniu i powielaniu projektu.

Ostatnie działanie pilotażowe na rzecz rozwoju i wspierania MŚP ma na celu stworzenie sieci państwowych i prywatnych interesariuszy, lokalnych społeczności i MŚP pracujących razem na rzecz zrównoważonego rozwoju turystyki na Podkarpaciu, jak również zwiększenie regionalnego wpływu istniejących programów ramowych. W czasie przeprowadzonych warsztatów okazało się, że niektórzy interesariusze wciąż widzą w zrównoważonym rozwoju przeszkodę, a nie szansę dla rozwoju gospodarczego. Podkreślona została również konieczność ustanowienia podmiotu koordynującego polityki rozwoju turystyki oraz interesariuszy w regionie. W związku z tym stworzona została sieć w postaci okrągłego stołu do planowania i realizacji programów z zakresu turystyki zorientowana na koncentrację polityk i maksymalizowanie ich wpływu w regionie. W związku z poważnymi problemami dotyczącymi zasad i ustawodawstwa w regionie oraz brakiem wsparcia technicznego dla sieci nie mogła ona kontynuować swojej pracy. Jej waga jako strategicznego narzędzia wspierającego rozwój turystyki została jednak dostrzeżona przez Biuro Marszałkowskie.

8.2.5 Karpacki klaster przemysłu motoryzacyjnego

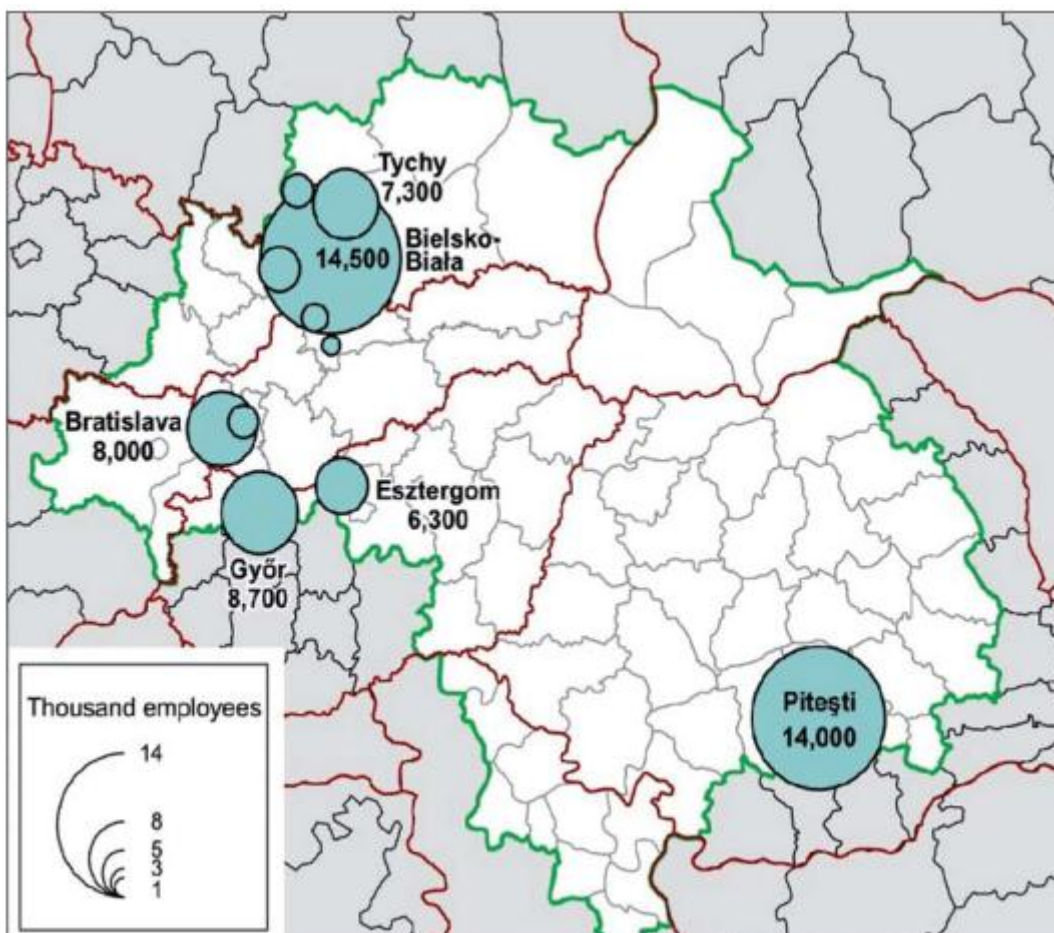
Niezależnie od problemów z transformacją, w ostatnich dwudziestu latach pewne kierunki rozwoju przemysłu w państwach karpackich były pozytywne. Jednym z nich była gruntowna restrukturyzacja przemysłu. Dwiema głównymi gałęziami przemysłu zostały przemysł motoryzacyjny i elektroniczny. Do 2008 r. na Słowacji prawie 40% całej produkcji przemysłowej, a jeszcze większa część eksportu napędzane były przez przemysł motoryzacyjny. W pozostałych krajach procent ten jest nieco niższy, choć wciąż bardzo wysoki.

Zaletą regionu jest dobrze wykształcona, wykwalifikowana i wszechstronna, tańsza niż gdzie indziej siła robocza, nieprzeciętnie wysokie możliwości techniczne i baza surowca o wysokiej jakości. W konsekwencji, rozwój

wspólnych przedsięwzięć kapitałowych, przejęcia i sukces działań prowadzonych od zera stanowiły czynniki zachęcające koncerny motoryzacyjne do otwierania na tym obszarze nowych obiektów badawczych i produkcyjnych.

Wiedza i umiejętności technologiczne, dostęp do lokalnych i dojrzałych rynków zachodnich, zachowanie jakości produktów i ich rozwój, niższe koszty pracy, dotacje i przywileje gwarantowane przez władze krajowe i lokalne, a także pożyczki z Europejskiego Banku Rekonstrukcji i Rozwoju oraz Europejskiego Banku Inwestycyjnego wskazują na dalszy wzrost i odrodzenie się przemysłu motoryzacyjnego w regionie. Może to więc służyć jako ważny przykład restrukturyzacji regionu, gdzie priorytetowo traktowane są odnowione struktury gospodarcze, w tym dostosowywane do zmieniających się wymagań i przedsiębiorczości.

Rysunek 21: Główne ośrodki przemysłu motoryzacyjnego w Karpatach

Źródło: ujęcie własne autora

Interesujące jest to, że wszystkie te nowe inwestycje zostały zrealizowane na stosunkowo niewielkim obszarze wchodzącym w skład czterech państw: Czech, Węgier, Polski i Słowacji. Obszar ten rozpoczyna się od Dunajca na Węgrzech i Słowacji i ciągnie się wzdłuż doliny rzeki Wag oraz przez Bramę Śląską do najbardziej wysuniętych na południe części Polski. Główne zakłady produkcji pojazdów zmotoryzowanych lub części wzdłuż tej linii to:

Esztergom HU (montownia samochodów marki Suzuki), Győr HU (fabryka i montownia samochodów marki Audi), Bratysława SK (montownia podzespołów i samochodów marki Volkswagen), Trnava SK (Peugeot i Toyota), Zilina SK (Hyundai KIA), Martin SK (części do pojazdów marki Volkswagen, osie, układy sterujące), Ostrava CZ (części do pojazdów marki Siemens), Nosovice (Frýdek-Místek Hyundai) CZ, Bielsko-Biała PL (Fiat), Tychy PL (Fiat), Gliwice PL (części i montownia samochodów marki Opel).

Razem do roku 2008 na obszarze tym wyprodukowanych zostanie prawie dwa miliony samochodów, a zatrudnionych zostanie około 20 tysięcy ludzi.

Klaster ten jest jednak szczególnie ważny nie ze względu na te duże zakłady zagraniczne, lecz na kilkuset dostawców z MŚP, którzy dla nich pracują i dostarczają im materiały.

Możliwości dla lokalnych dostawców jeszcze się nie wyczerpały. W związku z rozwojem technicznym części oraz akcesoria samochodowe są coraz bardziej przenośne (co oznacza, że pasują nie tylko do jednego, ale do wielu rodzajów samochodów), a dostawcy nie są uzależnieni od jednego producenta, lecz mogą obsługiwać kilku.

To sprawia, że zgrupowanie producentów staje się naprawdę klastrem z dużą ilością powiązań i możliwości współpracy. Ten element klastra powinien być w przyszłości jeszcze doskonalony i wspierany.

© Marceja Borna

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Jedno z działań pilotażowych Projektu Karpackiego dotyczyło budowy świadomości lokalnej marki na obszarze górskim w Polsce. Przykład ten pokazuje, jak można osiągnąć cele strategiczne VASICA w praktyce.

Jak dotąd województwo podkarpackie było praktycznie wykluczone z ruchu turystów pochodzących z Europy i innych kontynentów, nie licząc garstki turystów zagranicznych ze Słowacji i Ukrainy – pomimo nieprzeciętnych walorów przyrodniczych oraz wartości artystycznych i kulturowych odzwierciedlających długą i niejednokrotnie dramatyczną historię, które mogą okazać się atrakcyjne dla znaczących segmentów rynku turystyki międzynarodowej. W związku z tym w regionie podkarpackim zrealizowany został projekt, który wspierał nie tyle tworzenie lokalnej marki, która jest już obecna, ale zdefiniowanie zrównoważonego i kompleksowego produktu turystycznego, jak również działania promocyjne i zwiększające świadomość.

W ramach pierwszego etapu przeanalizowana została charakterystyka regionu podkarpackiego i jego predyspozycje do pełnienia funkcji podstawy produktu turystycznego, który może zostać wystawiony na rynkach międzynarodowych. Poza badaniami i obserwacjami przeprowadzone zostały warsztaty z lokalnymi przewodnikami turystycznymi i lokalnymi władzami w celu przedyskutowania wkładu i efektów działania.

W kolejnym etapie omówiony został proces tworzenia zrównoważonego produktu turystycznego oraz jego potrzeby: Produkt taki powinien skorzystać na podwyższeniu standardu infrastruktury i usług oraz systematyzacji i zarządzania walorami turystycznymi, które mogą przyciągnąć kapitał z różnych źródeł w Polsce i Europie. Środkiem do celu są działania na rzecz budowania świadomości państwowych i prywatnych interesariuszy na temat strategicznej wagi regionalnych walorów dla rozwoju turystyki, a więc i dla rozwoju gospodarczego w regionie. Ponadto należy poprawić umiejętności w zakresie kwalifikacji zawodowych w tym sektorze, a także udoskonalić ofertę i jakość usługową oraz wzmocnić powiązania pomiędzy ofertą turystyczną a innymi sektorami gospodarki w regionie. Kluczowa jest również kampania promocyjna na rynkach zagranicznych skierowana do zawodowych przewodników i ogólnej ludności.

W sprawozdaniu z projektu pilotażowego znajduje się plan i konkretne przykłady realizacji działań i opracowania mieszanki marketingowej, która odnosi się do zaleceń dla rynku krajowego i rynków międzynarodowych. Przykłady promocji i komunikacji zawarte w tym sprawozdaniu odnoszą się do włoskiego rynku turystycznego, gdyż może on służyć za wzór dla wielu rynków europejskich.

Kraków, Polska

9 SIEĆ MIEJSKA NA OBSZARZE KARPAT

9.1 Obecna sytuacja i wyzwania

O charakterze sieci miejskiej i urbanizacji na obszarze Karpat zdecydowała jego historia i geografia:

Jednym z głównych czynników była peryferyjna lokalizacja Karpat. Karpaty stanowiły granicę byłego Królestwa Węgier, a więc z definicji były jego terytorium peryferyjnym. Stanowiły jednak również granice i peryferia krajów sąsiadujących: Polski i księstw rumuńskich.

Obecnie Karpaty stanowią granicę między Polską a Słowacją, między Czechami a Słowacją oraz częściowo między Rumunią a Ukrainą. Karpaty Ukraińskie nie stanowią już granicy z Węgrami i Słowacją, ale wciąż są w tym kraju obszarem peryferyjnym. W Rumunii Karpaty są teraz w centrum kraju, ale zachowały pewne cechy charakterystyczne dla obszarów peryferyjnych. Wszędzie stanowią granice okręgów (rum. judet) i regionów NUTS2. Co więcej, dzielą one kraj pod względem historycznym, społecznym, politycznym, a nawet administracyjnym⁴.

Sytuacja peryferyjna miała również swoje odzwierciedlenie w systemie miejskim. Wszystkie metropolie, z których obszar Karpat był zarządzany i kontrolowany, (Wiedeń, Budapeszt, Warszawa, Praga i Bukareszt) znajdowały się poza właściwym terenem Karpat. Największe miasta w szerzej rozumianym regionie karpackim, Kraków i Lwów, miały w 1900 roku odpowiednio 154 i 176 tysięcy mieszkańców. W tym samym czasie Wiedeń miał ich dwa miliony, a Budapeszt milion. Inne miasta w regionie karpackim były jeszcze

mniejsze: Bratysława miała 62 tysiące mieszkańców, Timisoara 72 tysiące, a Uzhgorod 14 tysięcy.

9.1.1 Małe miejscowości

W tym samym czasie na obszarze Karpat istniała gęsta i ożywiona sieć małych miejscowości. Były one raczej biedne, a ich infrastruktura pozostawiała wiele do życzenia, jednak miały one swoje samorzady, towarzystwa kultury i upiększania miast oraz inne aktywne organizacje obywatelskie. Ich gospodarka opierała się na handlu, niewielkim przemyśle i rolnictwie. Znaczna większość ludności żyła jednak na wsiach i obszarach wiejskich.

Istotną cechą urbanizacji obszaru Karpat była pod koniec XIX i na początku XX wieku różnica w strukturze etnicznej ludności miejskiej i wiejskiej. W regionie polskich Karpat znaczna część ludności miast, zwłaszcza w mniejszych miejscowościach (tzw. „sztetlach”) była pochodzenia żydowskiego, podczas gdy mieszkańcy wsi byli głównie Polakami i Ukraińcami. W regionie Karpat Ukraińskich znaczna część ludności miast była pochodzenia żydowskiego i polskiego, a wsi – ukraińskiego. Na Słowacji mieszkańcy miast byli Niemcami, Żydami i Węgrami, a mieszkańcy wsi w większości Słowakami. Na terytorium Transylwanii ludność miast stanowili w większości Węgrzy, Niemcy i Żydzi, natomiast ludność wsi – Rumuni i Węgrzy.

W czasie i po zakończeniu II wojny światowej nastąpiły olbrzymie i drastyczne zmiany w liczbie i strukturze ludności miast na obszarze Karpat. Na skutek Holokaustu z karpackich

⁴ Na przykład do roku 1999, kiedy weszła w życie Ustawa o podatku katastralnym i informacji o nieruchomościach Rumunia miała podwójny system rejestracji nieruchomości: księgowanie nieruchomości w Transylwanii i transkrypcja nieruchomości w pozostałych częściach kraju.

miast zniknęła znaczna większość populacji Żydów, z których część została zgładzona, a część masowo je opuściła. Ludność niemiecka również zniknęła z polskich, czeskich, słowackich i rumuńskich miasteczek na skutek wypędzenia lub emigracji. Ludność polska wyemigrowała z miast Ukrainy, a część ludności węgierskiej wyemigrowała z miast i miasteczek Transylwanii. Kilka miast straciło ponad połowę swojej ludności. Pod względem liczby mieszkańców duże miasta zregenerowały się szybko. Niektórym mniejszym miejscowościom się to jednak nie udało (a przynajmniej jeszcze nie).

Mniejsze miejscowości były również w niekorzystnym położeniu ze względu na inne działania w okresie „socjalistycznym”:

- Te mniejsze (lub większe) miejscowości były wcześniej miejscem wymiany produktów z gór i z równin. Stanowiły one rynek dla obu rodzajów produktów rolnych. Jednocześnie rolnicy wydawali w miejscowych sklepach pieniądze otrzymane za swoje produkty. Była to główna funkcja tych miast wzdłuż „łańcucha handlowego”. Po kolektywizacji rolnictwa zwłaszcza miasta u stóp Karpat utraciły swoją funkcję rynku rolnego. Produkty ze skolektywizowanych gospodarstw były sprzedawane bezpośrednio przez centralny system zamówień państwowych, z pominięciem rynków małych miejscowości.
- W większych miastach rozpoczął się proces industrializacji. Inwestycje przemysłowe były lokowane w większych miastach tak długo, jak długo mogły zostać wchłonięte, a zasoby ludzkie miast nie zostały wyczerpane. Dopiero potem władze centralne były zmuszone kierować inwestycje również do mniejszych miejscowości. To właśnie te inwestycje były często przyczyną powstawania „miast jednej fabryki”, albo były związane z przemysłem zbrojeniowym, z mniejszymi miasteczkami służącymi za „kryjówki” dla tych gałęzi przemysłu.
- W okresie socjalistycznym funkcja i rola administracyjna miast i miasteczek była niezwykle ważna. W wysoce zhierarchizowanym społeczeństwie, gdzie wszystkie dyrektywy i zasoby idą z góry do dołu, niezmiernie ważna jest pozycja danej osoby lub samorządu w hierarchii. Uplasowane na wyższych poziomach mają dostęp do środków dla rozwoju i mogą dowolnie rozdysponowywać je wśród organizacji niższego szczebla, kierując się zwykle interesem własnym. Miasta, które pełniły funkcję administracji regionalnej, mogły rozdzielać zasoby otrzymane z wyższego szczebla w taki sposób, że ich własna część była nieproporcjonalnie duża. Miejscowości, które nie miały tak dobrej pozycji, były bezbronne wobec takich działań.
- Po roku 1945, państwa karpackie musiały przejść radziecki system administracji terytorialnej. Składał się on z 4 poziomów: krajowego, regionalnego, okręgowego i lokalnego. Poziom okręgowy był bezpośrednio nad poziomem wsi; siedzibami okręgów były mniejsze miejscowości. Poziom okręgowy reprezentowały w Polsce „powiaty”, w Czechosłowacji „okresy”, na Ukrainie i w Rumunii „rayony”, a na Węgrzech „járás”. Naturalnie, można się klócić, czy radziecki system administracyjny był właściwy dla mniejszych państw karpackich. Niemniej jednak „siedziba okręgu” zapewniała mniejszym miejscowościom centralną rolę oraz związane z tym miejsca pracy i zasoby.
- W latach 70. jednak kilka państw karpackich przekształciło swój system administracji terytorialnej. Ustanowiły one mniejsze regiony i – jednocześnie – porzuciły pomysł poziomu okręgowego (w Polsce powiaty, w Rumunii rayony, na Węgrzech járás). Oznaczało to, że mniejsze miejscowości utraciły swoją rolę ośrodków administracyjnych, a co za tym idzie miejsca pracy i instytucje towarzyszące. Straciły możliwość dysponowania zasobami i nie mogły już faworyzować swojej siedziby w tym procesie. Małe miejscowości zachowały tę funkcję jedynie w Czechach i na Słowacji. W

państwach tych sytuacja małych miejscowości nie pogorszyła się tak drastycznie jak w pozostałych państwach karpaccich.

- Reforma administracyjna w Polsce w 1999 r. przywróciła powiaty. Jednak w ciągu wcześniejszych 25-30 lat, od momentu likwidacji powiatów samorządy gmin skonsolidowały się, wzmocniły i podniosły swoją pozycję. Tak więc powiaty nie mogły odzyskać swojej roli i władzy, którą miały wcześniej, w całości.

9.1.2 Duże i średnie miasta

W przeciwieństwie do małych miasteczek większe miasta pełniące funkcje centrów administracyjnych rozwijały się dynamicznie. Główną siłą napędową ich rozwoju była industrializacja, a wszystkie pozostałe czynniki rozwojowe (budownictwo mieszkaniowe, rozwój infrastruktury) były wypadkową industrializacji i funkcji administracyjnej miast.

Tabela 5: Miasta karpaccie o najbardziej dynamicznym wzroście liczby ludności w latach 1950-2000

Miasto	Liczba ludności w 1950 r.	Liczba ludności w 2000 r.	Wzrost w %
	w tysiącach		
Suceava (RO)	10,1	117,6	1064%
Baia Mare (RO)	28	150	436%
Bacau (RO)	39	197,2	433%
Pitesti (RO)	38,3	186	386%
Kosice (SK)	60,7	242	299%
Brasov (RO)	84	310	269%
Piatra Neamt (RO)	34,9	124	255%
Uzhgorod (UA)	35	118	237%
Iwano-Frankiwnsk (UA)	65	218	235%
Timisoara (RO)	112	330	194%
Cluj-Napoca (RO)	117,9	329	179%

Zródło: krajowe roczniki statystyczne

Zgodnie z tabelą najbardziej dynamiczny wzrost odnotowały miasta rumuńskie. Jeśli nie brać pod uwagę specyficznego rozwoju Suczawy⁵, liczba ludności dużych stolic

regionów w 2000 roku przewyższała 3, 4 i 5-krotnie liczbę ludności sprzed 50 lat.

Rumunię, zaś Czerniowce znalazły się w części ukraińskiej. Stolicą rumuńskiej Bukowiny została Suczawa, a zmiana statusu administracyjnego miasta znacznie przyczyniła się do jego rozwoju.

⁵Stolicą Bukowiny było miasto Czerniowce. Po II wojnie światowej Bukowina została podzielona między Ukrainę a

Podobnie wysoki poziom urbanizacji nie występował nigdzie indziej w Europie. Wiązało się to również z kolektywizacją rolnictwa, która wymusiła opuszczenie terenów wiejskich przez wielu chłopów i rolników i osiedlenie się w miastach.

Efektom wysokiego współczynnika urbanizacji, spotęgowanego jeszcze przez ideologię socjalistyczną, politykę gospodarczą i planowanie miast, było całkowite przekształcenie struktury miejskiej:

- Centra miast były całkowicie zaniedbane: mieszkania były znacjonalizowane i ani władze państwowe ani mieszkańcy nie troszczyli się o ich utrzymanie; banki komercyjne były zakazane, handel był „tymczasowym złem koniecznym”, turystyka była mocno ograniczona. Tak więc tradycyjne funkcje obszarów śródmiejskich zanikły, co doprowadziło do gwałtownej degradacji większości centrów miast;
- Dla nowo przybyłych budowane były ogromne osiedla z wielopiętrowymi blokami na przedmieściach. Osiedla te wyposażone w podstawowe wygody oznaczały olbrzymi awans społeczny dla mas przybyłych z obszarów wiejskich. W niektórych miastach dochodziło do zadziwiającej segregacji: nowo przybyli mieszkali w nowych mieszkaniach poza pierwotnymi osiedlami, podczas gdy tubylcy zamieszkiwali podupadające lokale w centrum miasta, często bez żadnych wygód.
- Budowa osiedli państwowych ograniczała się do dużych miast. Stosowana technologia – modułowa budowa z prefabrykowanych elementów – była ekonomicznie uzasadniona tylko w produkcji masowej. Tak więc większości małych miasteczek udało się uniknąć tej

technologii i zachować swój tradycyjny wygląd. Są jednak pewne wyjątki od tej reguły. Na Słowacji na przykład wielka płyta była stosowana do budowy domów również w mniejszych miejscowościach. Niektóre z nich wyglądają teraz, jakby były otoczone wysokim murem miejskim z dziesięciopiętrowych bloków.

Po transformacji ustrojowej i gospodarczej w 1990-91 r. rola i struktura wewnętrzna miast karpaccich uległy zasadniczej zmianie:

- Ulice i place śródmiejskie zostały docenione. Nowe banki budowały swoje siedziby lub przenosiły się do starych, cennych lecz zniszczonych budynków, które były odbudowywane. Spółki biznesowe zajmowały lokale w odnowionych budynkach. Mieszkania były przerabiane na lokale użytkowe, gdyż ich właścicielom bardziej opłacał się wynajem powierzchni firmom i przeprowadzka na tereny zielone. Sklepy i ulice handlowe zostały również odnowione i oferują obecnie szeroki wybór towarów z całego świata.
- Jednocześnie blokowiska zaczęły podupadać i tracić swój niegdysiejszy prestiż. Działo się tak, gdyż zostały wybudowane w latach 60. i 70. Obecnie zbliżają się do momentu, kiedy powinny zostać odnowione, jednak brakuje na to środków oraz niezbędnej technologii. Co więcej, wychodzą teraz na jaw mankamenty zastosowanej technologii: słaba izolacja, sztywne, nieelastyczne konstrukcje itp. Pierwsi mieszkańcy zestarzelali się lub opuścili mieszkania. Nowi mają niższy status społeczny. Błędne koło prowadzi to obniżenia prestiżu społecznego tych nieruchomości i przyspiesza wymianę mieszkańców. (W Czechach i na Słowacji ta degradacja blokowisk nie miała miejsca lub

występowała w znacznie mniejszym stopniu.)

- W przeciwieństwie do tendencji wcześniejszego okresu, w ciągu ostatniego dziesięciolecia liczba ludności w większości miast karpackich zaczęła spadać. Praktycznie rzecz biorąc, liczba ludności zmalała we wszystkich miastach, jednak te największe odnotowały największe spadki: liczba mieszkańców Budapesztu spadła w ciągu 15 lat z 2 milionów do 1,7 miliona. Spadek liczby ludności Bukaresztu prezentuje się podobnie. Zmniejszenie się liczby ludności ma kilka przyczyn: po pierwsze, w dużych miastach przyrost naturalny jest nieznaczny lub wręcz ujemny. Równie istotne są ruchy ludności. Sub-urbanizacja w tych krajach przyspieszyła w ostatnich dziesięcioleciach. Przedstawiciele klasy średniej i ludzie dobrze sytuowani przenieśli się na przedmieścia, do przyjemniejszego, spokojniejszego i zdrowszego środowiska. Z drugiej strony wielu niewykwalifikowanych mieszkańców miast, którzy stracili pracę, powróciło do swoich wsi z nadzieją zarobienia na chleb w sprywatyzowanym rolnictwie. Inni biedniejsi mieszkańcy lub emeryci, których nie było stać na płacenie wciąż rosnącego czynszu i opłat za usługi komunalne, również przenieśli się na wieś. Wreszcie, w ciągu ostatniego dziesięciolecia mieszkańcy masowo emigrowali z niektórych państw karpackich, a ruch ten wpływał przede wszystkim na ludność miejską. Ponad milion Polaków i dwa miliony Rumunów pracuje w państwach Europy Zachodniej, co również nie pozostało bez wpływu na liczbę mieszkańców miast. Nadmierny spadek liczby ludności może spowodować poważne problemy. Z jednej strony może wzrosnąć koszt usług komunalnych na głowę. Z drugiej strony mogą spaść

przychody miasta z tytułu lokalnych opłat i podatków. Te dwie tendencje mogą doprowadzić do pogarszającej się sytuacji kasy miejskiej.

Na transformacji ustrojowej najbardziej skorzystać mogły stolicy państwowe i metropolie. W czasach „socjalizmu” były one odizolowane od zachodnich metropolii oraz odcięte od międzynarodowych prądów w obszarze innowacji, mody, kultury i myśli. To one straciły najwięcej na centralnie planowanym systemie socjalistycznym i stopniowo ulegały degradacji do poziomu szarych, prowincjonalnych miast. Po transformacji ustrojowej odnowiły one swoje kontakty w Europie i na świecie, stały się główną lokalizacją międzynarodowych firm, banków, spółek handlowych oraz głównym beneficjentem bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

Dla całej Europy Środkowej i poszczególnych krajów były to dobre wieści. Dla regionu karpackiego i innych regionów peryferyjnych było to błogosławieństwo i przekleństwo zarazem. Centralizacja większości międzynarodowych i najbardziej dochodowych inwestycji oznaczała, że regiony peryferyjne zostały całkowicie wyłączone z działań rozwojowych i nie korzystały na transformacji ustrojowej, za to odczuwały jej negatywne strony. Na przykład w latach 90. wzrost gospodarczy ograniczał się w Rumunii i na Węgrzech wyłącznie do okolic stolicy, a we wszystkich pozostałych regionach odnotowywane były wyniki ujemne. Wszystkie banki na Węgrzech mają swoje siedziby w Budapeszcie. Przed długi czas bezpośrednie inwestycje zagraniczne ograniczały się do stolic i nie sięgały do regionów peryferyjnych. Obecnie stolicy już niemal nie mogą wchłonąć więcej kapitału, wobec czego poszukiwane są inne obszary dla inwestycji. Jednak to 15-17-letnie

opóźnienie nie pozostało bez konsekwencji

dla większości regionów karpackich.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Na obszarze Karpat zamieszkałe tereny obejmują zarówno metropolie o międzynarodowym znaczeniu, jak i odległe gospodarstwa rolne. Sprawozdanie Projektu Karpackiego pt. „Typologia struktury osadnictwa na obszarze Karpat” zawiera typologię wszystkich typów osadnictwa, biorącą pod uwagę ich stan prawny (prawa miejskie), rozmiar pod względem liczby ludności i wagę miejscowości (np. zasięg wpływów, rolę, zadania). Na potrzeby stworzenia typologii przeanalizowanych zostało 1000 miejscowości i przeprowadzone zostały 3 badania przypadku: Pierwsze pt. „Osady ludzkie w gminie Poronin” w Polsce, kolejne pt. „Charakterystyka osadnictwa w Karpatach Ukraińskich” oraz jedno pt. „Osady ludzkie w Kotlinie Prahova” w Rumunii.

Ośrodki miejskie stanowią jedną z głównych grup osad na obszarze Karpat. Większość miast i miasteczek była zakładana w dużych kotlinach i dolinach, tak by znajdować się na trasie szlaków handlowych lub dla lepszej obrony. Z różnych przyczyn (warunki geograficzne, ochrona środowiska itp.) większość osad w Karpatach jest małych lub średnich, podczas gdy większe miasta są zwykle usytuowane u stóp gór. W Karpatach można wyróżnić cztery główne rodzaje ośrodków miejskich:

- „Podkarpackie metropolie” z liczbą ludności przekraczającą 500.000 i o międzynarodowym znaczeniu, stanowiące stolice lub duże ośrodki administracyjne. Do kategorii tej należą stolice: Budapeszt, Bukareszt i Bratysława, jak również Lwów i Kraków.

© Contact M. Borsia

- „Ośrodki miejskie regionu karpackiego” z liczbą ludności pomiędzy 100.000 a 500.000 są zwykle siedzibą jednostek administracyjnych NUTS2 lub NUTS3. Pełnią one rolę ośrodków regionalnych pod względem administracyjnym, przemysłowym, turystycznym, komunikacyjnym i/lub edukacyjnym. Przykładami takich ośrodków są Sibiu w Rumunii, Micolc na Węgrzech, Kosice na Słowacji i Rzeszów w Polsce.
- „Karpackie miasta średniej wielkości” o liczbie ludności od 20.000 do 100.000 różnią się pod względem swoich funkcji (koncentrują się na kwestiach zdrowotnych, turystycznych, przemysłowych lub kilku na raz), postaci, dostępności dla transportu i warunków środowiskowych. Do kategorii tej należą m.in. Alba Iulia i Borsă w Rumunii, Borysław na Ukrainie, Zlín w Czechach i Liptovský Mikuláš na Słowacji.
- „Karpackie małe miasteczka” mają wagę lokalną i są zamieszkiwane przez 20.000 lub mniej osób. Większość z nich wykształciła się dzięki lokalnej działalności handlowej, natomiast inne są uzdrowiskami lub ośrodkami turystycznymi albo przemysłowymi, które powstały stosunkowo później. Małe lokalne ośrodki, takie jak Dukla w Polsce, miasteczka przemysłowe, takie jak Baicoi w Rumunii, ośrodki turystyczne, takie jak Rachów na Ukrainie oraz miejscowości uzdrowiskowe, takie jak Rajce Teplice na Słowacji zaliczane są do kategorii małych miasteczek.

Drugą dużą grupę stanowią *osady wiejskie*. Osady wiejskie w Karpatach niewiele różnią się od osad na innych obszarach górskich, zwłaszcza, że tylko niewielka część terytorium administracyjnego osady nadaje się pod zabudowę mieszkalną ze względu na warunki naturalne. Transgraniczna typologia wyróżnia 4 główne rodzaje osad wiejskich:

- „Ośrodki wiejskie” to zwykle osady bez praw miejskich, ale pełniące rolę ośrodków administracyjnych również względem innych osad, jak to ma miejsce w przypadku Kamienicy w Polsce.
- „Wioski” to osady posiadające wyznaczone granice, poza które nie wykraczają ich kompetencje administracyjne. Jest to najczęściej spotykany rodzaj osad wiejskich w Karpatach, czego przykładem może być Zdział na Słowacji. Wioski oraz ośrodki wiejskie często nie mają własnej kanalizacji, w związku z czym zanieczyszczenie wody jest tam często występującym problemem.
- „Puste wioski” są konsekwencją wojen, migracji i przesiedleń. Większość z nich została zasiedlona na nowo, ale kilka pozostaje wciąż niezamieszkałych, jak na przykład wieś Bojko w Polsce. Działalność ludzka w tego typu osadach ogranicza się do ekstensywnego korzystania z ziemi lub organizowania sezonowych atrakcji turystycznych.

Czwartą grupą są „Odległe karpackie gospodarstwa rolne”, zwykle porośnięte lasami, nieposiadające transportu publicznego ani usług, co jest szczególnie problematyczne dla starszych mieszkańców. Ze względu na piękne widoki liczba obiektów turystycznych na tego typu obszarach wzrasta.

Podsumowując, małe miasteczka i osady wiejskie stanowią lwią część struktury osadnictwa w Karpatach i są w większości związane z turystyką, sportem, rekreacją, uzdrowiskami i usługami lokalnymi. Mają one też bogatą kulturę i tradycję. W związku z tym najlepiej nadają się do dalszego rozwoju turystyki, przy czym miasteczka są lepiej dostępne i dysponują lepszą jakością lokalnych usług, natomiast osady wiejskie przyciągają atrakcyjnymi warunkami naturalnymi, swoją kulturą i tradycją.

Badania przypadku wskazują na takie problemy osad wiejskich jak wyludnianie, starzenie się społeczności i brak bodźców dla ludzi młodych do pozostania na tych obszarach. Określone zostało również niebezpieczeństwo „agresywnego rozwoju turystyki” i związane z nim problemy środowiskowe, a także konieczność znalezienia alternatywnych źródeł dochodu (np. energia ze źródeł odnawialnych, produkty rolne). Dostępność osad została uznana za najważniejszą kwestię w dalszym ich rozwoju.

9.2 Zalecenia dotyczące sieci miejskiej

9.2.1 Ustanowienie nowych relacji pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi

Ustanowienie nowych relacji pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi jest jednym z głównych celów Europejskiej Perspektywy Rozwoju Przestrzennego (ESDP) przyjętej w 1999 r. w Poczdamie przez ministerstwa państw członkowskich UE odpowiedzialnych za rozwój i planowanie przestrzenne. Ale w regionach karpaccich cel ten ma szczególne znaczenie. Ta specyficzna cecha nie mogła zostać uwzględniona w ESDP, gdyż państwa karpaccie nie były członkami UE w 1999 r., kiedy przygotowana i zatwierdzana była ESDP.

Blisko 50 lat centralnie planowanej gospodarki doprowadziło do wrogich stosunków pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi. Pierwszą przyczyną tego zjawiska była bezwzględna priorytetyzacja przemysłu, co było realizowane na wielką skalę poprzez transfer zasobów z obszarów wiejskich i rolnictwa do obszarów miejskich i przemysłu. Drugim powodem była skrajna centralizacja oraz centralna dystrybucja i redystrybucja zasobów finansowych i innych niezbędnych dla rozwoju. W tych warunkach i przy dostępnej wtedy ilości zasobów obszary miejskie mogły otrzymać więcej tylko kosztem obszarów wiejskich i odwrotnie. Ta walka o podział dóbr była obecna na poziomie ogólnopolskim, regionalnym i okręgowym. Przegrywały w niej najczęściej – choć nie zawsze – obszary wiejskie. W każdym jednak przypadku obie strony były przekonane, że coś, do czego miały pełne prawo, zostało im odebrane.

Kilku osadom wiejskim zostały odebrane nie tylko środki finansowe, ale też prawo do

samostanowienia. Grupy wiosek były organizowane w jedną większą jednostkę administracyjną. Szkoły, administracja i zarząd PGR-ów znajdowały się w osadzie centralnej, która korzystała z większości podatków płaconych przez inne wioski. W wielu przypadkach wsparcie finansowe dla ośrodków miejskich było udzielane na podstawie liczby ludności. Z tego względu wiele miast w celu zwiększenia liczby mieszkańców, a co za tym idzie, wielkości wsparcia, włączyło do swojego obszaru administracyjnego szereg osad wiejskich. Zdobyte w ten sposób dodatkowe wsparcie finansowe było oczywiście wykorzystywane nie w przyłączonych wioskach, lecz w mieście centralnym. W Rumunii na przykład, w ciągu 40 lat ponad 3000 osad wiejskich straciło w ten sposób swoją nazwę i autonomię. Niektóre z tych połączeń były uzasadnione, inne nie.

Po zmianie ustroju politycznego i gospodarczego w 1990 r. część tych działań centralizacyjnych została odwrócona. W Czechach, na Węgrzech i na Słowacji wszystkie osady wiejskie (które jeszcze nie zostały wcielone do ośrodków miejskich) odzyskały swoje samorządy i autonomię. Pomimo niewielkich rozmiarów – ponad połowa osad wiejskich, zwłaszcza w górach, ma mniej niż 500 mieszkańców - każda z nich ma swój samorząd. Rozmiary wsparcia finansowego są teraz takie same dla obszarów miejskich i wiejskich.

Jednocześnie pojawił się jednak nowy problem. Mając w pamięci przykre doświadczenia z przeszłości, osady wiejskie i ich samorządy niechętnie współpracują ze sobą nawzajem, a przede wszystkim z ośrodkiem miejskim, do którego wcześniej należały i przez który czuły się

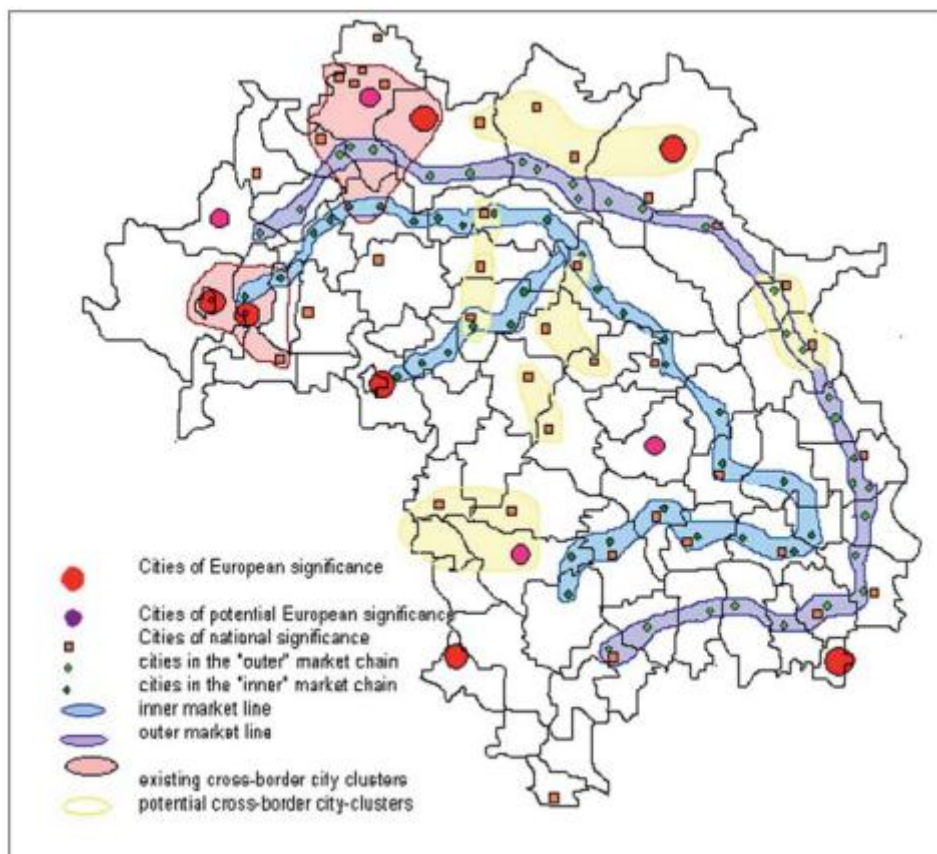
„wykorzystywane”. Jednocześnie coraz więcej ośrodków miejskich uważało się za „wykorzystywane”. Ich obiekty usługowe (szkoły, internaty, hostele, transport publiczny, wywóz śmieci, obiekty kultury, służby zdrowia oraz społeczne) były wykorzystywane nie tylko przez mieszkańców miasta, ale też przez ludność z okolicznych wsi. Niektóre z nich (internaty, hostele) były wykorzystywane wyłącznie przez przyjezdnych z wiosek.

Co więcej, większość małych samorządów nie była w stanie zapewnić mieszkańcom wszystkich niezbędnych usług, ale mimo to nie chciały one współpracować z innymi osadami, a zwłaszcza z miastami. Zgodnie z nowymi demokratycznymi zasadami, władze państwowe nie mają prawa zmusić ich do współpracy, założenia wspólnej sieci usług czy konsolidacji. Należy więc wypracować

nowe, pasujące do nowych warunków instrumenty promujące współpracę miejsko-wiejską. Mogą to być na przykład:

- bodźce do współpracy (takie jak większe wsparcie uzależnione od wspólnego działania);
- przepisy prawne dla obiektów obsługujących kilka społeczności jako osób prawnych;
- zróżnicowane stawki wsparcia dla obiektów wykorzystywanych przez osoby z zewnątrz;
- promowanie umów pomiędzy miastami a okolicznymi osadami dotyczących wspólnego płacenia za usługi oferowane przez inne samorzady;
- promowanie wspólnego planowania

Rysunek 22: Główne ośrodki przemysłu motoryzacyjnego w Karpatach

i polityk edukacyjnych, zdrowotnych,
lokalnego transportu, rynku pracy
i środowiskowych.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Działanie Projektu Karpackiego pt. „Lokalna Agenda 21” było przykładem i służyło jako wyjaśnienie, jak można zwiększyć świadomość ludzi na temat zrównoważonego rozwoju.

Karpackie regiony i osady wiejskie stają przed różnymi wyzwaniami, takimi jak emigracja do miast lub za granicę, porzucanie gruntów rolnych, tradycyjnego rolnictwa i tradycji kulturowych, a także problemy z zakresu środowiska i transportu. Działania w ramach Lokalnej Agendy 21 (LA21) mogą wspierać osady w podejmowaniu wyzwań i braniu odpowiedzialności za ich własną przyszłość i wprowadzić je na tory zrównoważonego rozwoju. W celu zwiększenia świadomości w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz wsparcia przedstawicieli lokalnej społeczności i interesariuszy w realizacji tych działań na ich terenie opracowana została instrukcja do Lokalnej Agendy 21. Zawiera ona sugestie dotyczące zapoczątkowywania zmian, odnajdowania właściwego kierunku zmian i sposobu wejścia na drogę zrównoważonego rozwoju na obszarze lokalnym. Pomysły zarysowane w instrukcji mają pełnić rolę propozycji, które mogą zostać przystosowane do potrzeb konkretnej lokalnej sytuacji i zrealizowane z wykorzystaniem własnych twórczych pomysłów.

Cztery rozdziały instrukcji prezentują zasady zrównoważonego rozwoju i sposoby ich realizacji na poziomie lokalnym, a także różnice pomiędzy rozwojem „starego typu” a podejściem inspirowanym LA21 oraz korzyści dla społeczności, które będą się nim kierowały.

Trzeci rozdział opisuje 12 kroków procesu LA21, poczynwszy od porad i propozycji metod służących zaangażowaniu samorządów, przez określenie wartości ważnych dla danej społeczności oraz jej obecnej sytuacji, zrozumienie przyczyn stojących za problemami, sformułowanie wspólnej wizji, strategii i planu działań. Kolejne kroki obejmują unikanie negatywnego wpływu działań na ludzi, gospodarkę lub środowisko, a także stworzenie ram finansowych dla realizacji procesu LA21. Kroki uwzględniają również potrzebę włączenia do procesu informacji zwrotnej poprzez monitorowanie i ewaluację, w celu określenia problemów i odpowiedniego dostosowania planu realizacji lub przewidywanych rezultatów. Może ona również odzwierciedlać osiągnięcia, motywując ludzi do dalszej współpracy.

Uzupełnieniem praktycznej wartości instrukcji jest zarys możliwych pułapek, które mogą wyniknąć z realizacji tego złożonego procesu; część mieszkańców może na przykład zdominować proces, podczas gdy pozostali interesariusze zostaną z niego praktycznie wyłączeni.

Dwa „przykłady z życia” czynią proces bardziej namacalnym. Studia przypadku służące jako te przykłady zostały przeprowadzone w dwóch karpackich wioskach: Arló na Węgrzech i Kral'ovalehota na Słowacji.

9.2.2 Rola łańcucha „miast handlowych”

Rola miast w handlu towarami była niezastąpiona od początku dziejów osadnictwa miejskiego. Przez wieki miasta i miasteczka rozwijały się wokół rynków, na których sprzedawane i kupowane były różne towary. Odmienne warunki naturalne w karpaccich górach oraz na sąsiednich równinach przekładały się na odmienne surowce, które były dostępne i odmienne produkty, które były wytwarzane na tych dwóch sąsiadujących ze sobą obszarach. Potrzeba wymiany różnych towarów stworzyła korzystną niszę na rynku, w związku z czym u podnóża Karpat rozwinęła się cała linia miast.

Ponadto, rozwinęły się też dalekosiężne szlaki handlowe służące do transportu co bardziej ekskluzywnych towarów i handlu nimi. Wiele z takich szlaków wiodło wzdłuż podnóża Karpat lub przecinało łańcuch górski wykorzystując do tego kotliny i niższe przesmyki. (np. szlak winny z Węgier przez Słowację do Polski). Punkty, w których krzyżowały się szlaki stanowiły wyjątkowo korzystne miejsca dla rozwoju miast. Jak długo komunikacja i transport śródlądowy polegały na sile rzek i koni, stosunkowo gęsty łańcuch miast rozwijał się wzdłuż tych szlaków, a fizycznej bliskości miast towarzyszyły powiązania gospodarcze. Z kolei połączenia społeczne i kulturowe rozwijały się jako konsekwencja powiązań gospodarczych.

Rozwój przemysłu i nowych środków transportu, takich jak kolej i samochody w XIX i XX wieku doprowadziły do znacznych zmian w osadnictwie. Pobudzony został rozwój obszarów górniczych i węzłów komunikacyjnych, podczas gdy wiele innych miast przestało się liczyć. Co więcej, wiele obszarów, głównie u stóp Karpat, podlegało politykom rozwojowym państwa w różnych okresach nieodległej historii. Np. węgierskie „działania rządowe” w północno-wschodnich Karpatach pod koniec XIX wieku, polski Centralny Okręg Przemysłowy w północnej części przedgórz karpacciego w latach 30., industrializacja Słowacji w latach 1950-1980, plan rehabilitacji regionu kotliny Jiu w Rumunii w latach 90.

Po zakończeniu II wojny światowej wszystkie miasta i miasteczka w Karpatach przeszły okres centralnie planowanej gospodarki, kiedy to rola mechanizmów rynkowych w rozwoju miast była ignorowana na rzecz autorytarnie podejmowanych decyzji rozwojowych. Niemniej jednak, pomimo wszędzie tego samego ustroju politycznego, okres socjalistyczny przyniósł

różne skutki w różnych częściach Karpat. W niektórych regionach indywidualne gospodarstwa i prywatna własność gruntu zostały zachowane (Polska); przetrwał też prywatny sektor gospodarki ograniczony do gospodarstw wiejskich, warsztatów rzemieślniczych i małych przedsiębiorstw, podczas gdy w innych regionach gospodarstwa rolne były kolektywizowane. Co więcej, niektóre regiony zostały poddane silnemu naciskowi rozwojowemu w wyniku industrializacji, co nierzadko pociągało za sobą wielkie szkody dla środowiska. Jednocześnie, pozostałe regiony, nieprzeznaczone do rozwoju przemysłowego na poziomie centralnym, zachowały swoje stosunkowo nietknięte środowisko i tradycyjne układy planistyczne, gdyż brak w nich było prywatnej inicjatywy rozwojowej.

Obecnie, na skutek opisanych powyżej procesów sieć osad w Karpatach i u ich podnóża rozwinęła się w taki sposób, że wzdłuż zewnętrznego i wewnętrznego przedgórzia Karpat można wyróżnić dwa łańcuchy ośrodków miejskich o różnych rozmiarach.

Na linię „zewnętrzną” składają się z grubsza rzecz ujmując następujące miasta i miasteczka: Uherske Hradiste, Zlin, Vsetin, Novy Jicin, Tesin-Cieszyn, Bielsko Biała, Nowy Targ, Nowy Sącz, Krosno, Sanok, Przemyśl, Drohobic, Strij, Ivano-Frankivsk, Cernivtsi, Radauti, Suceava, Tirgu-Neamt, Piatra-Neamt, Onesti, Bacau, Focșani, Rim-nicu Șarat, Ploesti, Tirgoviste, Rimnicu Val- cea, Tirgu Jiu i Orsova.

Na linię „wewnętrzną” składają się natomiast: Bratysława, Trnava, Nitra, Levice, Lucenec, Rimavska Sobota, Miskolc, Eger, Gyongyos, Kosice, Uzhgorod, Mukaceve, Hust, Bistrita, Targu Mures, Sighisoara, Sibiu, Oradea, Cluj-Napoca, Alba Iulia, Resita.

Wiele z tych miast łączy wspólne problemy wynikające z kłopotliwego dziedzictwa okresu socjalistycznego, w postaci upadającego przemysłu, często szkodliwego dla środowiska, który nie jest w stanie konkurować na rynku z innymi, a także w postaci marnej jakości usług i sieci transportowych.

Należy jednak zauważyć, że to pozorne podobieństwo wynikające z położenia

geograficznego i wspólnej historii współczesnej przykrywa całą gamę różnorodnych sytuacji gospodarczych, środowiskowych i społecznych. Ponadto linearne struktury, które łatwo zauważyć na mapie, niekoniecznie oddają istniejące połączenia gospodarcze, kulturowe i infrastrukturalne oraz związki pomiędzy miastami, a także nie są jedynymi torami

wiodącymi do dalszego rozwoju. W związku z tym wszelkie działania podjęte w celu wsparcia rozwoju tych osad nie powinny ograniczać się wyłącznie do tych linii.

Obecnie oba łańcuchy miast, jak też i inne miasta usytuowane poza wewnętrzną i zewnętrzną linią handlową, cieszą się demokracją i gospodarką rynkową. Tak więc klucz do rozwoju lokalnej gospodarki leży w rękach lokalnych społeczności, ich kreatywności i przedsiębiorczości. Wszelkie działania podjęte na poziomie regionalnym, państwowym lub międzynarodowym mogą mieć tylko charakter pomocniczy i nie mogą zastąpić tych niezbędnych dla powodzenia elementów. Tezę tę potwierdza obecność niezłe radzących sobie obszarów obok obszarów o kiepskiej sytuacji ekonomicznej w Karpatach przy podobnych warunkach naturalnych i braku celowych działań rządowych. Np. osady u podnóża Karpat pomiędzy Cieszynem a Myślenicami w Polsce należą do najlepiej sytuowanych pod względem gospodarczym w skali regionalnej i ogólnokrajowej. Co więcej, poza wszystkimi miastami o słabej kondycji rynkowej, Karpaty mają kilka markowych produktów, które mogą z powodzeniem konkurować na rynku nie ze względu na swój tradycyjny charakter, ale ze względu na ich wysoką jakość i przydatność. Dotyczy to nie tylko węgierskiego wina i piw „Radegast” albo „Żywiec”, ale też produktów takich jak śpiwory „Małachowski”, meble z Kalwarii Zebrzydowskiej lub ręcznie robione wyroby szklane z Krosna, jeśli chodzi o Polskę.

Podczas gdy firmy z większym lub mniejszym powodzeniem konkurują na rynku, demokratyczne władze miasta mogą dowolnie łączyć siły wzdłuż wyżej wspomnianych „linii handlowych” albo w poprzek nich w celu zwiększenia szans rozwojowych swoich miast. Nie ma jednego lekarstwa na wszystkie problemy karpaccich łańcuchów miast handlowych; sformułować można jedynie

następujące ogólne propozycje możliwych polityk na rzecz rewitalizacji:

- Rozwój usług komunalnych ze szczególnym naciskiem na system kanalizacji wraz z rozwojem systemu wodociągów w celu poprawy jakości życia i zminimalizowania negatywnego wpływu osad ludzkich na środowisko.
- Poprawa dostępności przez zintegrowane podejście do rozwoju wszystkich rodzajów transportu publicznego i prywatnego (drogi, tory kolejowe, równiny) i wszelkiego sposobu poruszania się (pieszo, rowerem, na nartach lub konno). Priorytetowe powinny być trasy Północ-Południe przecinające Karpaty. Szczególny nacisk powinien być położony na miejsca i działania, w których stosunkowo niewielkim nakładem środków można uzyskać znaczącą poprawę mobilności krótko- i długo dystansowej (np. rekonstrukcja torów kolejowych między Nowym Targiem i Trstwą lub koordynacja rozkładu autobusów po obu stronach przejść granicznych, umożliwienie pieszego przejścia granicy z Ukrainą w wyższych partiach Karpat).
- Oficjalne powiązania miast za pomocą różnych form prawnych w celu wspólnego promowania miast, regionów i ich produktów.
-
- Rozwój intensywnego rolnictwa na przedmieściach.
- Więcej uwagi powinno być poświęcone sukcesom Karpat w zakresie inicjatyw rozwoju gospodarczego, z naciskiem nie tyle na elementy powtarzalne, ale na to, co inspirowane oryginalnymi pomysłami.

Oczywiście, przywrócenie miastom ich pierwotnej funkcji łańcucha handlowego jest niemożliwe. Formy handlu i transportu uległy zmianie, tak samo jak technologie produkcyjne i zachowania konsumenckie. Niemniej jednak niektóre elementy tej funkcji – nawet jeśli

w zmienionej formie – mogą zostać przywrócone:

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Nowe technologie mają duży wpływ na rozwój sieci miejskich. Projekt Karpacki opracował specjalne działanie na rzecz wdrażania technologii informacyjnych i zrealizował je jako działanie pilotażowe na Podkarpaciu (w Polsce). W sprawozdaniu z projektu „Komunikacja i budowanie społeczeństwa informacyjnego – zalecenia” przeanalizowany został poziom rozwoju społeczeństwa informacyjnego w przestrzeni karpackiej oraz wskaźniki charakteryzujące stan jego rozwoju. Sprawozdanie składa się z dwóch części: Pierwsza poświęcona jest definicjom i procesowi tworzenia społeczeństwa informacyjnego oraz wykorzystaniu technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT) w regionach karpackich. W drugiej części obliczony i omówiony został współczynnik dostępu cyfrowego jako średnia badanych zmiennych (odzwierciedlających charakterystykę infrastruktury, jej jakość, wykorzystanie, wiedzę społeczeństwa i stosunek ceny do możliwości płatniczych). Zaprezentowane zostały również współzależności z potencjałem mieszkańców regionów NUTS-3 w przestrzeni karpackiej.

Badanie pokazuje, że obecnie połączenia szerokopasmowe są już bardziej powszechnie dostępne. Niemniej jednak w rzadziej zamieszkałych regionach można napotkać istotne wyjątki od tej reguły. Dzięki większej konkurencji i niższym cenom zainteresowanie Internetem gwałtownie wzrosło. Badanie pokazuje jednak, że większość połączeń jest wciąż wąskopasmowych i tylko nieliczne połączenia szerokopasmowe we wschodnich i południowych częściach Karpat oferują więcej niż 3 Mbit/s. Istnieją też różnice pomiędzy regionami: Regiony w „nowych państwach członkowskich” Unii Europejskiej były początkowo nieco z tyłu, ale niektóre już doganiają zachodnich sąsiadów i liczne dowody wskazują na to, że Internet szerokopasmowy jest tam używany intensywnie. W regionach poza UE (Ukraina i Serbia) sytuacja również ulega poprawie, choć w wolniejszym tempie.

Dostępność usług publicznych on-line jest coraz większa i wiele z nich jest już dostępnych i w pełni interaktywnych. Korzystanie z usług publicznych on-line wzrosło i znaczna część użytkowników widzi w tym korzyści w postaci oszczędności czasu i bardziej elastycznego dostępu do urzędów.

Wszystkie regiony stoją przed wyzwaniem włączenia do społeczeństwa informacyjnego osób słabo lub niewykształconych, bezrobotnych i starszych. Podziały te są mniej widoczne w krajach, które są bardziej zaawansowane we wdrażaniu ICT oraz w niektórych nowych państwach członkowskich UE. Nic jednak nie wskazuje na to, by zanikały one z biegiem czasu. W celu osiągnięcia globalnego, niedyskryminującego społeczeństwa informacyjnego konieczne jest wsparcie za pomocą polityki.

- Nowe i zmodernizowane rynki dla producentów produktów rolnych z kontrolą jakości w pobliżu centrów miast (które mogą również służyć za atrakcje turystyczne, jak kryty Rynek Główny w Budapeszcie);
- Lepsze możliwości transportu między miastami a osadami w górach. Regularne odjazdy środków transportu publicznego w dni targowe do miast i z powrotem
- Lepsze możliwości transportu między miastami w łańcuchu handlowym
- Domy handlowe i specjalne sklepy sprzedające chronione górskie produkty spożywcze;
- Zakłady przetwórstwa spożywczego dla produktów górskich;
- Specjalne restauracje z lokalnym jadłem;
- Połączenia między miastami w karpackim łańcuchu handlowym. Wymiana informacji, wspólne działania, targi i ochrona wspólnych interesów.

9.2.3 Przyszłość miast karpackich i UE

Dnia 21 grudnia 2007 r. Polska, Czechy, Słowacja i Węgry przystąpiły do układu z Schengen znoszącego kontrolę osób przekraczających granice między państwami członkowskimi UE. Za kilka lat Rumunia dołączy do strefy Schengen. Między 2010 a 2014 rokiem wszystkie karpackie państwa członkowskie UE przyjmą euro jako swoją walutę. Wszelkie derogacje od stosowania przepisów unijnych wygasną do 2011-14 roku. Widoczny też będzie znaczny postęp w zakresie harmonizacji podatków i przepisów państw członkowskich UE.

Pełne przystąpienie państw karpackich do wspólnej przestrzeni gospodarczej UE doprowadzi do zasadniczych zmian w sytuacji

i funkcjonowaniu karpackich miast. Procesy zachodzące w starych państwach członkowskich w ciągu 50 lat, w nowych państwach członkowskich zakończą się w ciągu 7-10 lat. Nie wiadomo tylko, w jakim stopniu państwa te są przygotowane na zmiany:

- Granice państwowe i przeszkody w ruchu ludności i stosunkach gospodarczych całkowicie znikną i miasta będą musiały zmierzyć się z przestrzenią społeczną i ekonomiczną bez granic w swojej okolicy. Miasta na granicach wygrają albo przegrają na tej sytuacji. Wygrają, jeśli okażą się atrakcyjne również poza granicami; przegrają, jeśli będą musiały oddać swój teren wpływów konkurencyjnemu miastu po drugiej stronie granicy. Na zmiany obszaru wpływów będą wpływały nie tylko odległości. Dostępność, jakość i cena usług będą również grały rolę w tym procesie. Pewnego rodzaju konkurencja istniała już pomiędzy miastami po obu stronach granicy, ale granice państwowe i trudności związane z ich przekroczeniem chroniły przed większymi zmianami. Ochrona ta zniknie w niedalekiej przyszłości.
- Nie da się jednoznacznie zdefiniować wygranych i przegranych w tym procesie. Dane miasto może wygrać pod jednym względem, ale przegrać pod innymi. Na przykład już na obszarze Banat widać, że Timisoara w Rumunii jest lepsza w przyciąganiu biznesu ponad granicami, ale Segedyn na Węgrzech wygrywa z nią w dziedzinie usług zdrowotnych i edukacyjnych
- W zakresie konkurowania miast ważną rolę gra ich dostępność. Z ogólnych doświadczeń wynika, że miasta, do których nie dochodzą autostrady, mają znacznie mniejsze szanse na bezpośrednie inwestycje zagraniczne. W ostatnim czasie równie ważne stały się lotniska. Miasta, do których można dotrzeć samolotem międzynarodowej linii lotniczej,

mają dużą przewagę (rywalizację pomiędzy Timisoarą a Segedynem rozstrzygnęło w zasadzie międzynarodowe lotnisko w Timisoarze). Co więcej, wiadomo już, że większość ludzi w państwach karpackich nie wybiera koniecznie lotnisk w swoim kraju, ale lotnisko, które znajduje się bliżej ich miejsca zamieszkania: mieszkańcy zachodnich regionów Rumunii i wschodnich regionów Słowacji wybierają lotnisko w Budapeszcie, mieszkańcy zachodnich regionów Węgier wybierają lotnisko w Wiedniu lub Bratysławie, wielu Słowaków wybiera lotnisko w Pradze, a wielu Czechów lotnisko w Bratysławie. Tanie linie lotnicze szybko dostosowują swoje rozkłady lotów do zmieniającego się zapotrzebowania na tym obszarze.

- Kolejną istotną cechą rywalizacji miast ponad granicami jest to, że jej wynik coraz mniej zależy od warunków i przepisów na poziomie krajowym, a coraz bardziej od efektów lokalnych rozporządzeń i polityk. Unijna harmonizacja polityk podatkowych i pomocowych pozwala na coraz mniejsze ich

zróznicowanie na poziomie krajowym. Niemniej jednak miasta mają prawo oferować potencjalnym inwestorom ziemię, specjalne usługi, dogodne środowisko i mniej biurokracji. W poszukiwaniu lokalizacji przyszłych inwestycji rola władz państwowych będzie malała na rzecz władz miejskich.

- W regionie karpackim istnieją miasta, które zostały podzielone przez zmieniające się granice państwowe, np. Czeski Cieszyn (CZ) – Cieszyn (PL), Komarno (SK) – Komárom (HU), Esztergom (HU) – Sturovo (SK), Sátoraljajuhely (HU) – Slovenské Nové Mesto (SK). Wraz z przystąpieniem do strefy Schengen możliwe było ponowne połączenie tych miast. Dzięki temu mogą one zwiększać swój obszar wpływów i oferować swoim mieszkańcom coraz więcej lepszych i bardziej zróznicowanych usług.

Nie wiadomo jeszcze, w jaki sposób te zmiany w miastach karpackich nastąpią w przyszłości. Z pewnością jednak nie pozostanie to bez wpływu na sieć miejską i hierarchię.

Z notatnika...

Proces jednoczenia miast napotyka oczywiście na swoiste trudności. Na przykład władze Slovenské Nové Mesto (słowackiej części byłego miasta Sátoraljajuhely) postanowiły nie otwierać dla ruchu drogowego ulicy łączącej obie części miasta. Swoją decyzję uzasadniły tym, że ruch samochodów zwiększy zanieczyszczenie powietrza i poziom hałasu na ulicach, które – przed zniesieniem granic – były zamknięte dla ruchu. Choć jest to prawdą, na podstawie takiej argumentacji można by zamknąć ruch drogowy na wszystkich ulicach świata. W konsekwencji tej decyzji kierowcy muszą jechać objazdem dookoła miasta do starego przejścia granicznego w celu przedostania się do drugiej części miasta. Jak widać na tym przykładzie, sukcesy Schengen mogą być zaprzepaszczone przez lokalną biurokrację.

9. 3 Współpraca ponadnarodowa w rozwoju miast

W regionie karpackim rozwinęła się co prawda struktura osadnictwa, jednak warunki geograficzne, tj. łańcuchy górskie, utrudniają powiązania między jej elementami, zwłaszcza ponad granicami państw. Dynamika sieci osad jest również niewielka z powodu słabości jej elementów, zwłaszcza wiosek i małych miejscowości. W ciągu 50 lat rządów komunistów znacznie pogorszyła się jakość infrastruktury komunalnej i zabudowy mieszkalnej. Długoletnie podziały wynikające ze sztywnych granic państwowych z niewystarczającą liczbą przejść granicznych osłabiły połączenia społeczno-gospodarcze pomiędzy miejscowościami po obu stronach granicy. Przywrócenie wcześniejszych połączeń ponad granicami, zarówno w zakresie infrastruktury komunikacyjnej, jak i kwestii społecznych i ekonomicznych, ma kluczowe znaczenie dla odwrócenia tendencji peryferyzacji regionu i stymulacji jego zdolności endogenicznych.

Podstawą wewnętrznej spójności regionu jest dobrze rozwinięta struktura osadnictwa złożona z ośrodków pełniących odpowiednie funkcje i z systemu połączeń między nimi. Tego typu sieć umożliwia właściwe świadczenie usług okolicznym mieszkańcom i może zapoczątkować proces kompleksowego rozwoju na większym obszarze.

Wewnętrzna spójność, możliwa do osiągnięcia dzięki ścisłej współpracy ponadnarodowej, powinna wynikać z zaangażowania władz lokalnych w ten proces.

Dodatkowe i podstawowe strategie regionów mogą pomóc tym władzom w znalezieniu odpowiednich rozwiązań.

Współpraca taka powinna opierać się o wyniki analizy lokalnych uwarunkowań rozwojowych, obejmujących położenie w odpowiednich sieciach oraz predyspozycji i polityki innych ośrodków. Ważne są również ambicje lokalnej ludności i władz.

Strategia VASICA koncentruje się na spójności terytorialnej. W związku z tym do głównych wyzwań stojących przed rozwojem miast w regionie ponadnarodowym należy:

- Zwiększenie liczby połączeń komunikacyjnych i poprawa ich jakości;
- Rozwój połączeń między poszczególnymi elementami (węzłami) struktury osadnictwa, w tym infrastruktury technicznej i współpracy między firmami;
- Promocja rozwoju małych i średnich ośrodków, a także wieloosiowy (policentryczny) rozwój regionu przygranicznego;
- Odbudowa i poprawa jakości walorów materialnych miast i miasteczek;
- Budowa kapitału społecznego, pobudzenie zatrudnienia, zwłaszcza, jeśli jest oparte o sektor usługowy;
- Zapobieganie wykluczeniu społecznemu, rozwój zasobów ludzkich i odwrócenie tendencji do wyludniania;
- Rozwój lokalnej i regionalnej infrastruktury komunikacyjnej i telekomunikacyjnej;
- Rozwój odnawialnych źródeł energii;
- Podnoszenie poziomu i elastyczności systemu edukacji, poszerzanie oferty szkół

średnich i uczelni, zwłaszcza na obszarach o niskim poziomie kwalifikacji ludności;

- Zachęcenie do działania gmin na obszarach górskich z wysokim, ale niewykorzystanym potencjałem turystycznym;
- Wspieranie małych i średnich firm turystycznych.

W zakresie struktury osadnictwa do potencjalnych obszarów współpracy należy:

- Sformułowanie wspólnych strategii dla stref rozwojowych (związanych ze strukturą osadnictwa);
- Ustanowienie, wzmocnienie lub

Rysunek 23: Ponadnarodowa struktura osadnictwa na rzecz rozwoju policentrycznego – synteza krajowych dokumentów z zakresu planowania przestrzennego

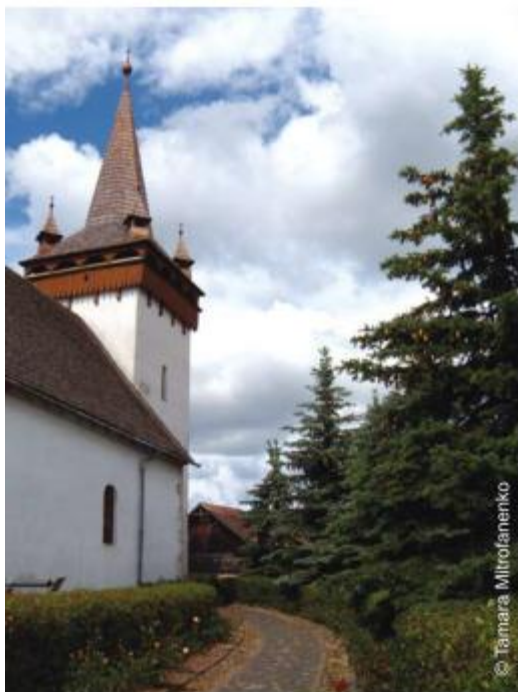
Źródło: Maciej Bors, Urbanproject, Strategiczne warsztaty planowania przestrzennego w ramach Projektu Karpackiego

promowanie współpracy ponadnarodowej pomiędzy miastami i miasteczkami ponad granicami;

- Wymiana informacji i doświadczeń między małymi i średnimi miasteczkami związana z modernizacją i rozwojem miast;
- Zintegrowane zarządzanie obszarami węzłowymi i strategicznymi mającymi wpływ na rozwój całego regionu ponadnarodowego.

W zakresie komunikacji, infrastruktury i zapobiegania powodziom oraz walki z ich skutkami, do potencjalnych obszarów współpracy należą:

- Budowa i modernizacja dróg ekspresowych na obszarze przygranicznym, w tym projekty w celu połączenia Północy z Południem;
- Sformułowanie strategii na rzecz poprawy połączeń komunikacyjnych niższego szczebla w kontekście ewentualnego podpisu Układu z Schengen i spodziewanego przyszłego rozszerzenia UE;
- Określenie możliwości nowych przejść granicznych i wspólne projekty na rzecz alternatywnego wykorzystania przejść granicznych po podpisaniu Układu z Schengen;

kiego

- Sformułowanie spójnych planów usytuowania, modernizacji i połączenia regionalnych lotnisk i wykorzystanie mniejszych lotnisk do transportu międzynarodowego;

- Modernizacja i rozbudowa regionalnych połączeń kolejowych;

- Ustanowienie transgranicznych sieci transportu pasażerskiego pomiędzy sąsiednimi obszarami krajów karpaccich w celu wzmocnienia mikro-regionalnych połączeń, promowania turystyki i ułatwienia podróżowania;

- Wspólne przygotowanie i realizacja projektów inwestycji kapitałowych z dziedziny telekomunikacji i informatyzacji;

- Sformułowanie wspólnych projektów ponad granicami na rzecz poprawy stanu systemów wodociągowych i kanalizacyjnych;

- Wymiana informacji dotyczących nadmiaru energii elektrycznej i ciepłej, możliwości utylizacji odpadów, oczyszczania ścieków itp.;

- Przygotowanie wspólnych wniosków w zakresie wykorzystania energii odnawialnej;

- Wspólne kształtowanie systemów przeciwpowodziowych dla zlewnisk rzek;

- Wcielenie istniejących wielofunkcyjnych zbiorników wodnych do regionalnych systemów przeciwpowodziowych;

- Rozbudowa systemu kontroli przeciwpowodziowej;

W zakresie działalności gospodarczej i turystyki do potencjalnych obszarów współpracy należą:

- Identyfikacja i wzmocnienie ponadnarodowych klastrów gospodarczych;
- Identyfikacja stref rozwoju gospodarczego i współpraca między nimi, w tym stworzenie ponadnarodowych stref inwestycyjnych;
- Promowanie małych i średnich przedsiębiorstw;
- Wzmocnienie funkcji wytwórczej i usługowej mikro- i podregionalnych stref

podziału pracy w regionach przygranicznych;

- Odzyskanie rozległych obszarów zdegradowanej ziemi po wydobyciu z niej surowców naturalnych oraz byłych terenów wojskowych w celu ich wykorzystania pod nowe inicjatywy gospodarcze;
- Wzmocnienie obszaru badań i rozwoju oraz transfer know-how;
- Współpraca w zakresie usług uzdrowiskowych, sanatoryjnych i opieki nad osobami starszymi;
- Integracja szlaków turystycznych – szlaki

ekonomicznych;

- Wsparcie dla tworzących się zintegrowanych firm produkcyjnych i usługowych, które mają możliwość

piesze i rowerowe;

- Promocja ponadnarodowych karpackich obszarów i szlaków turystycznych;

- Wsparcie w tworzeniu umów o wykonywanie pracy bezpośredniej oraz wymiana informacji pomiędzy właściwymi lokalnymi i regionalnymi organami administracji ponad granicami.

Tradycyjny krajobraz w Domogled Valea, Park Narodowy Cernei, Rumunia

10 DZIEDZICTWO KULTUROWE I WALORY PRZYRODNICZE W KARPATACH

10.1 Obecna sytuacja i wyzwania

10.1.1 Dziedzictwo kulturowe

Dziedzictwo kulturowe obszaru Karpat stanowi unikalną kompozycję na skalę Europy.

- Region ten jest najdalej na wschód wysuniętą częścią Europy, gdzie można znaleźć zachodnioeuropejskie zabytki sztuki romańskiej, gotyku i renesansu. Średniowieczne Królestwa Polski i Węgier były krajami katolickimi, gdzie architektura sakralna rozwijała się według zachodnioeuropejskich kanonów. Nie tylko sztuka sakralna, ale również architektura i sztuka świecka rozwijały się w tych nurtach artystycznych. Osadnicy niemieccy oraz emigranci z krajów zachodnich zakładali miasta na tym obszarze, powielając style artystyczne ich własnych krajów. Moda była kontynuowana przez okolicznych arystokratów i zamożnych mieszkańców miast. Brasov, Sibiu, Alba Julia i Sighisoara są najdalej na wschód wysuniętymi ośrodkami architektury romańskiej i gotyckiej. Natomiast Lwów, Kraków i Tarnów stanowią położone najdalej na wschód przykłady architektury renesansu.
- Jest to również najdalej na zachód wysunięta część Europy, gdzie obecne są zabytki i dzieła sztuki wschodnich kościołów chrześcijańskich. W niektórych częściach

Rumunii i Ukrainy spotkać można przykłady zadziwiającej koegzystencji czy nawet połączenia dwóch artystycznych i architektonicznych światów.

- Karpaty są również miejscem, gdzie zabytki sztuki i architektury folkloru europejskiego zachowały się niemal nietknięte. Mieszkańcy obszarów górskich częściej niż inni angażują się w przygotowywanie produktów lokalnego rzemiosła lub budowę zdobionych domów. Z jednej strony są oni zmuszeni zarabiać na sprzedaży produktów rzemiosła (drewnianych i tekstylnych), ponieważ przychód z rolnictwa jest niewystarczający do przeżycia. Z drugiej strony, mają oni więcej czasu, a otaczająca ich natura jest bardziej inspirująca niż na równinach. Ponadto karpaccie osady były zawsze odseparowane od świata zewnętrznego, co pozwoliło zachować góralskie zwyczaje i tradycje. Oprócz produktów materialnych, dziedzictwo kulturowe Karpat obejmuje również elementy niematerialne (muzykę, pieśni, tańce, legendy).

Trzy wspomniane elementy dziedzictwa kulturowego są obecne na obszarze Karpat – wpływając na politykę krajów karpaccich i całego obszaru.

Institucje gospodarowania dziedzictwem kulturowym funkcjonowały we wszystkich krajach karpaccich już na początku XX wieku. Większość z nich przyjęła austriackie przepisy, ponieważ przeważająca część Karpat znajdowała się wówczas pod panowaniem dynastii Habsburgów. Przyjęte przepisy sprzyjały metodom badawczym historii sztuki. Wybór obiektów dziedzictwa, które należało objąć ochroną, zależał wyłącznie od historyków sztuki. Sytuacja przedstawiała się podobnie przez długi czas i dopiero po drugiej wojnie światowej w latach 70 wprowadzono zmiany. Pod koniec dwudziestego wieku elementy należące do tzw. architektury ludowej na obszarach wiejskich oraz architektura „anonimowa” w miastach stały się częścią dziedzictwa kulturowego objętego ochroną. Zmiany następują jednak bardzo powoli. System ochrony dziedzictwa architektonicznego w wielu karpaccich krajach i regionach wciąż pozostaje silnie powiązany z jego podstawami z czasów monarchii austrowęgierskiej i pozostawia wiele do życzenia pod względem nowoczesnych podstaw teoretycznych, metodologii oraz aktualnych trendów europejskich. Kolejny model gospodarowania dziedzictwem kulturowym to spuścizna czasów komunistycznych. W tym okresie system polityczny opierał się na scentralizowanym organie władzy mającym za zadanie chronić dziedzictwo historyczne w imię „interesu wspólnego”. Architekci i zarządcy nie musieli przejmować się wydajnością, ani wykorzystaniem czy nawet udziałem sektora prywatnego.

Demokratyczne zmiany na przełomie 1989-1990 roku stworzyły całkowicie nowe możliwości dla społeczeństwa i gospodarowania historycznym dziedzictwem kulturowym. Zarówno planowanie urbanistyczne jak i konserwacja zabytków stały się dziedzinami wielowarstwowymi, a społeczeństwa, dotychczas zarządzane centralnie, musiały zdać sobie sprawę, że podejmowanie decyzji przebiega przy udziale większej ilości interesariuszy i obejmuje nowe techniki i interesy.

Wcześniejsze podejście „akademickie” mające na celu ochronę tylko artystycznie wartościowych elementów dziedzictwa kulturowego zmieniło się zdecydowanie. Nowe kryteria gospodarcze, nowe technologie oraz potrzeba integracji zabytkowego budownictwa z otaczającym nas środowiskiem przyczyniły się do zmiany poprzedniego podejścia. Elementy dziedzictwa kulturowego, w tym architektonicznego, zostały przekształcone z obiektów o wymiarze symbolicznym czy nawet ideologicznym w integralną część miast, krajobrazów i regionów.

Zmiany te wymagają nowych metod oceny i wykorzystania obiektów. Historyczne dziedzictwo architektoniczne powinno stać się nieodłączną częścią planowania urbanistycznego i regionalnego, co pozwoli na stworzenie nowych metod wykorzystania jego elementów. Należy stworzyć i przedstawić nowe zasady, metody i możliwości przy udziale nie tylko polityków i ekspertów, ale również inwestorów, użytkowników indywidualnych oraz społeczeństwa.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Raport stworzony w ramach Projektu Karpackiego zatytułowany „Dziedzictwo Kulturowe Karpat – Tożsamość i Regiony Kultury Tradycyjnej” jest wynikiem analizy podstawowych cech wspólnych składających się na unikalny charakter europejskich Karpat oraz charakterystycznych czynników kulturowych wpływających na endogeniczny rozwój socjalny i gospodarczy.

Z raportu wynika, że karpackie pasmo górskie jest obszarem, gdzie rozsiane są miejsca i obiekty odzwierciedlające bogatą przeszłość historyczną i kulturową regionu. W Karpatach – miejscu przecięcia kultur, religii i tradycji wschodu, zachodu, północy i południa – spotkać można przykłady różnorodności społecznej i kulturowej. Ponadto, Przestrzeń Karpacka obejmuje piękne krajobrazy i miejsca o wyjątkowej wartości przyrodniczej. Zostało to potwierdzone decyzją Centrum Światowego Dziedzictwa UNESCO, które wpisało wiele krajobrazów przyrodniczych i kulturowych, kościołów, klasztorów, warowni oraz historycznych centrów miast na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Krajobrazy kulturowe zebrane na Liście Dziedzictwa obejmują miejsca o znaczeniu duchowym (Kalwaria Zebrzydowska) oraz charakteryzujące się długą tradycją uprawy winorośli (Tokajski region winiarski na Węgrzech). Kościoły o wyjątkowej wartości kulturowej obejmują drewniane kościoły Małopolski i rumuńskiego regionu Maramures oraz bizantyjskie kościoły Mołdawii. Oprócz fortec dackich w górach Orăștie historyczne miejsca kulturowe obejmują, m.in. Spišský Hrad, (Słowacja) oraz historyczne centra Sighișoary (RO), Krakowa (PL) oraz Lwowa (UKR). Inne miejsca dziedzictwa kulturowego to znane kopalnie, np. miasto Banská Štavnica oraz jego

okolice (Słowacja) i polska kopalnia soli „Wieliczka”. Jaskinie Aggtelek (HU) i Slovak Karst (SK) zostały uznane za miejsca o wyjątkowych walorach przyrodniczych.

Na obszarze Karpat znajduje się wiele miejsc ważnych ze względu na wartość kulturową i przyrodniczą, które zostały wpisane na listę informacyjną Światowego Dziedzictwa UNESCO, która stanowi zbiór wszystkich obiektów, które są rozpatrywane przez kraje/strony przy wyborze nominacji w nadchodzących latach. Lista informacyjna obejmuje miejsca o wyjątkowej wartości przyrodniczej, takie jak Przełom Dunajca, Góry Pieniny, rezerваты przyrody w polskich i słowackich Tatrach oraz Park Narodowy Djerdap w Serbii. Miejsca o wyjątkowej wartości kulturalnej obejmują na przykład historyczne centrum Sibiu (RO), centrum Koszyc (SK) oraz kompleksy przemysłowe w Ostawie (CZ). Lista zawiera również kilka obiektów sakralnych i zabytkowych, takich jak kościoły Gemem i Abov na Słowacji oraz rumuński klasztor Neamt w Mołdawii.

Oprócz wyczerpującego przeglądu miejsc o wyjątkowych walorach przyrodniczych i kulturowych, została stworzona „Mapa karpackiego dziedzictwa kulturowego”, która przedstawia miejsca Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz karpackie regiony kulturowe i uwzględnia dobra niematerialne jako część dziedzictwa kulturowego. Z uwagi na różnorodność kultury tradycyjnej w Karpatach oraz skomplikowanej historii politycznej, regiony kulturowe należy traktować bardziej jako przybliżony rozkład stref przejściowych niż obszary o dokładnie wyznaczonych granicach. Regiony ukraińskie, polskie i czeskie zostały oznaczone jako obszary zamieszkałe przez odrębne grupy etniczne (Ukraina, Polska, Republika Czeska), a w przypadku innych krajów oznaczono jednostki historyczne (Słowacja). W przypadku oznaczenia regionów węgierskich nacisk położono na uprawy winorośli. Regiony rumuńskie wyznaczono w oparciu o występowanie tradycyjnych ubiorów, muzyki i tańca. Podział kulturowy serbskiej części Karpat opiera się na geomorfologicznej strukturze gór. Pomimo zastosowania tak odmiennych kryteriów okazało się, że granice międzynarodowych regionów kulturowych (np. Bucovina/Bukowyna, Spiš/ Spisz) pokrywają się z granicami państwowymi.

Z uwagi na różne warunki środowiskowe oraz łatwiejszy dostęp do niektórych regionów, przyszłość tradycyjnej kultury zależy teraz głównie od troski lokalnych społeczności. W raporcie napisano, że kultura lokalna wraz z jej składnikami materialnymi i niematerialnymi ma szansę przetrwać, jeśli społeczności lokalne docenią jej wartość, niezależnie od jej atrakcyjności dla turystów i walorów komercyjnych. Osoby podejmujące starania na rzecz karpackich zasobów kulturowych powinny kierować się zasadą „Primum non nocere” („Po pierwsze nie szkodzić”).

10.1.2 Walory przyrodnicze

Oczywiście głównym elementem gospodarowania zasobami przyrodniczymi Karpat jest samo pasmo górskie. Łańcuchy górskie, obszary zalewowe oraz wybrzeża

stanowią główne elementy przyrody, które podlegają ochronie i gospodarowaniu, ponieważ są to obszary, gdzie naturalne siedliska fauny i flory mają największe szanse przetrwania.

Rysunek 24: Typologia krajobrazu obszaru karpackiego

Źródło: EURAC

Tabela 6: Główne wskaźniki ochrony przyrody w krajach karpaccich

Kraj	Liczba chronionych obiektów	Powierzchnia kraju [km ²]	Obszar objęty ochroną [km ²]	Procentowy udział obszarów objętych ochroną
Austria	1087	83860	23475	27,94%
Republika Czeska	1768	78870	12451	15,79%
Węgry	236	93030	8299	8,92%
Polska	1822	333882	90526	27,11%
Rumunia	931	238610	12360	5,18%
Słowacja	1176	49010	12347	25,19%
Ukraina	5198	657630	22468	3,42%

Inne publikacje w ramach Projektu Karpacciego

Raport o stanie środowiska Karpat (KEO) jest jedną z najważniejszych publikacji wydanych oddzielnie w ramach Projektu Karpacciego. Jest to raport o charakterze zintegrowanej oceny stanu środowiska oraz związanych z tym trendów na przestrzeni ostatnich trzydziestu lat do roku 2020. Raport o stanie środowiska Karpat jest publikacją, w której przyjęto model zintegrowanej oceny środowiska. Badanie oparto na podstawie procesów socjoekonomicznych i środowiskowych i skupiono się na kwestiach zrównoważonego rozwoju – w szczególności na wydajności gospodarczej i środowiskowej podejmowanych działań. Raport o stanie środowiska Karpat opatrzony został 35 tematycznymi mapami oraz wieloma tabelami przedstawiającymi zagadnienia związane z regionem.

Raport przedstawia obecny stan obszaru karpacciego oraz aktualne zagrożenia dla różnorodności biologicznej i krajobrazowej, takie jak zmiany klimatu, zanieczyszczenia, rozwój infrastruktury, nadmierne wykorzystanie surowców naturalnych, nagromadzenie odpadów, odejście od tradycyjnego stylu życia oraz masowy ruch turystyczny. Większość z wymienionych wyzwań określa się w raporcie jako problemy o znaczeniu międzynarodowym i światowym. Negatywny wpływ zagrożeń, takich jak powódzie, ma również znaczenie międzynarodowe, regionalne, a nawet makroregionalne.

Raport KEO zwraca uwagę na znaczenie decyzji gospodarczych, politycznych i społecznych podejmowanych obecnie, które mogą mieć wpływ na środowisko nawet w dalekiej przyszłości. Autorzy raportu uważają, że najbliższe 15 lat będzie równie ważne co ostatnie 30 lat dla kreowania przyszłości środowiska Karpat. Przedstawiają oni trzy możliwe scenariusze w zależności od przyjętej polityki i postawy społecznej.

„Polityka bez zmian” to scenariusz przedstawiający wizję przyszłości, w której w Karpatach przebiegają procesy globalizacji i liberalizacji. Międzynarodowe koncerny cieszą się poparciem rządów i zajmują centralne miejsce. Polityka rządów kierowana jest promocją wzrostu gospodarczego. Różnorodność kulturowa, etniczna i językowa oraz integracja ludności rumuńskiej uznane zostają za nieistotne w kontekście zanikających wartości tradycyjnych. Różnice między regionami powiększają się, a depopulacja obszarów wiejskich postępuje. Nadmierne wykorzystanie surowców naturalnych, zanieczyszczenie powietrza i wody oraz brak odpowiednich działań mających na celu ograniczenie zmian klimatu powoduje znaczne zagrożenia w regionach i prowadzi do skrajnych zjawisk pogodowych.

Scenariusz „Pierwszeństwo dla polityki UE” przewiduje wprowadzenie skutecznych przepisów unijnych w całym regionie karpackim. Karpackie rządy zauważają potrzebę koordynacji działań oraz przeprowadzenia reform strukturalnych. Budżet Unii Europejskiej na lata 2013-2020 przewiduje utrzymanie, a nawet wzmocnienie spójności regionalnej i społecznej. Udostępnione zostają ogromne środki na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i rolnictwa mogące pomóc walczyć z podziałami społecznymi oraz różnicami międzyregionalnymi. Scenariusz kładzie nacisk również na odnawialne źródła energii, biopaliwa oraz dywersyfikację źródeł energii. Zanieczyszczenia emitowane do powietrza obniża się w dalszym ciągu, co wpływa pozytywnie na jakość powietrza w miastach. Powierzchnia lasów stabilizuje się lub nieznacznie rośnie. Współpraca międzyregionalna na wszystkich poziomach pomaga zwiększać ochronę środowiska naturalnego. Sieć „Natura 2000” oraz inne obszary chronione obejmują coraz większe powierzchnie.

Scenariusz „Karpackie Marzenie” daje najwyższy priorytet polityce środowiskowej i zwalczającej biedę. Osoby tworzące założenia tej polityki uważają, że osiągnięcie zrównoważenia środowiskowego zależy od wielu potencjalnych działań podejmowanych przez dużą rzeszę pojedynczych osób, grup, organizacji oraz instytucji pracujących na różnych poziomach i będących częścią różnych sektorów. Scenariusz zakłada podążanie trzema ścieżkami społeczeństwa środowiskowego, wprowadzenie innowacji technologicznych, zmianę struktury rządu, praw oraz/lub systemów edukacji i zachowania konsumenckiego. Wykorzystanie odnawialnych źródeł energii oraz domów nieużywających energii rośnie. Gospodarka regionu charakteryzuje się rozwojem jakościowym, któremu towarzyszy konwergencja regionalna. Rolnictwo opiera się na uprawie organicznej starych odmian na małą skalę z wykorzystaniem tradycyjnych metod, hodowli tradycyjnych odmian zwierząt i gatunków roślin. Lokalne produkty są wspierane poprzez kreowanie marki oraz zaawansowane systemy marketingowe. Rodzime gatunki endemiczne, które wyginęły, zostają odtworzone przy udziale organizacji pozarządowych oraz rządów. Rozrasta się całkowity obszar objęty ochroną, zostają utworzone korytarze migracyjne, wprowadza się środki zapobiegające fragmentacji siedlisk.

Podsumowanie raportu kładzie nacisk na unikalny i dynamiczny charakter przestrzeni życiowej, jaką są Karpaty; na jej wartość ekologiczną oraz znaczenie jako elementu dziedzictwa. Raport podkreśla ogromny potencjał gospodarczy i ekologiczny regionu oraz stojące przed nim zagrożenia i zmiany środowiskowe, społeczne i polityczne, które w nim zachodzą.

Wyzwania na przyszłość stojące przed regionem obejmują ochronę oraz wykorzystanie potencjału i wyjątkowego charakteru Karpat przy jednoczesnym zwiększeniu trwałości środowiskowej. Potrzeba podjęcia odpowiedzialnych działań oraz przyjęcia odpowiedniej polityki wspierającej rozwój sektorowy, biorącej pod uwagę kontekst światowy, regionalny i międzynarodowy oraz mająca na celu poprawę stanu środowiska karpackiego i życia ludzkiego, jest identyfikowana i uzupełniana poprzez tworzenie zarysów tej polityki.

Kraje karpackie – podobnie jak w przypadku dziedzictwa kulturowego – założyły instytucje oraz stworzyły przepisy ochrony przyrody, a większość z nich przyjęła zalecenia i przepisy ONZ i UE. Pięć z siedmiu krajów karpackich należy do Unii Europejskiej i dlatego włączyły europejskie przepisy ochrony przyrody i różnorodności biologicznej do własnych przepisów krajowych⁶. Wszystkie kraje karpackie rozpoczęły programy ochrony przyrody od wyznaczenia parków narodowych. Wyznaczenie chronionych obszarów krajobrazowych oraz sporządzenie odpowiednich przepisów regulujących nastąpiło później.

⁶ W tym Dyrektywę Rady 92/43/EWG z 21 maja 1992 roku w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory jak i Dyrektywę Rady 79/409/EWG z 2 kwietnia 1979 roku w sprawie ochrony dzikiego ptactwa.

Tabela 7: Udział parków narodowych i rezerwatów przyrody w obszarach objętych ochroną

Kraj	Liczba parków narodowych	W tym na obszarze Karpat:	Powierzchnia parków narodowych [km ²]	W tym na obszarze Karpat:	Udział parków narodowych w całości obszaru objętego ochroną:
Austria	6	3	2356	403	10%
Republika Czeska	4	1	1372	79	11%
Węgry	10	6	4817	2296	58%
Polska	23	7	2983	852	3,3%
Rumunia	13	12	8848	3047	72%
Słowacja	9	9	3178	3178	26%
Ukraina	30	9	19091	5214	85%
Karpaty		47		15069	

Tabela 5 przedstawia podział krajów na dwie grupy. Austria, Republika Czeska, Polska i Słowacja zadeklarowały, że ponad 15% ich terytorium objęte jest ochroną. Ten poziom ochrony jest podobny do rozwiniętych krajów europejskich. Duży obszar Węgier, Rumunii i Ukrainy to tereny nizinne wykorzystywane do celów rolniczych.

Bardziej charakterystyczny jest podział obszarów objętych ochroną w zależności od poziomu ochrony (patrz Tabela 6). Choć Węgry, Rumunia i Ukraina mają mniej obszarów chronionych to większy ich odsetek jest objęty ochroną na najwyższym poziomie. Największą część obszarów chronionych w tych krajach stanowią duże parki narodowe.

Zrównoważona działalność gospodarcza zgodna z celami ochrony (np. rolnictwo) jest dozwolona na obszarach objętych ochroną w Karpatach, w tym w parkach narodowych.

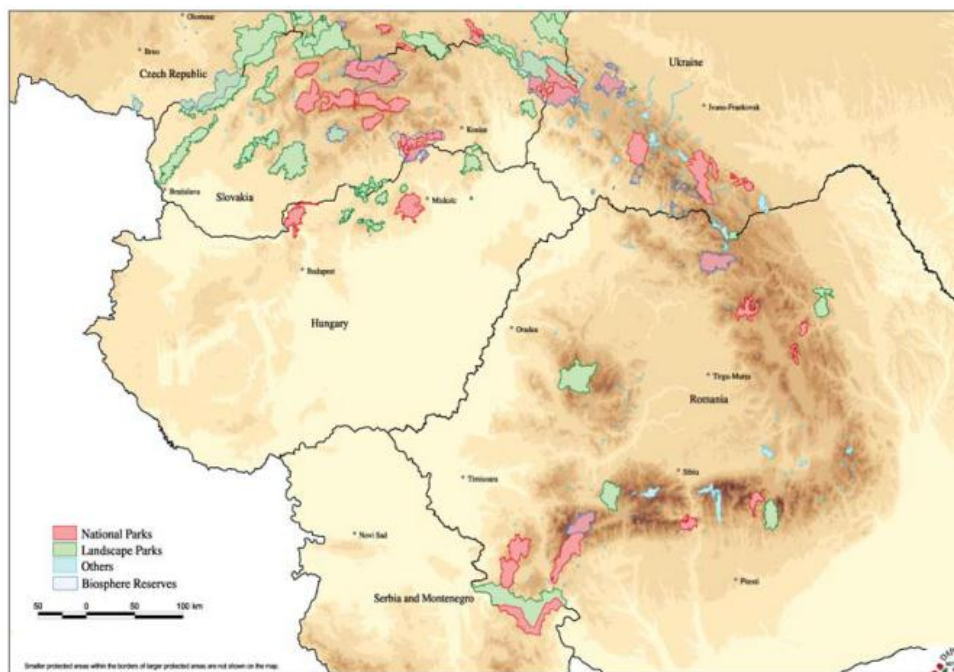
Zasada ta ma zastosowanie w szczególności jeśli grunty prywatne stanowią część obszarów objętych ochroną. Z oczywistych powodów działalność gospodarczą na terenach państwowych (które często stanowią prawie 99% obszarów parków narodowych) obejmują odrębne przepisy. Oprócz prawnie wiążących przepisów określających gospodarkę obszarami objętymi ochroną (koniecznych w większości krajów), prawa własności oraz gospodarowanie gruntami przez władze zarządzające tymi obszarami są czynnikami decydującymi w kwestii unikania niekorzystnych efektów niezrównoważonej działalności gospodarczej zagrażającej siedliskom, gatunkom oraz ekosystemom. Na przykład parki narodowe w Polsce mają wyłączne prawo do zarządzania lasami państwowymi na ich obszarach, ale nie jest tak we wszystkich krajach karpaccich.

Znalezienie odpowiedniej równowagi nie jest łatwe w przypadku takiej „koabitacji”. Niektórzy twierdzą, że połączenie ochrony środowiska oraz działalności człowieka jest tym elementem przepisów, który wymaga dopracowania w niektórych krajach karpaccich. Osoby wyrażające ten wniosek skarżą się na intensywne działania gospodarcze, rolnicze i hodowlane w niektórych parkach narodowych. Ochrona środowiska oraz cele gospodarcze są równie aktualne, a ich cele są niejednoznacznie zdefiniowane. W niektórych parkach narodowych zgłaszano problem intensywnego wycięcia lasów oraz hodowli na wielką skalę. Łąki są wycinane, aby wyżywić zwierzęta hodowlane, co stwarza poważne zagrożenie dla rzadkich gatunków oraz gniazd endemicznych ptaków. Z uwagi na niewielkie dofinansowanie

parków narodowych z budżetu państw, zarządy parków próbują zarabiać na udostępnianiu gruntów pod rolnictwo, często kosztem ochrony przyrody.

Często tego typu działanie jest nie tylko istotne dla zachowania różnorodności biologicznej (np. łąki zapobiegają spontanicznej sukcesji lasów na terenach pouprawowych, chronią synantropijne gatunki roślin oraz ekosystemy, są pastwiskami dla dzikich zwierząt roślinożernych, które stanowią część łańcucha pokarmowego dużych drapieżników i ptaków padlinożernych), ale również dla zrównoważonego rozwoju oraz zachowania dziedzictwa kulturowego (np. pasterstwo tradycyjne).

Rysunek 25: Duże obszary objęte ochroną w Karpatach

Źródło: Instytut Ekologii Stosowanej Daphne

10.1.3 Utworzenie Karpackiej Sieci Obszarów Chronionych (CNPA)

Światowy Fundusz na rzecz Przyrody (WWF) wpisał Karpaty na listę „Global 2000 Ecoregions” w celu zachowania ich bioróżnorodności i habitatów, a aktualnie wspiera Inicjatywę na rzecz Ekoregionu Karpackiego (CEI) – nieformalne stowarzyszenie składające się z 50 partnerów (organizacji rządowych, pozarządowych, naukowych i akademickich oraz fundacji) z sześciu krajów regionu karpackiego, które podpisały wspólną „Wizję CEI” mającą na celu „zachowanie zasobów środowiska naturalnego na obszarach Karpat o wysokim znaczeniu światowym, oraz wspieranie gospodarki na

szczeblu lokalnym oraz kultury dla dobra ludności żyjącej w sercu Europy”.

Inicjatywa na rzecz Ekoregionu Karpackiego (CEI) była pierwszym wspólnym projektem skupiającym się na całości regionu karpackiego. Jej działania obejmowały wspólne badania oraz ewidencję zasobów regionalnych, naturalnych i ekonomicznych oraz sporządzanie wspólnych baz danych GIS. W ramach Inicjatywy CEI opublikowano raport „Status Karpat”, w którym przedstawiono ogólne informacje na temat regionu karpackiego, „Karpacką Listę Gatunków Zagrożonych” oraz siedemnaście raportów tematycznych i kilka mniejszych zestawień na temat Karpat po angielsku oraz w językach karpackich.

Z notatnika...

Pierwszy problem krajów karpackich związany z krajobrazem dotyczy prywatyzacji niektórych obszarów. W okresie kolektywizacji terenów rolnych niektóre tereny zostały objęte ochroną przyrody. Nie stanowiło to jednak problemu dla spółdzielni rolnych, ponieważ chronione tereny stanowiły tylko niewielki ułamek całości terenów przeznaczonych pod uprawę. Podczas reprivatyzacji tereny te zostały oddane pierwszym właścicielom, dla których stanowiło to dosyć poważny problem, ponieważ nie było ich stać na przekształcenie terenów w grunty rolne lub na wykorzystanie ich jako pastwiska lub łąki. Doszło w ten sposób do konfliktu interesów poszczególnych rolników i osób zainteresowanych ochroną przyrody. Zjawisko to miało miejsce w większości krajów, w których zaszła reprivatyzacja gruntów rolnych, ale różnie zostało rozwiązane. W niektórych krajach rolnicy otrzymali rekompensaty, w innych – jak na przykład na Węgrzech – rząd został zmuszony do wykupu terenów.

Kolejny spór miał miejsce w Tatrach po katastrofalnym huraganie, który w listopadzie 2004 roku zniszczył 12.600 ha lasów, niszcząc 2,5 miliona m³ drewna. W większości powalone zostały młode świerki. Większość dotkniętych kataklizmem terenów została szybko uprzątnięta z powalonych drzew, ale w Tatrzańskim Parku Narodowym, a w szczególności w jego zachodniej części, zaistniał spór między organizacjami ochrony środowiska a leśnikami, głównie w Dolinie Cichej i Koprowej. Ekolodzy zablokowali usuwanie zniszczeń, ponieważ chcieli udowodnić, że świerki, modrzewie, jodły i buki, które wyrosły naturalnie lepiej zniosły huraganowy wiatr niż świerki sadzone przez człowieka. Leśnicy obawiali się, że kornik drukarz, który zaatakował powalone drzewa wkrótce przeniesie się na inne nietknięte gatunki, co

spowoduje jeszcze większe spustoszenie. Spór między ekologami a leśnikami trwa nadal, co może zmusić Unię Europejską do cofnięcia dotacji dla Słowacji na odbudowę tatrzańskich lasów oraz usuwanie szkód spowodowanych przez wichurę.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Dewastacja środowiska, restrukturyzacja miejscowości, zmiany społecznościowe i utrata tradycji kulturowej w czasach komunistycznych oraz nowe wyzwania, takie jak globalizacja, są głównymi czynnikami przy opracowywaniu i stosowaniu metodologii „Topografia społeczna i historyczno-kulturowa (CHST)”, opracowanej w ramach Projektu Karpackiego.

Jest to rozwiązanie systemowe i proces, w którym określa się i ocenia podstawowe elementy, struktury, zjawiska, wartości oraz wydarzenia w ramach dziedzictwa historycznego oraz środowiska na pewnym terenie. W jego wyniku powstaje strategia, zalecenia oraz propozycje rozwoju terenu z wykorzystaniem potencjału kulturowo-historycznego oraz zrównoważonego rozwoju. Wszystkie etapy procesu przebiegają w oparciu o integrację społeczeństwa, interesariuszy oraz ekspertów i w oparciu o podejście międzysektorowe i interdyscyplinarne

Podstawowa zasada mówi o tym, że wiedza powinna być stosowana wraz z nowymi informacjami w celu osiągnięcia lub odnowienia ciągłości i zrównoważenia procesów lokalnego i regionalnego rozwoju. W ten sposób inicjatywa CHST dąży do ochrony i zachowania wartości historycznych i kulturowych w zgodzie ze strukturą środowiska.

Po opracowaniu, metodologia została zastosowana we wszystkich fazach w regionie Białych Karpat. Dokument CHST zawiera opracowanie informacji na temat tego regionu oraz podręcznik przedstawiający krok po kroku jak wprowadzać metodologię w innych karpackich regionach.

Na Słowacji miały miejsce również wykłady obejmujące karpacką tożsamość w ramach dwudniowej konferencji Konwencji Karpackiej, gdzie omówiono kwestie kulturowe, historyczne i społeczne, a wyniki projektu zaprezentowano na drugim spotkaniu konferencji stron Konwencji Karpackiej (COP2) oraz na corocznej konferencji REC.

Inicjatywa na rzecz Ekoregionu Karpackiego określiła trzydzieści obszarów priorytetowych w dziedzinie ochrony różnorodności biologicznej w Karpatach obejmujących 15,6 % obszaru górskiego, opierając się na wynikach wspólnej oceny różnorodności biologicznej przeprowadzonej po raz pierwszy na skalę „ekoregionalną”, która pomogła opracować wizję przyszłych terenów objętych ochroną w

Karpatach. Inicjatywa na rzecz Ekoregionu Karpackiego przyczyniła się w 2001 roku do zorganizowania szczytu Karpaty-Dunaj w Bukareszcie, w którym uczestniczyły głowy dziewięciu państw oraz przedstawiciele pięciu innych krajów, Jego Królewska Wysokość Księża Edynburga, Ministrowie środowiska ośmiu krajów, wysocy reprezentanci Banku Światowego, UNECE, UNDP, UNEP, Komisji

Europejskiej, Prezydencji Unii Europejskiej, Paktu Stabilności, OECD oraz inni reprezentanci organizacji pozarządowych z regionów Karpat i Dunaju. Szczyt przyjął „Deklarację na rzecz środowiska i zrównoważonego rozwoju regionu Karpat i Dunaju”, co pozwoli na zaakceptowanie zaproponowanego wielostronnego porozumienia w sprawie Karpat.

Oficjalne negocjacje zostały ułatwione przez Program Środowiskowy Organizacji Narodów Zjednoczonych – Regionalne Biuro dla Europy (UNEP-ROE) i zajęły tylko sześć miesięcy od października 2002 roku do marca 2003 roku. Na piątej Konferencji Ministerialnej „Środowisko dla Europy” (Kijów, maj 2003 roku), kraje karpackie przyjęły Konwencję Ramową na rzecz ochrony i zrównoważonego rozwoju Karpat („Konwencja Karpacka”), która została podpisana i ratyfikowana przez wszystkie siedem krajów

karpackich. Biuro UNEP-ROE zostało poproszone o pełnienie funkcji tymczasowego sekretariatu Konwencji Karpackiej. Biuro UNEP Wiedeń – Sekretariat tymczasowy Konwencji Karpackiej – zostało otwarte 1 maja 2004 roku. Zgodnie z artykułem 4 Konwencji Karpackiej, Karpacka Sieć Obszarów Chronionych (później zwana „CNPA”) została utworzona przez pierwsze spotkanie konferencji stron (COP1) Konwencji Karpackiej w grudniu 2006 roku w Kijowie na Ukrainie jako „tematyczna sieć współpracy chronionych obszarów górskich w regionie karpackim”. CNPA ma na celu ochronę oraz zrównoważony rozwój Karpat, w szczególności osiągnięcie celów przedstawionych w Artykule 4 Konwencji, oraz wspieranie pracy i działań Grupy Roboczej Konwencji Karpackiej mających za zadanie ochronę różnorodności biologicznej oraz krajobrazowej.

10.2 Zalecenia w sprawie rozwiązywania problemów związanych z dziedzictwem kulturowym i walorami przyrodniczymi.

10.2.1 Stronniczość w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym

Cechą charakterystyczną Karpat są obszary zamieszkiwane przez więcej niż jedną narodowość o odrębnym dziedzictwie kulturowym oraz obszary, które dawniej zamieszkiwane były przez grupy religijne i narodowe, które już tam nie mieszkają. Wiele kościołów, synagog, zabytków oraz budynków zostało zniszczonych w wyniku działań narodowościowych. Promowały one i opowiadały się za ochroną narodowego dziedzictwa kulturowego, które wpisywało się w ich interpretację historii i pomijały te elementy

dziedzictwa kulturowego, które nie pasowały do tej koncepcji.

Dlatego we wszystkich krajach tego regionu potrzebne są ustalenia prawne i zawodowe mające na celu uszanowanie oraz zachowanie wszystkich krajów i narodowości, języków oraz grup religijnych, które stworzyły specyficzne dziedzictwo kulturowe. Celowe niszczenie dziedzictwa kulturowego, którego doświadczyli mieszkańcy Bałkanów, nie miało miejsca w Karpatach. Pojawiły się jednak pewne tendencje sprzyjające dziedzictwu narodowemu. Przykładem mogą być nominacje na listę

Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO.

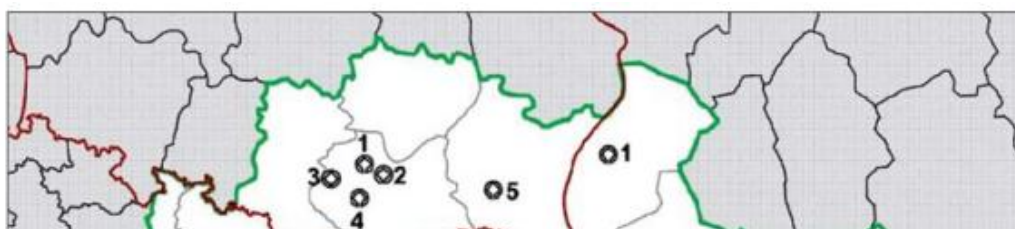
Tendencje te zmieniły się znacznie po roku 1999, kiedy pojawiło się więcej nominacji dotyczących wcześniej pomijanych rodzajów dziedzictwa.

10.2.2 „Dziedzictwo” epoki socjalistycznej

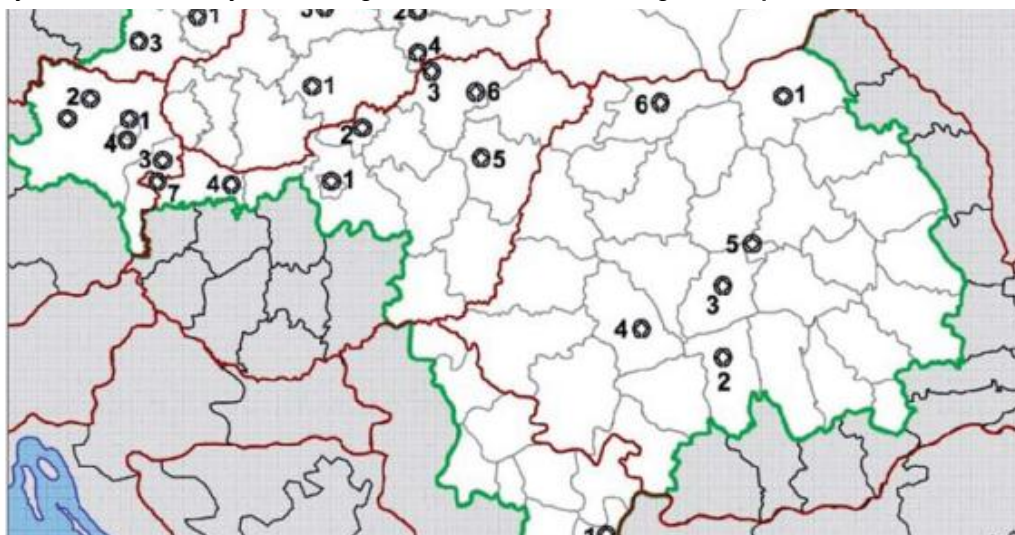
Kraje karpackie stają w obliczu problemu „dziedzictwa kulturowego” epoki socjalizmu. Wiele budynków i zabytków stworzonych w czasie tego okresu, który trwał czterdzieści lub niekiedy pięćdziesiąt lat, jest symbolem wielu miast i miejscowości. Wiele zabytków jednoznacznie symbolizujących stary system zostało usuniętych. Nie należy jednak popełniać błędów przeszłości. Dziedzictwo architektoniczne i kulturowe ostatnich lat należy postrzegać tylko w świetle walorów estetycznych i praktycznych, a nie z punktu widzenia ideologii. Warto zachować to, co warte jest zachowania, ponieważ wszystko, celowo lub nie, staje się częścią dziedzictwa historycznego danego kraju

10.2.3 Cmentarze wojenne i zabytki pierwszej i drugiej wojny światowej

W latach 1914-1917 Karpaty były areną wielu największych i najbardziej zaciętych bitew pierwszej wojny światowej (Gorlice, Limanowa, Przemyśl, Kolosea, Chernivtsi).

Rysunek 25: Obiekty światowego dziedzictwa kulturowego w Karpatach

Źródło: Rekonstrukcja autora, UNESCO

Legenda:

Austria: (1) Pałac i Ogrody Schönbrunn (1996); (2) Miasta Krems , Melk; (3) Fertö / Neusiedlersee (krajobraz kulturowy) (2001); (4) Historyczne centrum Wiednia (2001)

Republika Czeska: (1) Ogrody i zamek, Kroměříž (1998); (2) Kolumna Trójcy Przenajświętszej, Ołomuniec (2000); (3) Willa Tugendhatów, Brno (2001)

Węgry: (1) Budapeszt, wliczając Wybrzeża Dunaju, Zamek Królewski oraz and aleję Andrássyego (1987, 2002); (2) Stare miasto, Hollókő (1987); (3) Jaskinie krasowe Aggtelek i Słowackiego Krasu (1995, 2000); (4) Opactwo benedyktyńskie, Pannonhalma (1996); (5) Park Narodowy Hortobágy - Puszcza (1999); (6) Tokajski region winiarski (historyczny krajobraz kulturowy) (7) Fertö / Neusiedlersee (krajobraz kulturowy) (2001)

Polska: (1) Historyczne centrum Krakowa (1978); (2) Kopalnia soli „Wieliczka” (1978); (3) Obóz koncentracyjny Auschwitz (Oświęcim) (1979); (4) Kalwaria Zebrzydowska: Kompleks zabudowań manierystycznych oraz parków i Park pielgrzymy (1999); (5) Drewniane kościoły południowej Małopolski (2003)

Rumunia: (1) Mołdawskie kościoły; (2) Klasztor, Horezu; (3) Wioski z kościołami warownymi w Transylwanii – Biertan i jego kościół warowny (1993, 1999); (4) Fortece dackie w górach Orastie (1999); (5) Historyczne centrum miasta Sighișoara (1999); (6) Drewniane kościoły Maramures (1999)

Słowacja: (1) Historyczne miasto, zabytki techniki, Banská Stiavnica (1993); (2) Spišský Hrad, Powiązane zabytki kultury (1993); (3) Vlkolínek (1993) – Region Žylina; (4) Jaskinie krasowe Aggtelek i Słowackiego Krasu (1995, 2000); (5) Bardejov, rezerwat miejski (2000)

Ukraina: (1) Lwów – całość historycznego centrum miasta (1998)

Serbia: (1) Klasztor Ravanica

Z notatnika...

W Karpatach znajduje się 36 zarejestrowanych obiektów Światowego Dziedzictwa UNESCO.

Polska podpisała umowę z UNESCO w 1976 roku. Aż do roku 1997 nie nominowano żadnego obiektu na nowych terytoriach, które dawniej należały do Niemiec.

Rumunia podpisała umowę w 1990 roku. **Sighișoara**, pierwsze saksońskie miasto, zostało nominowane w 1999 roku.

Większość obiektów dziedzictwa architektonicznego Ukrainy – renesansowe zamki oraz pałace – znajdują się w Karpatach, na terenach, które należały dawniej do Polski, Austrii i Węgier. Jak dotąd tylko Lwów doczekał się nominacji.

Przed drugą wojną światową Karpaty zamieszkiwały 4 miliony Żydów. Jak dotąd żadna karpacka dzielnica czy budynek (synagoga) nie doczekała się nominacji¹.

¹Dzielnica żydowska w mieście Třebíč w Republice Czeskiej jest obiektem światowego dziedzictwa, ale znajduje się poza obszarem Karpat w kraju Vysočina.

Na froncie galicyjskim i rumuńskim zginęły prawie dwa miliony żołnierzy. Pochodzili oni z 26 obecnych krajów i narodów. Jednak ich grobami – w przeciwieństwie do pól bitew – nikt się nie opiekuje, a większość z nich nawet nie jest odpowiednio oznaczona.

Może to zabrzmieć dziwnie, ale wiele pól bitew i cmentarzy również tworzy dziedzictwo historyczne i stanowi zabytki Europy. Inne pola bitew z pierwszej wojny światowej zostały już dawno odpowiednio uhonorowane. Pola bitew Flandrii, Artois czy Szampanii zdobią piękne ogrody, centra turystyczne oraz muzea. Sytuacja przedstawia się podobnie we Włoszech na polach bitew w Dolomitach. Nawet tureckie cmentarze w pobliżu Gallipoli czy Dardanelles, gdzie spoczywają żołnierze brytyjscy, australijscy, nowozelandzcy oraz tureccy są starannie utrzymane, a w pobliżu wznoszą się centra turystyczne. Cmentarze te są odwiedzane przez ogromne rzesze turystów. Natomiast w Karpatach brakuje pomników i zaplecza. Nowe państwa powstające na gruzach pierwszej wojny światowej nie czuły takiego obowiązku i nie interesowały się opieką nad cmentarzami wojskowymi, gdzie pochowani byli polegli. Tylko kilku historyków-amatorów z polskich miast karpaccich poświęciło się zadaniu odszukania i oznaczenia na mapie cmentarzy wojskowych.

Ustanowienie miejsc pamięci wymaga wspólnego działania krajów karpaccich, Austrii, Niemiec i Rosji. Podjęcie działań miałyby wymiar symboliczny na początku 21. wieku i uczciłyby pamięć o tych, którzy stracili życie w bezsensownej wojnie z początku 20. wieku. Na froncie galicyjskim i rumuńskim w latach 1914-1917 walczyło 7-8 milionów żołnierzy, a

dwa miliony z nich straciło tam życie. W dzisiejszych czasach w Europie żyje minimum 50-60 milionów ich potomków.

10.2.4 Miejsca pielgrzymkowe na obszarze Karpat

Większość mieszkańców obszaru karpacciego jest wyznania katolickiego, a dla wielu z nich wiara jest bardzo ważna. Poza Irlandią największy odsetek praktykujących chrześcijan w Europie jest w Polsce, Rumunii i na Słowacji. Wśród Czechów i Węgrów odsetek osób praktykujących jest niższy.

Na obszarze Karpat znajduje się wiele miejsc pielgrzymkowych. Tylko w Basenie Karpaccim, tzn. w obrębie karpaccich łańcuchów górskich, znajduje się ponad 400 miejsc pielgrzymkowych. Na całym obszarze karpaccim liczba ta sięga 700 miejsc.

Oczywiście przeważająca większość to małe miejsca o znaczeniu lokalnym. Jednak około 50-60 to miejsca o znaczeniu krajowym, a 10-15 o znaczeniu międzynarodowym.

Miejsca pielgrzymkowe składa się z kościoła, kaplicy lub źródła z zadaszeniem lub bez niego. Teren pielgrzymkowy to miejsce, gdzie ukazała się Maria lub Jezus i miały miejsce jakieś cudowne wydarzenia.

W okresie komunizmu władze państwowe tolerowały pielgrzymki oraz miejsca pielgrzymkowe, ale nie podejmowały działań mających na celu ułatwienie odbywania pielgrzymek, poprawę dostępu czy transportu do miejsc pielgrzymkowych, utworzenie miejsc zakwaterowania czy higienicznych warunków bytowania.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

W ramach Projektu Karpackiego przeanalizowano dziedzictwo kulturowe. Wyniki przedstawiono w kilku raportach opublikowanych oddzielnie.

Oprócz walorów przyrodniczych Karpaty posiadają wiele zasobów kulturowych, które sprzyjają turystyce. Już od czasów najdawniejszych Karpaty były miejscem styku imperiów, grup etnicznych i kultur. Obszar karpacki był również częścią kilku krajów i imperiów. Do naszych czasów zachowało się wiele tradycji, artefaktów oraz ruin, stanowisk archeologicznych i pomników.

Elementy kultury karpackiej sięgają czasów paleolitu oraz neolitu i obejmują przedmioty ceramiczne oraz wykonane z brązu i stali odkryte w górskich wykopaliskach. Najcenniejsze z nich to 22000-letnia wyrzeźbiona z kości mamuta statuetka Wenus z Moraw odkryta na Słowacji oraz forteca Sarmizegetusa znajdująca się w stolicy Dacji w południowych Karpatach. Spotkać tam można również zabytkowy obiekt podobny do Stonehenge.

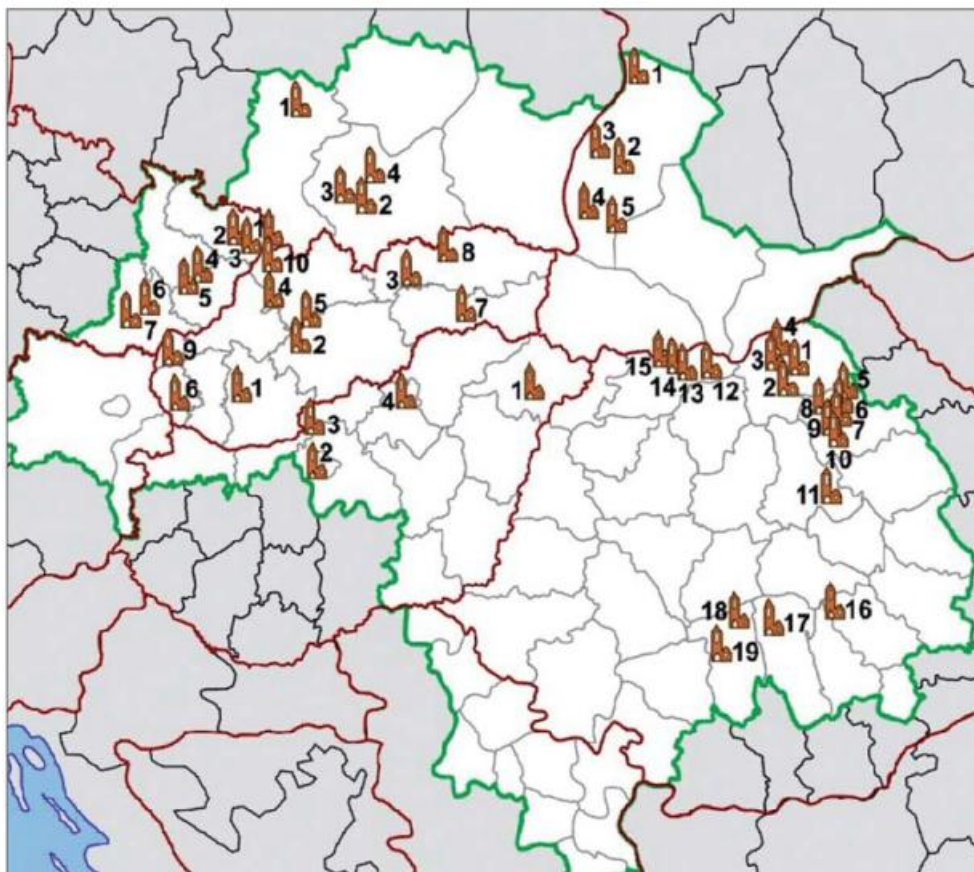
Do dzisiejszych czasów zachowało się również wiele pozostałości czasów rzymskich, takich jak ruiny zabudowań i dróg w północno-zachodnich, południowych i południowo-zachodnich Karpatach, rzymskie warownie, kopalnie i spa.

Tradycyjne zajęcia, takie jak hodowla bydła, wydobywanie węgla czy rolnictwo przyczyniły się do obniżenia powierzchni lasów, ale spowodowały one również rozkwit rzeźb w drewnie oraz powiązanego z tym rzemiosła. Tradycje etnograficzne wielu grup etnicznych wciąż spotkać można w wielu, istniejących do dzisiaj, karpackich miejscowościach – gdzie przewijają się elementy tradycyjnej architektury, drewnianych kościołów, folkloru, rzemiosła i sztuki. Tradycyjna uprawa ziemi również przyczyniła się do wyglądu obecnego krajobrazu kulturalnego (np. obszary uprawy winorośli, itp.).

W wielu karpackich rozpadlinach i długich dolinach skrywają się średniowieczne zamki i ruiny. Historyczne centra górskich miasteczek, średniowieczne zabytki w miastach oraz tradycyjne spa są również ważnymi elementami dziedzictwa kulturowego.

Religijna przeszłość regionu wciąż kojarzona jest z tradycją przedchrześcijańską i festiwalami religijnymi. Duża ilość klasztorów oraz kościołów – miejsc o wielkiej wartości kulturowej - (np. w Rumunii) również odzwierciedla religijny charakter Karpat.

Rysunek 27: Miejsca pielgrzymkowe w Karpatach

Źródło: Rekonstrukcja autora

Legenda:

- Polska:** (1) Częstochowa; (2) "Park Pielgrzyma" Kalwaria Zebrzydowska; (3) Wadowice (miejsce urodzenia Papieża Jana Pawła II); (4) Łagiewniki, Kraków
- Republika Czeska:** (1) Guty; (2) Frydek-Mistek; (3) Kunčice; (4) Hostin; (5) Kroměříž; (6) Kritny; (7) Brno
- Słowacja:** (1) Nitra; (2) Banská Bistrica; (3) Levoča Marianka; (4) Rajecka Lesná; (5) Staré Hory; (6) Bratislava; (7) Koszyce; (8) L'utina; (9) Šaštín; (10) Turzovka
- Węgry:** (1) Máriapócs (bazylika greckokatolicka); (2) Máriaremete; (3) Márianosztra; (4) Bélapátfalva
- Rumunia:** (1) Humor; (2) Voronet; (3) Moldovita; (4) Sucevita; (5) Neamt; (6) Secu; (7) Agapia; (8) Sihatria; (9) Varatec; (10) Bistrita; (11) Șumuleu Ciuc/Csíkssomlyó; (12) Moisei; (13) Bogdan Voda; (14) Rozavlea; (15) Barsana; (16) Sinaia; (17) Curtea de Arges; (18) Cozia; (19) Hurezi
- Ukraina:** (1) Univ; (2) Krekhiv; (3) Lwów; (4) Hrushiv; (5) Hoshiv

W wielu miejscach sytuacja wciąż pozostaje bez zmian. Warunki higieniczne pozostawiają wiele do życzenia w dni zwykłe, nie mówiąc o świątach kościelnych, kiedy wiele tysięcy wiernych przybywa do najbardziej popularnych miejsc. Pielgrzymki w wielu krajach stanowią ważny element turystyki, dlatego wsparcie – w tym Europejskie Fundusze Strukturalne – powinno być przydzielane tak, aby stworzyć warunki odpowiadające wymaganiom 21. wieku.

Najbardziej znanym i jednym z najczęściej odwiedzanych miejsc pielgrzymkowych w regionie Karpat jest Klasztor na Jasnej Górze w Częstochowie. Bardziej nowoczesnym i mniej popularnym jest „Park pielgrzyma” Kalwaria Zebrzydowska (Obiekt Światowego Dziedzictwa UNESCO), który już przyciąga ogromne rzesze turystów.

Ważnymi miejscami pielgrzymkowymi w Polsce są również Wadowice (miejsce urodzenia Papieża Jana Pawła II) oraz

Łagiewniki w Krakowie. W Karpatach w Republice Czeskiej najważniejszymi miejscami pielgrzymek są: Svatý Hostin, Velehrad, Svatý Kopeček, Zlaté Hory oraz Křtiny. Na Słowacji głównymi (krajowymi) miejscami pielgrzymek są: Nitra, Banská Bistrica, Levoča Marianka, Rajecka Lesná, Staré Hory, L'utina, Šaštín i Turzovka.

Węgierskie Karpaty słynną z miejsc takich jak: Máriapócs (bazylika greckokatolicka), Máriaremete, Máríanosztra oraz Bélapátfalva

Głównymi celami pielgrzymek w Rumunii są klasztory prawosławne, w tym obiekty przyjmujące pielgrzymów, które skupiają się głównie w czterech regionach:

- (1) Klasztory Bukowiny (Humor, Voronet, Moldovita, Sucevita),
- (2) Region Neamt (Neamt, Secu, Vovidenia, Agapia, Sihatria, Varatec),

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Raport z Projektu Karpackiego zatytułowany „Dziedzictwo Kulturowe Karpat – Tożsamość i Regiony Kultury Tradycyjnej” przedstawia różnorodność kultury tradycyjnej w Karpatach obejmującej liczne elementy wspólne (np. drewniane kościoły), które niestety zanikają, spotykane w karpackich łańcuchach górskich. Skomplikowana historia regionu, migracje i przesiedlenia w XIX i XX wieku również składają się na ten obraz. Wspólna tożsamość mieszkańców Karpat nie miała szans się rozwinąć, choć miały na nią wpływ piętnastowieczne migracje włoskie na terenie całego łańcucha górskiego oraz inne wspólne cechy kulturowe. Dość dobrze rozwinęła się natomiast tożsamość góralska różnych grup etnicznych na terenach równinnych Ukrainy (Łemkowie, Bojkowie, Huculi) czy Polski (Górale). Grupy te są świadome różnic występujących między nimi i innymi grupami etnicznymi zamieszkującymi przedgórze i równiny. W krajach, które w całości pokrywają łańcuchy górskie tożsamość karpacka może wpisywać się w tożsamość narodową, np. na Słowacji. Na Węgrzech i w Rumunii rozkład społeczności lokalnych nie wiąże się ściśle z ukształtowaniem terenu.

Różnorodność kultur rozwinęła się dzięki różnym warunkom środowiskowym oraz słabej dostępności terenów górskich. Wraz ze zmianami w ostatnich dziesięcioleciach, kiedy życie ludzkie przestało zależeć od zasobów środowiskowych występujących lokalnie, a rozwój transportu poprawił dostępność regionu, przyszłość kultury tradycyjnej staje pod znakiem zapytania i zależy od troski lokalnych społeczności. Jeśli cenią one jej wartość i uważają ją za część ich życia, a nie tylko źródło przychodu to kultura lokalna ma szansę na przetrwanie. Dlatego potrzebna jest zmiana polityki tak, aby uwzględnić wymienione aspekty w podejmowanych decyzjach.

(3) Dolina rzeki Olt (Hurezi, Curtea de Arges, Cozia, Bistrita, Sinaia) oraz

(4) Maramures (Moisei, Bogdan Voda, Rozavlea, Barsana).

Głównym miejscem pielgrzymkowym Węgrów w Rumunii jest kościół i klasztor w Csíksomlyó

(Şumuleu Ciuc). Głównymi miejscami pielgrzymkowymi w ukraińskich Karpatach są: Univ, Krekhiv, Lwów, Hrushiv, Hoshiv oraz Prylbichi

10.3 Zalecenia dotyczące problemów związanych z walorami przyrodniczymi

- W Karpatach stworzono sieć Parków Narodowych oraz inne formy ochrony. Należy rozszerzyć tereny o łagodniejszych przepisach, zwłaszcza obszary chronionego krajobrazu, gdzie działalność człowieka oraz procesy przyrodnicze przebiegają w zgodzie ze sobą.
- Priorytetem jest poprawa zintegrowanego zarządzania obszarami chronionymi.
- Należy jasno rozróżnić przepisy określające oba rodzaje ochrony. W przypadku Parków Narodowych przepisy należy, w pewnym sensie, zaostrzyć (na przykład: obszary podlegające parkowi narodowemu nie powinny być prywatyzowane). Na innych obszarach chronionych działalność gospodarcza człowieka nie powinna być zakazana a dokładnie regulowana przepisami. Sposób, w jaki wykorzystywane są lasy i łąki na terenach objętych ochroną powinien być starannie unormowany przepisami.

Paneuropejska Sieć Ekologiczna (PEEN) oraz Konwencja Ramowa w sprawie Ochrony i Zrównoważonego Rozwoju Karpat (Konwencja Karpacka) stanowią ważne narzędzia, dzięki którym kraje karpackie mogą stworzyć regionalną sieć ekologiczną i zadbać o jej rozwój.

PEEN ma za zadanie stworzenie połączenia między różnymi europejskimi i krajowymi obszarami chronionymi i sieciami⁷ ekologicznymi, a Konwencja Karpacka skupia się na dalszym rozwoju sieci ekologicznej w regionie Karpat⁸. Pierwszy protokół tematyczny do ramowej „Konwencji Karpackiej” – Protokół o ochronie i zrównoważonym użytkowaniu

⁷ *Jak zadeklarowano w czasie 3. Konferencji Ministrów „Środowisko dla Europy” w Sofii, dnia 25 października 1995 roku: „Paneuropejska Sieć Ekologiczna przyczyni się do osiągnięcia głównych celów Strategii zapewniając konserwację pełnego zakresu ekosystemów, siedlisk, gatunków i różnorodności genetycznej oraz krajobrazów o znaczeniu europejskim. Siedliska są wystarczająco duże, aby umieścić gatunki w sprzyjających warunkach ochrony. Istnieją wystarczające warunki dla rozpowszechniania i migracji.*

⁸ *Artykuł 4, punkt 5 Ramowej konwencji o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat (Kijów, 2003) mówi o dalszym rozwoju sieci ekologicznej Karpat („Strony będą współpracować przy tworzeniu sieci ekologicznej w Karpatach, jako części składowej Paneuropejskiej Sieci Ekologicznej, oraz przy ustanawianiu i wspieraniu Karpackiej Sieci Obszarów Chronionych, a także wzmacnianiu ochrony i zrównoważonego rozwoju terenów położonych poza obszarami chronionymi.”).*

różnorodności biologicznej i krajobrazowej (Bukareszt, 2008) – przedstawia szczegółowe obszary działania w dziedzinie zarządzania walorami przyrodniczymi krajów karpaccich:

- Poprawa i zapewnienie ciągłości i wzajemnej spójności pomiędzy naturalnymi i półnaturalnymi siedliskami tak, aby umożliwić rozprzestrzenianie się i migrację dzikich gatunków populacji oraz wymiany genetycznej między takimi populacjami w Karpatach;
- Utrzymanie, zarządzanie, a w razie potrzeby rozszerzenie istniejących obszarów chronionych oraz zachęcanie do wyznaczania i zarządzania nowymi obszarami chronionymi w Karpatach;
- Współpraca na rzecz utworzenia sieci ekologicznej w Karpatach;
- Przyjęcie listy zagrożonych gatunków flory i fauny Karpat (Karpacką Czerwoną Listę Gatunków) opartą na zasadach i kryteriach uznanych w skali międzynarodowej;
- Zapewnienie długoterminowej ochrony lub zrównoważonego użytkowania i odtworzenia zagrożonych gatunków, w tym endemicznych gatunków rodzimej flory i fauny Karpat;
- Współpraca w zakresie działań mających na celu reintrodukcję rodzimych gatunków fauny i flory.
- Prowadzenie polityki mającej na celu zapobieganie wprowadzeniu lub uwalnianiu inwazyjnych gatunków obcych i/lub gatunków genetycznie zmodyfikowanych, które mogłyby szkodliwie oddziaływać na środowisko powodując negatywne skutki dla różnorodności biologicznej, ekosystemów, siedlisk lub gatunków Karpat;
- Wspieranie i ułatwianie współpracy w ramach Karpackiej Sieci Obszarów Chronionych;
- Wzmacnianie ochrony i zrównoważonego gospodarowania na terenach położonych poza obszarami chronionymi w celu poprawy i zapewnienia spójności pomiędzy

istniejącymi obszarami chronionymi oraz innymi obszarami i siedliskami ważnymi dla biologicznej i krajobrazowej różnorodności Karpat;

- Harmonizowanie i koordynacja środków podjętych na terenach przygranicznych w Karpatach, w szczególności w transgranicznych obszarach chronionych; (patrz 10.3.1)
- Współpraca w ramach istniejących transgranicznych obszarów chronionych oraz harmonizowanie celów i zastosowanych środków gospodarowania a w razie potrzeby, zachęcanie do powiększania istniejących transgranicznych obszarów chronionych lub tworzenia nowych transgranicznych obszarów chronionych w Karpatach; (patrz 10.3.1)
- Współpraca na rzecz harmonizowania swoich systemów monitoringu środowiska oraz opracowania wspólnego systemu informacji o różnorodności biologicznej i krajobrazowej Karpat;
- Ułatwianie współpracy pomiędzy instytucjami naukowymi, a w szczególności harmonizacji systemów monitoringu, zapewnienia i harmonizacji baz danych oraz podejmowania wspólnych programów i projektów badawczych w Karpatach.

10.3.1 Współpraca w ramach transgranicznych obszarów chronionych

Oficjalna współpraca w ramach transgranicznych obszarów chronionych na terenie Karpat trwa już od wielu lat. W 1932 roku powstał pierwszy transgraniczny obszar chroniony w Europie, który obejmował karpaccie Pieniny na polsko-słowackiej granicy. Również pierwszy na świecie transgraniczny rezerwat biosfery UNESCO-MaB leżący na obszarze trzech krajów (Rezerwat Biosfery „Karpaty Wschodnie”) został oficjalnie wyznaczony na przygranicznym obszarze Polski, Słowacji i Ukrainy w 1992 roku (rezerwat dwustronny) i 1998 roku (rezerwat trójstronny).

Zgodnie z definicją z „Protokołu o różnorodności biologicznej” – „transgraniczny obszar chroniony oznacza obszar składający się z dwóch lub więcej obszarów chronionych położonych na terytoriach dwóch lub więcej Stron, przylegający do granicy państwowej, z których każdy pozostaje pod zarządem odnośnej Strony”.

W 2009 roku w Karpatach funkcjonuje 12 kompleksów transgranicznych obszarów chronionych, gdzie albo obszary chronione albo ich oficjalnie wyznaczone zewnętrzne strefy buforowe znajdują się w pobliżu granicy państwowej, tym samym zapewniając ciągłość ekologiczną i spójność na skalę lokalną (patrz Tabela 7). W niektórych przypadkach koordynacja pozostawia wiele do życzenia, ale wspólne działania i harmonizacja przepisów są pożądane w każdym przypadku. Preambuła Konwencji Karpackiej podkreśla wartość współpracy transgranicznej mającej na celu osiągnięcie spójności ekologicznej. Protokół o ochronie i zrównoważonym użytkowaniu różnorodności biologicznej i krajobrazowej (Bukareszt, 2008) wzywa strony protokołu do współpracy w ramach istniejących transgranicznych obszarów chronionych w Karpatach oraz do harmonizowania celów i zastosowanych środków gospodarowania, a w razie potrzeby, do zachęcania do powiększania istniejących transgranicznych obszarów chronionych lub tworzenia nowych transgranicznych obszarów chronionych w Karpatach.

Poza tym, należy wspierać i zachęcać do wszelkich ustaleń współpracy oraz umów między administracjami odpowiedzialnymi za obszary chronione należące do transgranicznych obszarów chronionych. Należy zwrócić szczególną uwagę na harmonizowanie celów gospodarowania oraz podejmowanych środków w celu:

- Poprawy i zapewnienia ciągłości i wzajemnej spójności pomiędzy zagrożonymi naturalnymi i półnaturalnymi siedliskami;

- Ochrony ostoi, głównych korytarzy oraz tras migracyjnych gatunków zebranych na Karpackiej Czerwonej Liście Gatunków, umożliwiając rozprzestrzenianie się i migrację oraz wymianę genetyczną pomiędzy ich populacjami między granicami państwowymi w Karpatach;
- Zapewnienia ochrony gatunków zagrożonych zebranych na Karpackiej Czerwonej Liście Gatunków, a jeśli zajdzie taka potrzeba, ochrony tych gatunków oraz ich naturalnych siedlisk w transgranicznych obszarach chronionych w Karpatach, jeśli naturalne siedlisko zagrożonych gatunków znajduje się po obu stronach granicy państwowej dzielącej Kraje Strony.

Przedstawione poniżej transgraniczne obszary chronione są najlepszymi dostępnymi miejscami, gdzie można by testować rozwiązania i pracować dla poprawy współpracy międzynarodowej między Stronami Konwencji Karpackiej. Kwestie ciągłości i wzajemnej spójności ekologicznej w ramach transgranicznych obszarów chronionych są bardzo ważne dla wspólnego zarządzania obszarami przyrodniczymi, które podzielone są

między sąsiadującymi krajami będąc ich wspólnym skarbem i obowiązkiem.

Tabela 8: Transgraniczne obszary chronione

1.	Obszar chronionego krajobrazu „Bile Karpaty” / Rezerwat biosfery Obszar chronionego krajobrazu „Biele Karpaty”	CZ SK
2.	Obszar chronionego krajobrazu „Beskydy” Obszar chronionego krajobrazu „Kysuce” (część zachodnia)	CZ SK
3.	Obszar chronionego krajobrazu „Kysuce” (część wschodnia) Żywiecki Park Krajobrazowy Babiogórski Park Narodowy / Rezerwat biosfery Obszar chronionego krajobrazu „Horná Orava”	SK PL PL SK
4.	Tatransky Park Narodowy / Rezerwat biosfery Tatrzański Park Narodowy / Rezerwat biosfery	SK PL
5.	Pieniński Park Narodowy Pieninsky Park Narodowy Popradzki Park Krajobrazowy	PL SK PL
6.	Magurski Park Narodowy Obszar chronionego krajobrazu „Východné Karpaty” Jałowski Park Krajobrazowy Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy / Rezerwat biosfery „Karpaty Wschodnie” Park Krajobrazowy „Dolina Sanu” / Rezerwat biosfery „Karpaty Wschodnie” Bieszczadzki Park Narodowy / Rezerwat biosfery „Karpaty Wschodnie” Poloniny Park Narodowy / Rezerwat biosfery „Karpaty Wschodnie” Uzhansky Park Narodowy / Rezerwat biosfery „Karpaty Wschodnie” Nadsyanskiy Regionalny Park Krajobrazowy / Rezerwat biosfery „Karpaty Wschodnie”	PL SK PL PL PL PL SK UA UA
7.	Park Krajobrazowy Gór Słonnych Park Krajobrazowy Pogórza Przemyskiego Rezerwat Verchniodnistrovske Beskidy	PL PL UA
8.	Rezerwat biosfery „Karpaty” (masyw Kuziyskiy oraz masyw Marmaroskiy) Park Narodowy Gór Maramures (Munții Maramureșului) Park Narodowy Gór Rodnei (Munții Rodnei) / Rezerwat biosfery	UA RO RO
9.	Park Narodowy Aggteleki / Rezerwat biosfery Park Narodowy Slovensky Kras / Rezerwat biosfery	H SK
10.	Park Narodowy Bükk Obszar chronionego krajobrazu „Cerová vrchovina”	H SK
11.	Park Narodowy Duna Ipoly Rezerwat Przyrody Kovacovske kopce (część północna)	H SK
12.	Park Narodowy Portile de Fier Park Narodowy Djerdap	RO SRB

Park Narodowy Apuseni, Rumunia

Kolej parowa w Parku Narodowym Gór Maramures, Rumunia

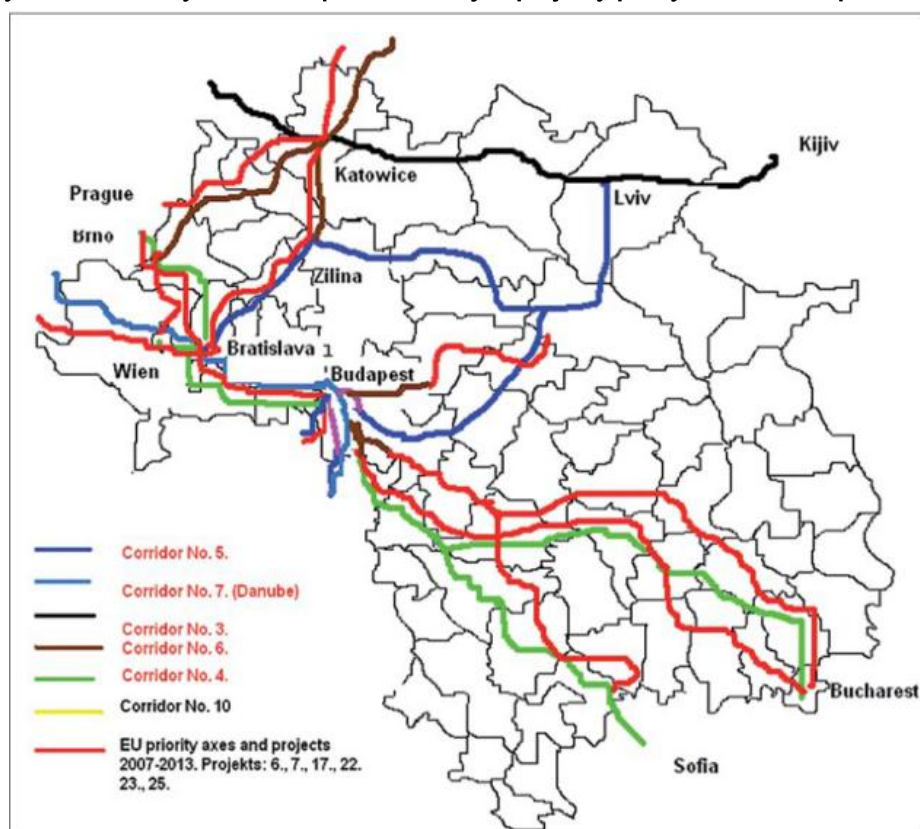
11 TRANSPORT W REGIONIE KARPACKIM

11.1 Obecna sytuacja i wyzwania

Zmiany polityczne i ekonomiczne dotknęły transport w Karpatach w następujący sposób:

- Znaczna część zasobów na drogi i tory została przeznaczona na rozwój międzynarodowych korytarzy transportowych (Helsinki/PEN/TEN oraz częściowo TINA).
- Odcinek 5/a łączący Bratysławę, Żylinę i Koszyce jest w przygotowaniu. Ukończono autostradę między Bratysławą a Żyliną w dolinie rzeki Wag, a odcinek między Tatrami Niskimi a Wysokimi (z tunelem Branisko) zostanie wkrótce ukończony. Nastąpił również znaczny postęp jeśli chodzi o linię kolejową w tym samym kierunku (na niektórych odcinkach pociągi osiągają prędkość 140-160 km/h. Linia jest zelektryfikowana i posiada dwa tory). Kolejowy ruch pasażerski między dwoma największymi miastami Słowacji jest bardzo intensywny.
- Czwarty korytarz transportowy między Berlinem a Stambułem łączy Niemcy z jednym z największych rynków i źródeł siły roboczej w Europie. Dwa odcinki tego korytarza przecinają Karpaty. W 2007 roku możliwe będzie wprowadzenie pociągów o zwiększonej prędkości na trasie łączącej Bratysławę, Komarno i Budapeszt, a niektóre odcinki drogi dwujezdniowej łączącej Bratysławę, Nitrę i Zwoleń zostały już ukończone.
- Kolejny planowany odcinek korytarza przecina południową Transylwanię, przebiegając wzdłuż doliny rzeki Mureș przez Karpaty Południowe, aż do Morza Czarnego w okolicach Konstancy. Autostrada przecina Karpaty w okolicach przełomu Turnu Roșu, a korytarz kolejowy na przełęczy Predeal. Rumuński odcinek czwartego korytarza jest wciąż w przygotowaniu, a linie kolejowe przechodzą częściową modernizację.
- Autostrada M3 na północy Węgier stanowi część piątego korytarza. Trasa została ukończona do obszaru Debrecen/Nyiregyháza, a jej dalszy ciąg w

Rysunek 28: Korytarze transportowe i unijne projekty priorytetowe w Karpatach

Źródło: Maciej Bors, Urbanproject (Rumunia)

kierunku ukraińskich Karpat jest w fazie planowania. Choć planowano dalszą konstrukcję odcinka do Kijowa to projekt ten raczej nie zostanie ukończony.

- Szlak wodny „Dunaj” stanowi siódmy korytarz. Ruch statków przewyższających próg ładowności wyznaczony przez Unię Europejską (1350 – 1500 ton), zwanych statkami „europejskimi”, sprawia problemy na odcinku łączącym Bratysławę, Vác i Budapeszt z uwagi na niski poziom wody pod koniec lata i na jesieni. Choć utrzymanie ciągłości ruchu wodnego na odcinkach rzeki łączących Słowację i Austrię, Słowację i Węgry, Węgry, Rumunię i Bułgarię stanowi jeden z priorytetów unijnego Programu Szybkiego Startu to nie podjęto żadnych działań pozwalających osiągnąć ten cel.

Głównym zadaniem korytarzy jest zapewnienie szybkiego transportu między stolicami/dużymi centrami gospodarczymi (np. na trasie z Pragi do Bratysławy, Budapesztu i Triestu), a tym samym zapewnienie wewnętrznej spójności w ramach Unii Europejskiej poprzez stworzenie systemu zabudowań transportowych oferujących szybki dostęp w kilku sektorach.

Ogromne różnice w stopniu ukończenia korytarzy zależą w dużej mierze od wysokości dofinansowania. Nastąpiła znaczna poprawa w projektach, które zostały dofinansowane wysokimi kwotami z zasobów krajowych oraz pożyczkami na ich wdrażanie. Do 2004 roku Unia Europejska finansowała plany przygotowawcze, studia wykonalności, oceny wpływu przedsięwzięcia na środowisko naturalne oraz oprocentowanie pożyczek wypłaconych przez banki Wspólnoty Europejskiej. Jednak w przyszłości państwa członkowskie będą mogły ubiegać się o znaczne dopłaty (np. z funduszu spójności).

Wpływ terytorialny korytarzy jest bliżej nieokreślony.

Korytarze transportowe przyczyniają się znacznie do wzrostu przepływu dóbr i siły roboczej (oraz niebezpośrednio do przyspieszenia przepływu informacji i kapitału). Przyciągają ludzi na obszary przyległe, co może

powodować wyczerpanie ich zasobów. Wzdłuż korytarzy powstają innowacyjne zakłady przemysłowe i obiekty usługowe wraz z ośrodkami dystrybucji i logistyki, przyciągając młodych wykwalifikowanych pracowników z obszarów przyległych. Rolnictwo w okolicach korytarzy wytwarza wartościowe produkty o wysokiej jakości (kwiaty szklarniowe, świeże warzywa, produkcja wykorzystująca wiedzę z zakresu biotechnologii, itp.).

Problemem jest natomiast starzejąca się ludność na obszarach sąsiadujących z korytarzami oraz ogromna liczba niewykwalifikowanych pracowników. Emigracja wyspecjalizowanych pracowników przyspiesza zmiany demograficzne zarówno pod względem ilościowym jak i jakościowym.

Ośrodki transportu powietrznego – duże lotniska w miastach stołecznych, zlokalizowane są na obrzeżu regionu karpackiego lub poza nim (port lotniczy Wiedeń-Schwechat, gdzie liczba pasażerów rocznie sięga 17 milionów; Praga - 11 mln; Budapeszt 8 mln; Bukareszt – 3 mln; Belgrad – 1,8 mln i Bratysława – 1,5 mln). Wśród lotnisk regionalnych ruch lotniczy w Krakowie i Katowicach przekracza 1 mln pasażerów.

Roczny ruch pasażerski w Timisoarze waha się między 0,5 a 1 mln, a w Koszycach i Kluż-Napoce (oraz w mieście Konstanca) między 0,3 a 0,4 mln. Na pozostałych lotniskach (Targu Mures, Oradea, Satu Mare, Sibiu, Bacau, Jassi, Suceava, Debrecen, Użgorod, Cernovitz, Posten, Sliac, Poprad-Tatry, Rzeszów) wynosi mniej niż 0,2 miliona (większość z nich odwiedza kilkadziesiąt tysięcy pasażerów rocznie). Rosnąca liczba lotnisk regionalnych obsługuje loty międzynarodowe (głównie w letnim sezonie turystycznym dzięki lotom czarterowym), oferując przewozy do wakacyjnych kurortów Morza Śródziemnego.

Przemierzając Karpaty dzisiaj...

Rozwój sieci transportowej (autostrad, dróg głównych, kolei...), która przecina Karpaty może być, z jednej strony, bardzo ważna dla rozwoju gospodarczego nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej, ale może również zapewnić poprawę bezpieczeństwa na karpaccich drogach i zwiększyć dostępność obszarów turystycznych i przyrodniczych. Skierowanie międzynarodowego transportu na nowe autostrady należące do Paneuropejskiej Sieci Transportowej (TEN) może przyczynić się do znacznego obniżenia ruchu na innych drogach, co przyniosłoby korzyści dla ruchu lokalnego i turystycznego, w szczególności na obszarach górskich.

Przemierzając Karpaty drogami...

Dwa główne korytarze (numer 5 łączący Bratysławę, Żylinę i Lwów oraz numer 6 łączący Katowice, Bielsko Białą i Żylinę oraz Katowice, Ostrawę i Brno) przecinają Karpaty, podczas gdy dwa inne leżą na północy regionu (numer 3 łączący Katowice, Kraków i Lwów) oraz na południu (numer 4 przecinający terytorium Rumunii, łączący Timisoarę, Sibiu i Bukareszt). Są to korytarze, gdzie wykorzystuje się różne środki komunikacji, ale dominują drogi, po których transportuje się około 70% dóbr.

W ramach poszczególnych korytarzy występują trasy o różnych parametrach technicznych i jakości. Niektóre trasy składają się z autostrad (dwie jezdnie o dwóch/trzech pasach w każdym kierunku) oraz pojedynczych jezdni (o jednym pasie w każdym kierunku).

Każdego dnia dwa główne korytarze pokonuje 20000-25000 pojazdów w obu kierunkach, zwłaszcza na trasach łączących Katowice, Bielsko Białą i Żylinę oraz Katowice, Ostrawę i Brno. Ruch towarowy stanowi około 20-40% całości. Rumuński korytarz przecinający Karpaty (trasa E60 przebiegająca przez miasta Oradea, Julia-Sibiu i Pitesti) pokonuje 15000 pojazdów dziennie. Ruch towarowy stanowi około 25% całości (patrz: Sectia Traffic, 2006).

Ruch przebiega po drogach, które najczęściej mają tylko po jednym pasie ruchu w każdym kierunku (każdy ma od 8 do 9 metrów szerokości) i które przecinają liczne wioski i miasteczka. Ruch towarowy łączy się z lokalnym i turystycznym, co sprawia wiele kłopotów ocalałym mieszkańcom.

Ruch towarowy korytarzami 5 i 6 rośnie w wyniku rosnącej industrializacji (głównie związanej z przemysłem samochodowym: FIAT, GM, Toyota, PSA) obszaru Ostrawy, Żyliny i Bielska Białej. Zjawisko to zmusza konstruktorów do budowy infrastruktury dopasowanej do rosnących potrzeb transportowych, w szczególności w kierunkach północno-wschodnich/południowo-zachodnich.

Choć natężenie ruchu nie jest tak intensywne jak w korytarzach 5 i 6, te same problemy dotyczą korytarza 4, który łączy Budapeszt z Konstancją (nad Morzem Czarnym), przecinając górzyście obszary Hunedoara, Sebes i Sibiu. Drogi te są kompletnie niedopasowane do potrzeb transportowych, co wpływa na wysoki wskaźnik wypadków.

Zważywszy wspomniane problemy i mając na uwadze poprawę sytuacji transportowej, podjęto prace w dwóch istotniejszych korytarzach numer 5 i 6. Prace obejmują ukończenie budowy autostrady Povaska-Milowka, drogi łączącej Bratysławę, Żylinę i Bielsko Białą oraz autostrad Żylina-Liskova i Vazec-Presov (na obszarze słowackich Karpat) oraz Užhorod-Koszyce (na obszarze ukraińsko-słowackim).

Ukończenie tych arterii pozwoli na ograniczenie ruchu na najbliższej położonych (bardzo zatłoczonych) drogach oraz na innych ważnych trasach, na przykład na trasie Cadca-Bystrice, drodze E75 i na przejściach granicznych między Republiką Czeską a Słowacją.

Często zdarza się, że nowe autostrady silnie przekształcają środowisko naturalne, głównie na obszarze Breskydy Morava (Skalite), Javorniky (Bytca) oraz na południe od Tatrzańskiego Parku Narodowego.

Przemierzając Karpaty koleją...

Najważniejsze transeuropejskie korytarze obejmują główne linie kolejowe. Obecnie koleje odgrywają ważną rolę zarówno w przewozach pasażerskich jak i towarów, transportowanych w większych ilościach niż na obszarze Alp.

Ważniejsze zadanie kolei w ruchu karpackim jest konsekwencją kondycji społecznej i produkcyjnej regionu i stanowi spuściznę po kolektywizmie – systemie typowym dla krajów socjalistycznych. Nowy porządek polityczny w Karpatach oraz otwarcie rynku pociąga za sobą wzrost ruchu towarowego i pasażerskiego, a w konsekwencji, wzrost znaczenia sieci dróg. Jednak wciąż prawie 30% transportu towarowego i pasażerskiego w Karpatach odbywa się drogą kolejową. Jest to duża wartość zważywszy na niską jakość pociągów, stacji kolejowych, itp. Transport pasażerski oferuje wysokie standardy, punktualność i niezawodność – zwłaszcza na trasach dwutorowych na granicy Polski, Słowacji i Czech (Trenczyn-Ołomuniec,

Żyliną-Czeski Cieszyn) lub na ukraińskiej trasie (Turka-Velikyi-Berenznyj-Uzhorod).

Potrzeba integracji różnych środków transportu oraz uprzywilejowanie długodystansowego transportu kolejowego spowodowały znaczne zwiększenie liczby linii kolejowych łączących uprzemysłowane obszary oraz terminale w Karpatach. Niektóre stacje kolejowe w pobliżu karpackich przełęczy zyskują znaczenie strategiczne dla dystrybucji dóbr przy udziale sieci kolejowej. Powoduje to problemy z transportem pasażerów na wielu stacjach, na przykład na stacji Skalite czy linii łączącej Żylinę i Bielsko Białą.

11.1.1 Główne wskaźniki transportowe w krajach karpaccich

Między krajami karpaccikimi istnieją duże różnice pod względem infrastruktury i wydajności transportowej. Cechą wspólną wszystkich krajów karpaccikich poza Austrią jest podejmowanie wysiłków, aby dorównać standardom europejskim. Zalecenia dla rozwoju

transportu w krajach karpaccikich dzieli się na transport lokalny, regionalny i międzynarodowy.

Rysunek 29: Sieć transportu międzynarodowego w regionie karpaccikim - synteza krajowych planów zagospodarowania przestrzennego

Źródło: Maciej Bors, Urbanproject, Strategiczne warsztaty zagospodarowania przestrzennego w ramach Projektu Karpaccikiego

Tabela 9: Wskaźniki sieci drogowej

Kraj	Łączna długość autostrad w 2003 roku [km]	na 1000 mieszkańców	na 1000 km ²	Długość innych dróg	na 1000 mieszkańców	na km ²	w tym drogi krajowe
Austria	1670	0,2057	19,91	105040	12,94	1,25	
Republika Czeska	518	0,0507	6,57	127229	12,46	1,61	54929
Węgry	542	0,0536	5,83	160215	15,84	1,72	30536
Polska	405	0,0106	1,30	377289	9,88	1,21	18253
Rumunia	113	0,0052	0,47	73061	3,37	0,31	9182
Słowacja	313	0,0582	6,38	17459	3,25	0,36	3335

Źródło: Statystyki Europejskiej Komisji Gospodarczej (UNECE)

Tabela 10: Wskaźniki dróg kolejowych

Kraj	Długość sieci kolejowej [km]	na 1000 mieszkańców	na 1000 km ²	Sieć torów o standardowym rozstawie	Sieć dwutorowa
Austria		...			
Republika Czeska	9602	0,94	121,75	9500	1845
Węgry	7681	0,76	82,56	7432	1292
Polska	20665	0,54	66,09	19748	8896
Rumunia	11077	0,51	46,47	10946	2965
Słowacja	3675	0,68	74,95	3507	1020

Źródło: Statystyki Europejskiej Komisji Gospodarczej (UNECE)

Tabela 11: Wskaźniki wydajności transportu drogowego i kolejowego [tkm]

Kraj	Transport drogowy					Transport kolejowy	
	Wydajność w milionach tkm	na 1000 mieszkańców	w tym: przewozy krajowe	eksport -import	tranzyt	Wydajność w milionach tkm	na 1000 mieszkańców
Austria	18141	2,23	12487	4981	673	16879	2,08
Republika Czeska	46564	4,56	17395	26022	3147	15862	1,55
Węgry	18199	1,80	10669	7137	393	8028	0,79
Polska	78160	2,05	42379	34740	1041	49595	1,30
Rumunia	30854	1,42	13637	17146	71	15039	0,69
Słowacja	16859	3,13	5246	8931	2682	10113	1,88

Źródło: Statystyki Europejskiej Komisji Gospodarczej (UNECE)

Tabela 12: Wskaźniki transportu pasażerskiego

Kraj	Liczba pasażerokilometrów w transporcie kolejowym (miliony)	Liczba wagonów pasażerskich w 1993 roku	Liczba wagonów pasażerskich w 2003 roku	na 100 mieszkańców w 2003 roku	Wzrost procentowy w latach 2003/1993
Austria		3367626	4054000	49,94	120,4
Republika Czeska	174179	2833143	3706012	36,29	130,8
Węgry	159871	2093529	2777000	27,45	132,6
Polska	283359	6770557	11243800	29,43	166,1
Rumunia	94810	1793054	3087600	14,24	172,2
Słowacja	51274	994933	1356200	25,21	136,3

Źródło: Statystyki Europejskiej Komisji Gospodarczej (UNECE)

11.2 Zalecenia dla rozwoju transportu w krajach karpackich

11.2.1 Zalecenia dla transportu lokalnego

Istnieje tylko jedna możliwość dostępu do zabudowań położonych wysoko górach (wiosek, gospodarstw leśnych, kopalni oraz wiosek turystycznych). Jest nią sieć dróg publicznych (oraz częściowo prywatnych), które są dostosowane pod względem parametrów technicznych do natężenia ruchu i łączą się z głównymi drogami.

Niska cena i duża dostępność kamienia do budowy dróg jest nieistotna w ogólnym rozrachunku kosztów budowy ze względu na wysokie nakłady środków potrzebne do pokonania stoków gór, które zwiększają wielokrotnie koszty budowy w porównaniu z obszarami równinnymi. Z uwagi na szybki rozwój transportu zmotoryzowanego, ilość tradycyjnych metod transportu drewna (pochylnie, kolejki linowe i kolej wąskotorowa) znacznie się zmniejszyła. Jakość dróg, w szczególności w górach Rumunii i Polski, pozostawia jednak wiele do życzenia, a warstwa asfaltu została bardzo uszkodzona.

Ocena potrzeby budowy dróg górskich (w tym przyszłych potrzeb) powinna w szczególności obejmować ocenę środowiskową ze szczególnym uwzględnieniem standardów zrównoważonego rozwoju środowiskowego.

Biorąc pod uwagę górzystość terenu oraz niskie zagęszczenie ludności:

- Gęstsza sieć dróg o lepszej jakości potrzebna jest na obszarach wzmożonego ruchu turystycznego – należy jednak pamiętać o zwiększonym obciążeniu środowiska (w tym o budowie sieci ścieżek rowerowych, które uznawane są za część niezbędnej

infrastruktury ekoturystycznej). Należy wprowadzić surowe ograniczenia dotyczące jazdy na motocyklach i quadach, w wyniku której rośliny i gleba ulegają uszkodzeniu (przyspieszając procesy erozji). Sporty motorowe są szkodliwe dla środowiska z uwagi na wysoki poziom hałasu, który przeszkadza zwierzętom i turystom szukającym ciszy i spokoju. Dlatego jazda na pojazdach silnikowych powinna być dozwolona tylko w kilku wyznaczonych do tego celu miejscach.

- Jazda na motocyklach powinna być zakazana na ścieżkach i szlakach turystycznych. Ruch ciężarówek na drogach jednojezdniowych powinien być ograniczony tylko do kilku godzin (w celu zaopatrzenia okolicznych sklepów w produkty niezbędne dla turystów i okolicznych mieszkańców).
- Ruch samochodowy oraz wykorzystanie dróg powinno być ograniczone na dziewiczych obszarach leśnych, które są cenne z punktu widzenia ekosystemu.
- Kolej funkcjonująca na obszarach leśnych, której pasażerowie mogą podziwiać piękno przyrody, nie jest tak szkodliwa dla środowiska jak inne środki transportu, dlatego nie należy dopuścić do jej zaniku. W miejscach często odwiedzanych przez turystów podziwiających przyrodę należy rozważyć budowę linii kolei wąskotorowej, która nie wymaga dużego nakładu pracy. Zwiedzanie parków

narodowych otwartych dla turystów powinno odbywać się w autobusach zasilanych energią elektryczną (wykorzystujących akumulatory sodowo-siarkowe), które są najodpowiedniejszym środkiem transportu do tego celu.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Dokument Projektu Karpackiego zatytułowany „Studium systemu transportu w Przestrzeni Karpackiej” przedstawia analizę i wyczerpujący przegląd głównych cech i różnych aspektów transportu w Karpatach mając na celu wzmocnienie wewnętrznej spójności regionu karpackiego.

Cztery rozdziały dokumentu obejmują obecną sytuację transportu. Jego wpływ na środowisko jest szczegółowo wyjaśniony na podstawie systemu dróg, autostrad, torów, autobusowych usług transportowych oraz ruchu towarowego na obszarze Karpat. Analiza kładzie szczególny nacisk na obszary środowiskowo newralgiczne. Ponadto raport przedstawia i omawia politykę i programy transportowe krajów karpackich.

Dokument omawia również obecne problemy i ograniczenia transportowe w Karpatach, na przykład często spotykane różnice w stopniu rozwoju systemów transportowych, niedostateczność połączeń oraz brak koordynacji między różnymi rodzajami transportu, niskie standardy bezpieczeństwa drogowego, potrzeba poprawy infrastruktury pieszej oraz możliwy negatywny wpływ większych korytarzy transportowych na środowisko.

Raport przedstawia zarys działań potrzebnych do zapewnienia funkcjonalności infrastrukturalnej sieci transportowej oraz do poprawy dostępności miejskiej i turystycznej Karpat. Podejście partycypacyjne przyczynia się do zbilansowanego rozwoju socjoekonomicznego, który daje lokalnym społecznościom szanse dalszego rozwoju. Studium ponadto sugeruje działania mające na celu ograniczenie wpływu środowiskowego infrastruktury oraz rozwój zaawansowanych systemów zarządzania transportem. Podkreśla również potrzebę stworzenia sieci transportu multimodalnego w krajach karpackich tak, aby zapewnić wyższe standardy dostępności oraz rozwinąć zrównoważone i przyjazne dla środowiska systemy mobilności na obszarach cennych ze względu na walory przyrodnicze i turystyczne. Analiza stanu karpackiego systemu transportowego daje solidne podstawy do wprowadzenia zaleceń i strategii interwencyjnych.

Badanie ponadto obejmuje analizy dwóch głównych zagadnień zwiększenia ruchu międzynarodowego w kierunku wschodnim oraz ochrony pięknej przyrody i różnorodności biologicznej:

Strategia przyszłego rozwoju zrównoważonego transportu, infrastruktury, przemysłu oraz energetyki w Karpatach – miejscu atrakcji turystycznych i kolei w obliczu zrównoważonej regeneracji regionalnej.

Obszary objęte ochroną przyrody: Autostrada D47 – badanie migracji oraz propozycje rozwiązań mających na celu umożliwienie przemieszczania się zwierzyny.

11.2.2 Zalecenia dla transportu regionalnego i międzyregionalnego w Karpatach

Polityka transportowa odnośnie połączeń między miejscowościami prowincjonalnymi a aglomeracjami powinna mieć na uwadze utrzymanie obecnej roli usług kolejowych lub przynajmniej zatrzymanie tendencji spadkowej w korzystaniu z tych usług. (Zaleca się zastosowanie małych, nawet jednowagonowych, pociągów kursujących w odstępach godzinnych lub dwugodzinnych. W ten sposób można obniżyć koszty poniżej obecnego poziomu.)

Usługi autobusowe na obszarach o niewielkim ruchu pasażerskim należy poddać reorganizacji

wprowadzając elastyczne usługi autobusowe zorientowane na zapotrzebowanie i oparte na wykorzystaniu minibusów połączonych z centrum obsługi telefonicznej lub taksówek zbiorowych, idąc za przykładem systemów wprowadzonych we włoskich Apeninach. Wykorzystanie kolei w dostawach towarów na niewielkich odcinkach może być rentowne tylko w wyjątkowych sytuacjach (na przykład w przypadku dostaw produktów masowych do elektrowni), natomiast w innych przypadkach transport towarów ciężarówkami i wywrotkami wydaje się bardziej odpowiedni.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Dokument zatytułowany „Studium systemu transportu w Przestrzeni Karpackiej” przedstawia analizę i wyczerpujący przegląd różnych aspektów transportu w Karpatach oraz połączeń na terytorium Europy poza Przestrzenią Karpacką dla wzmocnienia spójności wewnętrznej.

W innych rozdziałach umieszczono przegląd sieci (międzynarodowych) dróg, autostrad, kolei oraz transportu lokalnego.

Ponadto dokument zawiera szczegółowy opis infrastruktury, funkcjonowania transportu oraz polityki i rozkładów dla czterech krajów – Ukrainy, Rumunii, Republiki Czeskiej i Polski. Wszystkie rozdziały opatrzone są mapami, tabelami oraz przykładowymi fotografiami zrobionymi na obszarze Karpat.

W badaniu określono problemy i potrzeby, które są ściśle powiązane ze spójnością wewnętrzną Karpat i Europy.

Obejmują one poniższe problemy i potrzeby:

- Długodystansowy ruch towarowy przebiega po drogach, które przecinają liczne wioski i miasteczka, łącząc się z ruchem lokalnym i turystycznym, co sprawia wiele kłopotów okolicznym mieszkańcom.
- Z uwagi na rosnący ruch drogowy oraz słabą lub trwającą rozbudowę dróg, kilka obszarów wykazuje duże ryzyko wypadków.
- Najważniejsze korytarze transeuropejskie obejmują największe trasy kolejowe, które odgrywają ważną rolę przy podziale ruchu pasażerskiego i towarowego na obszarze Karpat. Średnie wskaźniki transportowe są wyższe niż na przykład w Alpach. W celu poprawy integracji modalnej różnych systemów transportowych oraz uprzywilejowania długodystansowego transportu kolejowego, przeprowadzono odpowiednią rozbudowę sieci kolejowej, która łączy obszary przemysłowe, oraz budowę stacji przeładunkowych w Karpatach.
- Podczas gdy niektóre stacje kolejowe w pobliżu karpackich przełęczy zyskują znaczenie strategiczne przy dystrybucji towarów w ramach sieci kolejowej, sytuacja ta może doprowadzić do problemów przy przewozach pasażerskich, które zwykle szczytują się wysokimi standardami punktualności i niezawodności. Ruch towarowy w kierunku Karpat i przecinający to pasmo górskie wzrasta, ale wielu przewoźników skłania się ku przewozom drogowym (np. korytarzem piątym i szóstym – głównie z uwagi na przemysł samochodowy).
- Budowanie autostrad w ramach Paneuropejskiej Sieci Korytarzy Transportowych, które są współfinansowane przez Unię Europejską, jest działaniem bardzo użytecznym z uwagi na transport międzynarodowy, przyczyniając się, na przykład, do poprawy bezpieczeństwa na drogach oraz redukcji natężenia ruchu. Korytarze te mają wielkie znaczenie dla rozwoju gospodarczego nowych państw członkowskich Unii Europejskiej. Wpływają jednak negatywnie na środowisko naturalne, w szczególności w pobliżu obszarów objętych ochroną.
- Należy zadbać o poprawę dostępności obszarów turystycznych i przyrodniczych.

Dokument przedstawia ponadto badania na temat migracji dzikich zwierząt na przykładzie Autostrady D47. Badanie naświetla problem podziału siedlisk i ścieżek zwierzyny spowodowanego budową infrastruktury drogowej. Autorzy badania proponują wprowadzenie przepisów, które zapewniłyby możliwość przemieszczania się zwierzyny.

W niektórych miejscach istnieje możliwość zastosowania tratw i małych statków jako alternatywnych środków transportu drewna. (Przykłady miejsc, gdzie można by wprowadzić takie rozwiązanie obejmują górny bieg rzek Cisy i Hornad oraz dolny bieg rzek Wag i Hron). Jeśli chodzi o krajowe przewozy pasażerskie między centrami regionalnymi należy rozważyć wykorzystanie szybkich, nowoczesnych i wygodnych pociągów IC. Towary można dostarczać przy użyciu szybkich i lekkich pociągów. Zaleca się również budowę dróg dwujezdniowych i autostrad oraz tworzenia połączeń lotniczych w celu szybkiego dostępu do miast.

11.2.3 Zalecenia dla transportu międzynarodowego (transgranicznego) w regionie

Ruch międzynarodowy w większości krajów karpaccich nie odbywa się wysoko w górach, a na górskich stokach lub w dolinach. Niestety, ilość kolejowych przejść granicznych oraz drogowych stacji granicznych w Karpatach jest nadal bardzo niska. Granice te znajdują się na terenie Unii Europejskiej (a od 21 grudnia 2007 roku nawet w strefie Schengen). Jednym z głównych priorytetów powinna być poprawa stanu istniejących linii przecinających Karpaty oraz budowa nowych. Biorąc pod uwagę natężenie oraz strukturę ruchu międzynarodowego między miastami, region karpaccy:

- Powinien ustanowić większą ilość połączeń w wielu kierunkach przy jednoczesnym połączeniu z systemem międzynarodowych usług kolejowych (Eurocity, Euronight, IC oraz pociągi ekspresowe)
- Powinien być połączony drogą lotniczą z większą ilością miast.
- Powinien być połączony dokładnie zaplanowaną siecią dróg szybkiego ruchu składającą się z dróg dwujezdniowych oraz autostrad w kierunkach niezagrażających interesom narodowym żadnego kraju.

Niestety, prace nad siecią autostrad oraz szybkich linii kolejowych zaproponowaną i przygotowaną w ramach programu TINA, nie zostały dostatecznie skoordynowane między

poszczególnymi krajami lub połączenia sieci z transeuropejską siecią transportową wcześniejszych państw członkowskich były niewystarczające. Na przykład wciąż nie podjęto decyzji w sprawie alternatywnych połączeń drogowych i kolejowych między Polską a Republiką Czeską (lub między Austrią a Niemcami z jednej strony a Republiką Czeską z drugiej). Należy również odpowiedzieć na pytanie która trasa łącząca Polskę ze Słowacją jest bardziej wydajna: bezpośrednia droga przecinająca Karpaty czy może trasa przez Republikę Czeską wykorzystująca rozbudowaną infrastrukturę Śląska? Powstaje również wiele niewiadomych dotyczących nowych pomysłów związanych z międzynarodową autostradą przecinającą Rumunię prowadzącą na zachód Europy. Oryginalna trasa przebiegała na południu przez miasta Timisoara i Nadlac. Następny, centralny, odcinek łączył Brasom, Kluż-Napocę i Oradeę. Ostatnio pojawiły się również nowe pomysły dotyczące linii północnej łączącej Chisinau, Iasi-Satu Mare i Oradeę. Wydaje się jasne, że wszystkie te warianty zależą od różnych interesów regionalnych, politycznych i gospodarczych. Jednak zbyt wiele projektów prowadzi do opóźnień we wprowadzeniu jednego realnego.

Las bukowy w Parku Narodowym Bukki, Węgry

12.1 Obecna sytuacja i wyzwania

Karpaty stanowią unikalną przestrzeń życiową (przyrodniczą, kulturową, polityczną oraz socjoekonomiczną) o wielkiej wartości ekologicznej, która jest nieoceniona pod względem dziedzictwa ludzkości. Region ma ogromny potencjał ekologiczny i gospodarczy, a w chwili obecnej przechodzi wiele zmian środowiskowych, społecznych i politycznych. Wyzwania stojące przed regionem obejmują ochronę oraz wykorzystanie potencjału i wyjątkowego charakteru Karpat przy jednoczesnym zwiększeniu trwałości środowiskowej. Do osiągnięcia tego celu należy podjąć odpowiednie odpowiedzialne działania biorące pod uwagę kontekst światowy, regionalny i międzynarodowy oraz mające na celu poprawę stanu środowiska oraz życia mieszkańców Karpat.

Obecny schemat rozwoju Karpat prowadzi do zapomnienia o tradycyjnej wiedzy, stylu życia, praktykach i wartościach. Od upadku komunizmu, przez ostatnie osiemnaście lat transformacji, zaszły znaczne zmiany w środowisku miejskim i naturalnym, które przybierały różne formy. Na przykład tradycyjna karpacka wieś doświadcza zjawiska spadku liczby mieszkańców. Dlatego stworzenie i wprowadzenie zrównoważonej i spójnej polityki kulturowej, która spowolni lub nawet odwróci to zjawisko jest niezwykle ważne w Karpatach. Należy wprowadzać politykę oraz podejmować inicjatywy, które zachęcą ludzi do pozostawania na wsi, jako obrońcy krajobrazu, wiedzy tradycyjnej i stylu życia. Odpowiednia edukacja, komunikacja i udział w życiu publicznym oraz świadomość środowiskowa pomogą stworzyć podstawy poprawy stanu środowiska Karpat, które stanowią największy, najdłuższy, najbardziej zawiły i niejednolity łańcuch górski w Europie (o mniejszej średniej wysokości niż Alpy).

Rozciągające się na obszarze ośmiu krajów Karpaty są w większości górami niskimi lub średnimi, które dotknięte są znaczną ingerencją ludzi. Zmiany wykorzystania terenów, wylesianie oraz skrajne zjawiska pogodowe w połączeniu ze zmianami klimatycznymi zwiększają podatność tych gór na różnorodne zjawiska naturalne i antropogeniczne. Karpaty wykazują dużą wrażliwość na główne zagrożenia, np. wylesianie, nadmierne wykorzystywanie zasobów naturalnych (drewna oraz rud niektórych minerałów), zmiany wykorzystania terenów (porzucanie gruntu) oraz

degradacja gruntów i zaniechanie tradycyjnego stylu życia.

Karpaty obejmują niezwykle krajobrazy oraz miejsca o wyjątkowej wartości przyrodniczej i kulturowej, co jest przejawem zarówno różnorodności geograficznej jak i symbolem długiej ewolucji związku człowieka ze środowiskiem naturalnym. Karpaty zostały wpisane na listę „Global 2000” przez Światowy Fundusz na rzecz Przyrody (WWF) jako jeden ze światowych ekoregionów działających dla ochrony siedlisk i różnorodności biologicznej.

Z punktu widzenia biologii i geografii, Karpaty łączą północnoeuropejską tajgę i południowe śródziemnomorskie ekosystemy, ponadto porośnięte są największymi europejskimi lasami dziewiczymi. Wielkie bogactwo endemicznych gatunków roślin i zwierząt, które charakteryzuje karpacki ekosystem jest integralną częścią europejskiej różnorodności biologicznej. Karpaty uznawane są za region wysokiej różnorodności biologicznej, gdzie występuje około 60000 dzikich gatunków fauny i flory. W Karpatach występuje również największa populacja europejskich zwierząt mięsożernych.

Wysiłki mające na celu utrzymanie różnorodności krajobrazowej oraz fauny i flory pozwoliły na utworzenie rozległej sieci obszarów chronionych (parków narodowych i krajobrazowych), która obecnie obejmuje 13% Karpat.

Wprowadzenie sieci obszarów chronionych „Natura 2000” w pięciu krajach członkowskich Unii Europejskiej powinno doprowadzić do objęcia ochroną przynajmniej 15% obszaru Karpat.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

W ramach Projektu Karpackiego przeprowadzono analizę bogactwa naturalnego zatytułowaną „Raport o stanie środowiska Karpat” (opublikowaną oddzielnie) oraz stworzono inne raporty. Karpaty stanowią przestrzeń życiową o wyjątkowej wartości ekologicznej. Góry te łączą północnoeuropejską tajgę i południowe śródziemnomorskie ekosystemy, ponadto stanowią siedlisko wielu gatunków roślin i zwierząt, a zwiedzającym oferują bogactwo otaczających krajobrazów.

W Karpatach spotkać można wiele interesujących form ukształtowania terenu oraz zjawisk geologicznych. Żelazna Brama jest jednym z największych przełomów w Europie. Jaskinie, skały wulkaniczne ukształtowane przez erozję, które różnią się w niższych i średnich górach. Obszary pokryte wapieniem skrywają wiele jaskiń, a płaskowyż Padis w Górach Zachodniorumuńskich jest jednym z najbardziej skomplikowanych obszarów krasowych w Europie. Północnozachodnie Karpaty to zachwycające góry o rzeźbie alpejskiej, gdzie spotkać można wielkie lodowcowe cyrki i doliny. Zachodnia strona wschodnich Karpat stanowi najdłuższy łańcuch wygasłych wulkanów w Europie, gdzie wciąż spotkać można fumarole oraz ponad dwa tysiące źródeł mineralnych wykorzystywanych w centrach spa. Południowa część Karpat – Transylwania – to obszar alpejskich i subalpejskich pastwisk oraz miejsce, gdzie rozwija się pasterstwo transhumancyjne.

Oprócz gęstej sieci rzek, do których sływa górska woda – głównie w kierunku Morza Czarnego – strefa wysokogórska charakteryzuje się licznymi wodnymi zbiornikami polodowcowymi w cyrkach i dolinach oraz jeziorami krasowymi, osuwiskowymi i wulkanicznymi.

Karpaty charakteryzują się największą powierzchnią dziewiczych lasów w zachodniej i środkowej Europie, a większość wiekowych lasów znajduje się w południowych i wschodnich Karpatach oraz w Tatrach. Wylesianie oraz zagospodarowanie terenów do innych celów zdarzało się już w czasach średniowiecznych – w szczególności na obszarze zachodnich i południowych Karpat. Młodniki oraz obszary wylesione składają się na ponad 50% całości powierzchni lasów, podczas gdy dojrzałe drzewostany stanowią tylko 11% całości. Lasy są istotne dla ostoi dziewiczej przyrody, która obfituje w gatunki fauny i flory, stanowiąc ważny element społeczny, środowiskowy i gospodarczy. Obecnie zachodzą zmiany, które w przyszłości mogą dalej wpływać na dziedzictwo lasów – w szczególności poprzez nieodpowiednie ich wykorzystanie, prywatyzację oraz zmianę statusu ochrony.

Szeroki wachlarz różnorodności biologicznych stanowi ważną cechę obszaru Karpat. Wiele krajobrazów, siedlisk oraz gatunków flory i fauny charakteryzuje się cechami unikalnymi lub spotykanymi głównie na obszarze Karpat. Siedliska gatunków endemicznych, alpejskich czy reliktowych są wynikiem długiej ewolucji, migracji i procesów adaptacji, które nastąpiły długo przed zwiększeniem wpływów człowieka na tym obszarze. Inne interesujące grupy obejmują gatunki żyjące na granicach geograficznych oraz rośliny migracyjne, które pojawiły się na obszarze Karpat wraz z rozpoczęciem osadnictwa i rolnictwa.

Karpackie ekosystemy obejmują również wiele wyjątkowych zwierząt, w tym gatunki endemiczne oraz znaczną populację dużych zwierząt mięsożernych, w tym duże europejskie drapieżniki (np. niedźwiedzie brunatne, rysie i wilki), którym grozi wymarcie na innych obszarach górskich Europy. Niektóre gatunki ptaków, jak na przykład orzeł cesarski czy sowa uralaska, objęte są ścisłą ochroną.

Działalność człowieka przyniosła – zwłaszcza w czasach reżimu komunistycznego – negatywne zmiany w różnorodności biologicznej Karpat. Zmiany klimatu wpływają na siedliska zwierząt, prowadząc do zmniejszenia obszaru występowania niektórych gatunków i

zwiększenia obszaru występowania innych. Turystyka na skalę masową sprzyja wprowadzaniu nowych inwazyjnych gatunków do istniejących siedlisk, budowie nowej infrastruktury oraz zmianom gospodarowania obszarami. Zanieczyszczenia powietrza, wody oraz odpady kopalniane wywierają negatywny wpływ na różnorodność biologiczną Karpat.

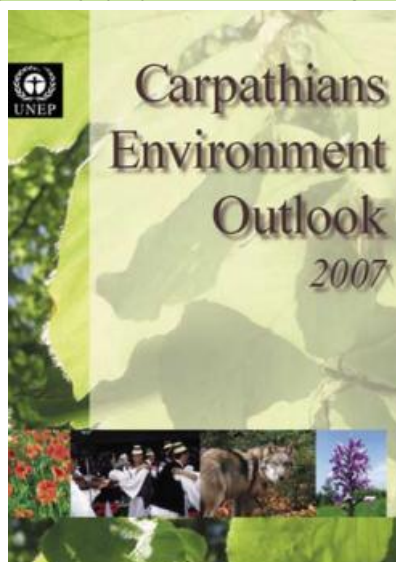
Krajobraz Karpat charakteryzuje się niewielkimi połączkami ziemi. Oprócz dużych połącek lasów, inne tereny, takie jak zabudowania miejskie, łąki, pola uprawne oraz pastwiska – są raczej małych rozmiarów. Tak unikalny wzór krajobrazu jest w dużej mierze wynikiem tradycyjnego rolnictwa. Niektóre zwyczaje tej praktykowanej od wielu lat tradycji rolniczej wciąż mają się dobrze, np. sezonowy wypas zwierząt na górskich łąkach. Hodowla owiec i bydła oraz rolnictwo od 1990 roku traci na popularności. Od tego czasu zaniechano uprawy na wielu terenach, a ogromne połącki ziemi leżą odłogiem. Zjawisko to jest wynikiem zmian strukturalnych i politycznych, które doprowadziły do obniżenia konsumpcji krajowej powiązanej ze spadkiem gospodarczym oraz brakiem dofinansowania nawozów sztucznych oraz innych materiałów.

Reformy sektora rolniczego, zmiany właścicieli gruntów oraz odejście od tradycyjnego wykorzystania ziemi mogą prowadzić do zmian w różnorodności krajobrazu kulturowego. Najważniejszym następstwem niewłaściwej gospodarki rolnej i leśnej (np. wycinki lasów) na obszarach górskich w kontekście środowiskowym jest erozja gleb. Oprócz procesów przebiegających naturalnie, znaczenie ma również działalność człowieka związana z pasterstwem, gospodarką leśną, turystyką oraz rekreacją.

Karpaty zostały wpisane na listę „Global 2000” przez Światowy Fundusz na rzecz Przyrody (WWF) jako jeden ze światowych ekoregionów działających na rzecz ochrony siedlisk i różnorodności biologicznej. W 1999 roku rozpoczęto Inicjatywę na rzecz Ekoregionu Karpackiego (CERI). Program ten skupia się na zintegrowanej ochronie dziedzictwa naturalnego i kulturowego oraz na zrównoważonym rozwoju transgranicznym. W ramach inicjatywy powstało wiele parków i rezerwatów biosfery, które wciąż działają. Łącznie tworzą one „Karpacką sieć obszarów chronionych”.

Specjalna publikacja w ramach Projektu Karpackiego

Więcej informacji oraz szczegółowych zaleceń na temat karpackiego dziedzictwa naturalnego znajduje się w oddzielnej publikacji zatytułowanej „Raport o stanie środowiska Karpat” – dostępnej również w Internecie.

Rozdziały 12.2.1 oraz 12.2.2 Strategii rozwoju przestrzennego obszaru karpackiego (VASICA) zostały stworzone na podstawie Raportu o stanie środowiska Karpat (KEO).

12.2 Zalecenia dla ochrony środowiska

12.2.1 Ochrona lasów dziewiczych

Duży obszar Karpat pokryty jest lasami. Zalesienie wynosi średnio 60%, ale wskaźnik ten waha się w zależności od kraju i regionu. Wielkie kompleksy leśne znajdują się w Karpatach

martwego drewna na hektar, podczas gdy w lasach, gdzie prowadzona jest gospodarka leśna ilość martwego drewna wynosi 10 m³ na hektar. Brak martwego drewna pociąga za sobą znaczne obniżenie różnorodności biologicznej

(np. brakuje grzybów oraz bezkręgowców, których

przetrwanie zależy od tego konkretnego składnika). Martwe drewno ma ogromne znaczenie środowiskowe, w tym najważniejsza jest sekwestracja dwutlenku węgla, zwłaszcza na większych wysokościach. Unia Europejska ostatnio zaproponowała plan pomocy finansowej dla rolnictwa i ochrony środowiska w latach 2007-2013, dzięki któremu zostałyby zwiększony obszar ostoj drzew. Prawie wszystkie pozostałości lasów naturalnych i hodowanych półnaturalnie w Karpatach Zachodnich została objęta ochroną w rezerwach przyrody oraz parkach narodowych Republiki Czeskiej, Polski, Węgier oraz Słowacji, wraz z ich cennymi, rzadkimi i zagrożonymi zaniknięciem ekosystemami. Znacznie

większe obszary lasów dziewiczych i naturalnych

istnieją w Rumunii oraz na Ukrainie. Nie wszystkie obszary objęte są ochroną prawną, ale nawet tam przeprowadza się selektywną wycinkę drzew oraz działania mające na celu ograniczenie eksploatacji lasów. Regeneracja lasów przebiega głównie w sposób naturalny, podczas gdy sadzonki wykorzystywane są głównie w celu przemiany drzewostanów świerku pospolitego w bardziej różnorodne gatunkowo.

Średnia roczna wycinka drzew w Karpatach jest niższa niż roczny przyrost objętości drewna. Zaobserwowano jednak przykłady postępującego wylesiania w Rumunii i na Ukrainie. Procesy te – oprócz nadmiernej wycinki lasów – mogą wynikać ze zwiększenia zanieczyszczenia gleb oraz ich kwasowości lub

Rysunek 30: Zalesienie na obszarze Karpat (2003)

Źródło: Corine Land Cover / PELCOM

Wschodnich. Znaczny obszar Karpat Zachodnich i Południowych został wylesiony, a uzyskane w ten sposób tereny zmieniły zastosowanie. Zjawisko wylesiania oraz fragmentacji występuje częściej na obrzeżach regionu niż w okolicy głównego łańcucha górskiego. Karpaty znane są ze stosunkowo dużego udziału naturalnych i półnaturalnych lasów występujących na obszarach wysoko położonych lub nierównych o ograniczonym dostępie. Istnieje możliwość, że te ekosystemy dają schronienie wielu rzadko spotykanym gatunkom, które wymarły na innych obszarach ze względu na intensywną gospodarkę leśną. Cechą charakterystyczną naturalnych lasów karpackich jest duża objętość martwego drewna. Naturalne poszycie leśne zawiera około 100 m³

w miejscach, gdzie tworzone są nowe trasy narciarskie oraz tam, gdzie otwarcie obrzeży lasów zmieniło mikroklimat i doprowadziło do rozprzestrzenienia się korników. Nielegalna wycinka drzew, kłusownictwo oraz nadmierne eksploataowanie naturalnych produktów leśnych,

takich jak grzyby, jagody, rzadkie rośliny oraz zwierzęta, są niepokojącymi zjawiskami, które spotykane są obecnie coraz częściej.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Raport w ramach Projektu Karpackiego zatytułowany „Obecny stan zasobów leśnych Karpat” przedstawia analizę obecnego stanu zasobów leśnych Karpat, opisując naturalne zasoby leśne, systemy gospodarowania lasami oraz obecny stan ochrony przyrody, stan zdrowotny

lasów Karpat oraz naruszenia i zniszczenia zasobów leśnych.

Przegląd zasobów leśnych przedstawia zalesienie Karpat, z którego połowa obejmuje obszar Rumunii, duże lasy Słowacji i Polski. Serbia posiada najmniejszy udział w karpackich lasach. Wraz z postępującymi procesami odłogowania gruntów oraz podejmowanymi środkami zalesiania gruntów zdegradowanych, ogólny poziom zalesienia wykazuje tendencję wzrostową. Rosnący zasób karpackich lasów spełnia funkcję zielonych płuc filtrujących gazy cieplarniane około 3,5 milionów ludzi.

Karpaty obejmują duży odsetek lasów o naturalnej kompozycji drzew oraz lasów, których kompozycja jest zupełnie odmienna od naturalnej i wynika z sadzenia przede wszystkim drzew iglastych przez leśników na przestrzeni ostatnich wieków (w tym w okresie komunizmu). Struktura lasów również nie uniknęła ingerencji człowieka, która doprowadziła do powstawania drzewostanów jednowiekowych oraz braku lasów o równym rozkładzie wiekowym drzew, który jest niezbędny do utrzymania zrównoważonej produkcji drewna. Obecna polityka gospodarki lasami jest ukierunkowana na naturalne metody leśne obejmujące na przykład wydawanie certyfikatów FSC.

Działania człowieka w przeszłości doprowadziły do podatności lasów na zagrożenia takie jak zanieczyszczenia powietrza, wrywanie drzew z korzeniami, powodzie, susze oraz działanie czynników biotycznych (insektów, grzybów). Zagrożenia antropogeniczne obejmują nielegalną wycinkę drzew oraz szybki rozwój turystyki. Rosnąca presja rynku pociągająca za sobą budowę infrastruktury turystycznej, problemy z odpadami oraz organizację wielkich wydarzeń sportowych (np. Igrzysk Olimpijskich) może prowadzić do wielkich zniszczeń i udowodnia, że obecny system obszarów chronionych jest niewystarczający do ochrony różnorodności biologicznej. Strategia odpowiedzi na zagrożenia, na przykład w Rumunii, obejmuje lepszą współpracę między władzami odpowiedzialnymi za leśnictwo i turystykę oraz rozwój ekoturystyki. W raporcie ponadto sformułowano potrzebę objęcia lasów dziewiczych odpowiedzialną ochroną również w kontekście „procesów restytucyjnych”.

Struktura własnościowa karpaccich lasów przeszła szybkie zmiany w ostatnich dwóch dziesięcioleciach. W latach 90. większość lasów należała do państwa: na Ukrainie prawie 100%, w Rumunii ponad 90%, na Węgrzech i w Polsce ponad 80%. Następująca po tym okresie reprivatyzacja oraz oddanie lasów w prywatne ręce zmieniła tę sytuację. Obecnie prywatne lasy stanowią 43% wszystkich lasów na Węgrzech, 41% na Słowacji, 40% w Republice Czeskiej, 20% w Polsce oraz 8% w Rumunii. Na Ukrainie wszystkie lasy należą do państwa. Przekazanie lasów na własność osób prywatnych prowadzi do dezintegracji gospodarki leśnej oraz dzielenia drzewostanów. Prywatyzacja lasów prowadzi również do zwiększenia nacisku na korzyści majątkowe, a nie na wartości ekologiczne czy społeczne.

Produkcja drewna pozostaje jednym z głównych źródeł przychodu w Karpatach. Jednak małe tartaki na niektórych obszarach oraz inne zakłady obróbki drewna mają większe znaczenie społeczne niż gospodarcze (np. zapobiegają lokalnemu bezrobociu). Turystyka oraz rekreacja stanowią źródło rosnącego przychodu z obszarów leśnych. Leśne ścieżki turystyczne, obszary łowieckie oraz pokoje gościnne w górskich wioskach stanowią udane przedsięwzięcia gospodarcze, które rywalizują z firmami zajmującymi się obróbką drewna w Karpatach.

12.2.2 Usuwanie odpadów i materiałów niebezpiecznych

Dlaczego usuwanie odpadów miałyby być jednym z najważniejszych tematów związanych z Karpatami? Produkcja odpadów w Karpatach w latach 1990 – 1997 znacznie się zmniejszyła. Nastąpiło to jednak głównie w wyniku tragicznie niskiej produkcji przemysłowej i rolniczej. Objętość produkowanych odpadów, w tym nieczystości wytwarzanych przez gospodarstwa domowe, zaczęła w 1998 roku dynamicznie wzrastać i wciąż rośnie. W wielu miejscach wzrasta składowanie odpadów, niekiedy znacznie, ponieważ stare wysypiska są przepelnione, a tworzenie nowych nie jest akceptowane przez lokalne społeczności. Ponadto, tereny górskie są słabiej przystosowane do składowania odpadów niż równiny, a podziemne strumienie wody mogą przenosić niebezpieczne substancje szybciej i dalej niż na równinach. Głównymi zagadnieniami związanymi z gospodarką odpadami w krajach karpaccich jest dominacja wysypisk jako rozwiązania gospodarowania odpadami, oraz problem niskich wskaźników recyklingu.

Największym problemem są odpady komunalne, których produkuje się więcej niż przed siedemnastu laty. Ważnym zagadnieniem jest również istnienie przestarzałych i niebezpiecznych chemikaliów. Pojawił się również problem dotyczący nowych chemikaliów niebezpiecznych oraz „rynku odpadów niebezpiecznych”. Oddzielną kategorię problemów stanowią odłogi oraz wiele miejsc, które zostały zrujnowane przez problemy z odpadami.

Ponadto, duże projekty budowlane (np. duże tamy, autostrady, fabryki, zastosowanie szkodliwych technologii w kopalniach, górskie kurorty narciarskie) wpłynęły negatywnie na przyrodę i krajobraz oraz doprowadziły do wytworzenia dodatkowej ilości odpadów.

Import oraz szerokie zastosowanie materiałów nienadających się do wtórnego użycia doprowadziło do większych problemów związanych z gospodarowaniem odpadami, w szczególności na poziomie lokalnym, w tym do znacznego zwiększenia ilości odpadów komunalnych. Ignorowanie zagadnień legislacyjnych, ideowych, organizacyjnych oraz technicznych w ramach, na przykład, gospodarki odpadami komunalnymi doprowadziło do powstania tysięcy małych nielegalnych wysypisk.

Odpady komunalne

W czasach komunistycznych gospodarowaniu odpadami komunalnymi nie poświęcano wiele uwagi i nie przeznaczano na nie środków. W wielu karpaccich krajach nie istniały odpowiednie przepisy czy instytucje. W lasach oraz na poboczach wiejskich dróg powstawały tysiące nielegalnych składowisk. Gospodarka odpadami komunalnymi uległa pogorszeniu po roku 1990 głównie ze względu na upadek panującego wówczas systemu segregacji papieru i szkła oraz częstsze wykorzystanie nienadających się do wtórnego użycia opakowań i brak recyklingu odpadów komunalnych. Wraz ze wzrostem popularności żywności przetworzonej oraz hipermarketów i innych dużych sklepów, zwiększona

konsumpcja doprowadziła do produkcji większej ilości odpadów.

Odpady niebezpieczne

Programy gospodarki odpadami niebezpiecznymi stanowią istotny wydatek większości karpaccich krajów. Przemysł przetwórczy odpowiedzialny jest za produkcję tylko 27-29%, jak zostało to przedstawione na rysunku. Może to sugerować, że duża liczba nowych zakładów przemysłowych produkuje znaczną ilość odpadów przemysłowych, ale nie podaje tej informacji tak, aby uniknąć opłat i grzywien.

Na Węgrzech w połowie lat 80. stworzono projekt budowy sieci regionalnych składowisk odpadów niebezpiecznych oraz spalarni, ale nie został on w pełni wprowadzony w życie ze względu na ograniczone fundusze.

Obecnie ważnym problemem jest nielegalny lub półlegalny import odpadów niebezpiecznych lub toksycznych chemikaliów z jednego karpacciego kraju do drugiego. Np. niebezpieczne i nieszkodliwe odpady były transportowane z Niemiec na Węgry, a w tym samym czasie niebezpieczne materiały były eksportowane z Węgier na Ukrainę, do regionu lwowskiego i na Zakarpacie.

Wydaje się jasne, że roczna objętość odpadów stałych wytwarzanych w krajach i regionach karpaccich będzie wciąż rosła w najbliższym dziesięcioleciu z uwagi na rosnącą liczbę mieszkańców oraz zmianę stylu życia i charakterystyki konsumpcyjnej. Należy również poprawić gospodarkę odpadami. Istnieje możliwość, że procentowo większa ilość odpadów komunalnych zostanie poddana recyklingowi oraz że nastąpi poprawa standardów środowiskowych wysypisk śmieci oraz spalarni.

Większość wysypisk w karpaccich krajach należących do Unii Europejskiej nie spełnia standardów nakreślonych w unijnej dyrektywie w sprawie składowania odpadów. Wysypiska, które się jej nie podporządkują, zostaną albo zamknięte, a zajmowane przez nie miejsca zostaną przywrócone do stanu pierwotnego albo unowocześnione tak, aby spełniać wymogi UE. Dlatego dziedzina ta wymaga znacznych inwestycji.

Przepisy regulujące gospodarowanie odpadami w Unii Europejskiej są wciąż zmieniane. Ostatnie poprawki wprowadzone w Dyrektywie ramowej w sprawie odpadów z czerwca 2007 roku dotyczyły wyzwania, jakim jest ustanowienie wydajnego i przyjaznego dla środowiska systemu spalania odpadów, odzyskiwanie energii oraz transgraniczna wymiana odpadów między krajami członkowskimi Unii Europejskiej. Dyrektywa

wprowadza również poniższą pięciostopniową hierarchię priorytetów w sprawie gospodarki odpadami:

- Zapobieganie powstawaniu odpadów
- Ponowne wykorzystanie produktów
- Recykling/kompostowanie
- Odzyskiwanie energii poprzez spalanie oraz
- Składowanie na wysypiskach.

Powyższa hierarchia ma być wprowadzana „elastycznie” przez kraje członkowskie, których pierwszym priorytetem w Karpatach ma być potrzeba obniżania ilości odpadów składowanych na wysypiskach oraz zwiększanie ilości odpadów poddawanych recyklingowi.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

Zrealizowany w ramach Projektu Karpackiego „Raport w sprawie zasobów wodnych, klęsk żywiołowych (zmian klimatu) oraz obszarów zagrożonych powodzią” przedstawia całościowy obraz wód w Karpatach, sytuację zasobów wodnych oraz podstawowe dane na temat czynników wpływających na sytuację wodną.

Został tam również wytłumaczony wpływ wywierany na rzeki oraz ich dorzecza, w tym zmiany klimatyczne i naturalne zagrożenia. Większość z omówionych w raporcie problemów można rozwiązać tylko na poziomie transgranicznym. Raport obejmuje również wiele rysunków i tabel przedstawiających obecną sytuację w Karpatach oraz krajach karpackich.

Podsumowując, raport wskazuje trzy główne obszary, które mają znaczenie w gospodarce wodnej: wykorzystanie wody, problemy związane z suszą i powodzią oraz transpozycja prawa unijnego.

Pierwszy obszar obejmujący wykorzystanie wody podsumowuje wpływ człowieka na jakość i ilość wody oraz obniżenie różnorodności biologicznej w niektórych częściach regionu.

Problemy te spowodowane są głównie zanieczyszczeniami (np. substancjami odżywczymi, metalami ciężkimi, innymi zanieczyszczeniami organicznymi, itp.) spowodowanymi niewystarczającym oczyszczaniem ścieków, emisją niezorganizowaną z rolnictwa i przemysłu oraz powodzią. Jednym z powodów obniżenia ilości wody jest nadmierne wykorzystanie wód powierzchniowych i podziemnych oraz zmiany nurtów rzek wprowadzane przez człowieka. Zanikanie mokradł przyczyniło się znacznie do pogorszenia stanu ekosystemów wodnych.

Susze i zagrożenia powodziowe uznawane są za czynniki drugorzędne wpływające na gospodarkę wodną. Oba rodzaje zjawisk mogą przybierać na sile zgodnie z przewidywaniami związanymi ze zmianami klimatycznymi. Oprócz ocieplenia klimatu powodowanego działalnością człowieka, które zmienia objętość opadów atmosferycznych, zagrożenie zwiększyło się również w wyniku zmian wykorzystania gruntów (np. wylesiania) oraz ruchów ziemi. Wpływ powyższych zagrożeń przybiera na sile; powodzie pochłaniają ofiary i powodują znaczne straty gospodarcze. Wpływ suszy na gospodarkę również bardzo się zwiększył. Oprócz środków strukturalnych pozwalających łagodzić zagrożenia wprowadza się również środki niestrukturalne i zachęca się różne jednostki do udziału w programach zapobiegania powodziom i przygotowania do walki z ich skutkami.

Trzecim obszarem o dużym znaczeniu jest transpozycja prawa Unii Europejskiej. Dyrektywa ramowa w sprawie polityki wodnej jest wskazywana jako dokument wyznaczający cel, którym jest osiągnięcie do 2015 roku dobrej kondycji wszystkich wód. Cel ten zostanie osiągnięty dzięki zintegrowanemu gospodarowaniu w ramach dorzeczy rzek oraz poprzez wybranie władz zarządzających dorzeczami rzek oraz ustanowienie planów zarządzania. Serbia oraz Ukraina, jako kraje karpackie, które nie należą do Unii Europejskiej, mają własne przepisy określające politykę wodną, a ta nie do końca pokrywa się z polityką zarządzania dorzeczami rzek. Organy gospodarki wodnej i rzecznej obu krajów są bezradne. Ukraina podjęła intensywną współpracę w ramach międzynarodowych projektów w tej dziedzinie.

12.2.3 Współpraca międzynarodowa

Współpraca transgraniczna może pomóc ograniczyć sporne kwestie wynikające z ochrony zasobów naturalnych i działalności człowieka. W Karpatach najcenniejsze z punktu widzenia przyrody obszary położone są na granicach państw, dlatego współpraca w tej dziedzinie wydaje się oczywista. W ramach Projektu Karpackiego wyznaczono kilka obszarów o dużym znaczeniu, które zostały przedstawione na poniższej mapie.

Rysunek 31: Mapa Karpat przedstawiająca obszary objęte ochroną i miejsca działalności człowieka – synteza krajowych planów zagospodarowania przestrzennego

Źródło: Maciej Borsia, Urbanproject, Strategiczne warsztaty zagospodarowania przestrzennego w ramach Projektu Karpackiego

Jezioro Bakura w Górach Retezat, Rumunia

13 TURYSTYKA W REGIONIE KARPACKIM

13.1 Obecna sytuacja i wyzwania

Turystyka jest jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi gospodarki Karpat. Procedura wydania paszportu czy wiza potrzebnej do podróży zagranicznych przed zmianą ustrojową były często nieefektywne i poniżające. Brak możliwości wymiany walut Europy Środkowej sprawił, że podróże stały się całkiem drogie. Większość przeszkód udało się pokonać po zmianie ustrojowej. Wymagania, które należało spełniać, aby uzyskać wizę zostały zniesione. Waluty Europy Środkowej można obecnie wymieniać. Posiadanie paszportu stało się prawem każdego obywatela. Rozwinęła się zarówno turystyka krajowa jak i zagraniczna, co doprowadziło do zwiększenia inwestycji w tym sektorze.

Tabela 13: Ilość miejsc hotelowych w krajach karpackich w latach 1996-2006

Kraj	Liczba hoteli			Liczba miejsc hotelowych		
	1996	2006	Wzrost w procentach	1996	2006	Wzrost w procentach
Republika Czeska	2737	4314	157,62	167058	236104	141,33
Węgry	1687	1921	113,87	127650	154060	120,69
Polska	1247	2301	184,52	102272	178056	174,10
Rumunia	2362	4125	174,64	204374	226383	110,77
Słowacja	476	922	193,70	41700	57985	139,05
Ogółem	8509	13583	159,63	643054	852588	132,58

Tabela 14: Noce spędzone w hotelach 1996-2006

Kraj	Noce spędzone w hotelach (tysiące)								
	przez obywateli państwa			przez turystów z zagranicy			Łącznie		
	1996	2006	Wzrost w procentach	1996	2006	Wzrost w procentach	1996	2006	Wzrost w procentach
Republika Czeska	9908	8854	89,36	10858	17035	156,89	20766	25889	124,67
Węgry	4135	6622	160,15	7449	9127	122,53	11584	15749	135,95
Polska	4633	13910	300,24	3391	7911	233,29	8024	21821	271,95
Rumunia	16254	14929	91,85	2210	3169	143,39	18464	18098	98,02
Słowacja	3103	3142	101,26	3911	3650	93,33	7014	6792	96,83
Ogółem	38033	47454	124,77	27819	40892	146,99	65852	88346	134,16

Poniżej zostały przedstawione główne wskaźniki turystyczne w krajach karpackich:

Liczba hoteli zwiększyła się o 60% w ciągu dziesięciu lat. Liczba miejsc hotelowych rosła nieco wolniej z uwagi na mniejsze rozmiary nowych hoteli. Liczba gości hotelowych rosła równomiernie, dlatego wykorzystanie miejsc hotelowych utrzymywało się na stałym poziomie.

Udział gości zagranicznych (którzy nie są obywatelami odwiedzanych państw) nieco wzrosła z 42 do 46%.

Spośród różnych form turystyki w niniejszej publikacji wybrano te, które z uwagi na ukształtowanie regionu karpackiego są najważniejsze i najbardziej dla niego charakterystyczne.

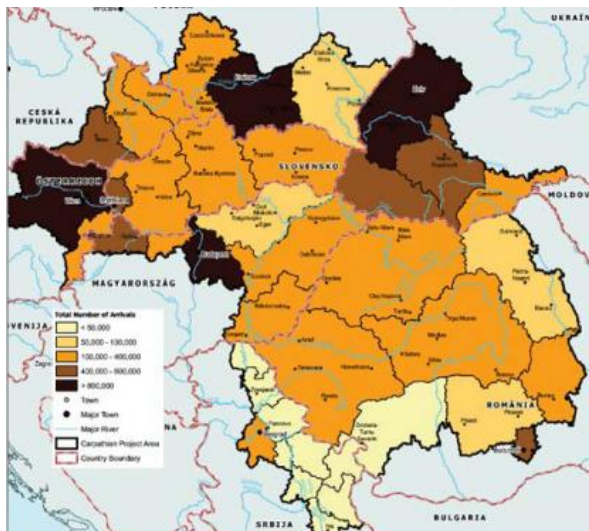
13.1.1 Turystyka zimowa

Najlepsze kurorty sportów zimowych w Karpatach znajdują się na Słowacji, w Polsce i Rumunii. Najlepsze czeskie ośrodki narciarskie znajdują się poza obszarem Karpat, ukraińska baza narciarska czeka na swój rozkwit, a stan węgierskich stoków narciarskich pozostawia wiele do życzenia.

Słowacja jest krajem uprzywilejowanym, ponieważ turystyka zimowa w tym kraju jest najlepiej rozwiniętą gałęzią turystyki, czego nie można powiedzieć o innych krajach. Ponad 30% wszystkich słowackich turystów przyjeżdża w sezonie zimowym.

Trzy lata temu, na przełomie 2004 i 2005 roku, porywiste wiatry pokrzyżowały plany turystów, a na przełomie 2006 i 2007 roku w tej części Europy spadło bardzo niewiele śniegu. Eksperti zapowiadają długi i udany sezon 2007-2008. Krajowe grupy finansowe dokonały znacznych inwestycji w hotele oraz osiedla. Chciały one również zainwestować w budowę stoków narciarskich, tras zjazdowych i wyciągów. Pojawiła się jednak rozbieżność interesów instytucji finansowych i organizacji ochrony środowiska. Inwestorzy chcą budowy wyciągów narciarskich w miejscu wykarczowanych lasów. Przedstawiciele Tatrzańskiego Parku Narodowego (TANAP) nie opowiadają się przeciwko przedsięwzięciom sportowym i turystycznym, ale tylko jeśli dotyczą one ruchu pieszego, rowerowego i zimowego narciarstwa biegowego. Chcą, aby przynajmniej połowa obszaru Parku Narodowego pozostała nietknięta. Działalność gospodarcza wykorzystująca ścinanie drzew jest na porządku dziennym we wszystkich niższych partiach gór objętych ochroną Parku Narodowego. Zakazany jest tylko zrab zupełny (jest to jedna z konsekwencji tworzenia parków narodowych o zbyt dużych rozmiarach, które są niejednoznacznie zdefiniowane. Dotyczy to nie tylko

Rysunek 32: Łączna liczba przyjazdów w 2005 r.

Źródło: EURAC

Rysunek 33: Łączna liczba przyjazdów na 1000 mieszkańców w 2005 r.

Źródło: EURAC

Rysunek 34: Łączna liczba miejsc noclegowych w 2005 r.

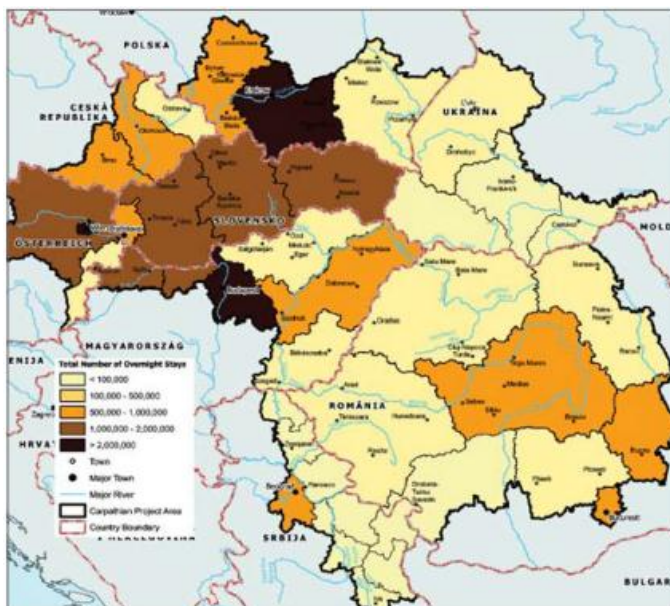

Źródło: EURAC

Słowacji, ale również innych krajów karpaccich). Spór w sprawie budowy nowych wyciągów narciarskich toczy się również

w innych krajach karpaccich (w Polsce i na Ukrainie). Obecnie obserwuje się zjawisko koncentracji przestrzennej w dziedzinie sportów zimowych. Narciarze wybierają najlepiej wyposażone i najmłodniejsze ośrodki narciarskie. Na przykład węgierscy narciarze najpierw zrezygnowali z własnych obszarów narciarskich, następnie również ze Słowackich (przedtem było to główne miejsce narciarskich wypadów). Obecnie wybierają oni głównie austriackie kurorty. W ostatnich latach po raz pierwszy Słowacka turystyka krajowa przegoniła zagraniczną. Ponad 42% turystów przyjechało ze Słowacji, 32% z Czech, a na trzecim miejscu znaleźli się Węgrzy i Polacy z 8%. Ukraina i Rosja mogłyby być nowymi potentatami turystycznymi, gdyby nie problemy wizowe, które stanowią poważną przeszkodę. Austriackie i słowackie ośrodki narciarskie

Rysunek 35: Łączna liczba pobytów z noclegiem w 2005 r.

muszą się przygotować na znacznie większe wyzwanie w dalekiej perspektywie, a wynikające ze zmian klimatycznych. Wyniki Ostatnich badań wskazują, że występowanie zimą o niewystarczających opadach lub całkowicie beźśnieźnych będzie coraz częste. Kurorty górskie muszą znaleźć inne atrakcje, które przyciągną turystów: nowe sporty i rozrywki. W niektórych krajach, takich jak Austria, jest to problem nie tylko lokalny, ale krajowy.

13.1.2 Agroturystyka

Agroturystyka jest najszybciej rozwijającą się gałęzią turystyki

Rysunek 36: Zmiana w łącznej liczbie pobytów z

Źródło: EURAC

noclegiem w latach 2000 - 2005

w krajach karpaccich. Nie można jej porównać z agroturystyką austriacką czy niemiecką, ale dynamika jej rozwoju jest znaczna. Zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę, że dwadzieścia lat temu tego rodzaju przedsięwzięcia praktycznie nie istniały w krajach karpaccich. Dwadzieścia lat temu w Rumunii oferowanie noclegu zagranicznym turystom nawet na jedną noc było zakazane, a osoby, które nie podporządkowały się temu przepisowi podlegały surowej karze. Obecnie spotyka się wszędzie – również na terenie Rumunii – gdzie na co drugim domu widnieje napis informujący o tym, że gospodarz jest członkiem sieci gospodarstw agroturystycznych.

wartości historyczne, przyrodnicze czy nawet literackie lub położone bliżej szlaków turystycznych czy autostrad mają większe szanse na przyciągnięcie turystów.

Agroturystyka ma wiele zalet:

- Przynosi dodatkowe zajęcie i przychód dla społeczności zamieszkujących obszary wiejskie, dzięki czemu zapobiega ich wyludnianiu.
- Pozwala na bliższy kontakt gospodarza z gościem oraz – jeśli różnice językowe nie stoją na przeszkodzie – pomaga w zdobywaniu bardziej trafnych informacji o życiu i zwyczajach zwiedzanego kraju, regionu czy wsi niż w przypadku hotelu o standardzie międzynarodowym. Agroturystyka przynosi korzyści również gospodarzom: turyści przestają być obcymi przybyszami, stając się zwykłymi ludźmi, którym odpowiada ich towarzystwo i którzy interesują się tym, jak żyją.

Agroturystyka niewątpliwie wiąże się z pewnym niebezpieczeństwem:

- Przyczynia się ona do zwiększenia różnic między wsiami na określonym obszarze. Nie wszystkie wsie mają równe szanse na rozwój turystyki. Wsie oferujące pewne

Źródło: EURAC

Prowadzić to może do powstawania rażącej różnicy bytowych. Może się to również przyczynić do zaostrzenia konfliktów na tle narodowościowym (jeśli niemieccy turyści znajdują zakwaterowanie w niemieckich wsiach, Węgrzy w węgierskich, a sąsiednie wsie rumuńskie są odsunięte od możliwości zarobkowych).

- Agroturystyka prowadzić może do zmiany wizerunku wsi. Gospodarze powiększają własne domy lub budują oddzielne budynki dla gości, aby sprostać rosnącemu zapotrzebowaniu. Może to nie do końca wpisywać się w wizerunek wsi, ale na pewno dostarcza wszelkich wygód turystom. Można tego uniknąć, obejmując budynki ochroną, ale rozwiązanie to znajduje zastosowanie tylko w przypadku niektórych wiosek.

- Agroturystyka może również zmienić ludzi i zwyczaje panujące w ich wiosce. Próbując przystosować się do oczekiwań turystów, gospodarze mogą zatracić charakter własnej tradycji i zwyczajów, tworząc wypaczony obraz życia wiejskiego.

Pomimo wymienionych zagrożeń agroturystyka jest jednym z najbardziej obiecujących rodzajów turystyki w Karpatach i należy ją wspierać przy użyciu kilku instrumentów. Inne odmiany turystyki mogą stwarzać zagrożenia, jeśli skupiają się tylko w kilku ośrodkach. Dlatego też należy zadbać o ich staranne i możliwie równomierne rozmieszczenie.

13.1.3 Turystyka nostalgiczna

Turystyka nostalgiczna jest odmianą spotykaną prawie wyłącznie w Europie Środkowej, a w szczególności w Karpatach. Należy o niej wspomnieć z uwagi na jej stosunkowo duży udział w całkowitej liczbie turystów w Karpatach. Słowo „nostalgiczny” nie w pełni oddaje charakter tego rodzaju turystyki, ale niestety nie udało się znaleźć bardziej trafnego określenia.

W czasie wojen XX wieku granice państwowe w Europie Środkowej ulegały stopniowym zmianom, a duże rzesze mieszkańców – nawet kilka milionów – zostały przesiedlone z dala od swojej ojczyzny. Wielu z nich już nie żyje, ale wspomnienia domu rodzinnego i dawnych granic przekazane przez rodziców są wciąż żywe dla pokoleń dzieci i wnuków. Wielu z nich chce zobaczyć te miejsca na własne oczy. Władze komunistyczne starały się zdławić ich wspomnienia, ale po zmianie ustrojowej zaczęto znowu o nich mówić. Miliony młodych Niemców, Węgrów, Polaków i Żydów chciałyby zobaczyć te miejsca, miasta i wioski, które były nieodzowną częścią ich rodzinnej i narodowej historii. Polacy stanowią największy odsetek turystów w niektórych ukraińskich wsiach i miastach, Niemcy zwiedzają Polskę, Republikę Czeską, Słowację i Rumunię. Węgierscy turyści odwiedzają słowackie, ukraińskie i rumuńskie miejscowości. W ostatnich czasach rosnąca liczba turystów ze Stanów Zjednoczonych oraz Izraela odwiedza niektóre wsie i całe regiony w poszukiwaniu swoich korzeni.

Ten rodzaj turystów nie zawsze spotykał się z aprobatą nowych mieszkańców Karpat.

Turyści również nie zachowywali się stosownie. Turystyka nostalgiczna była i jest korzystna dla obu stron. Przyczyniła się do nawiązania przyjaźni i do pokonania uprzedzeń.

Europejskie granice nie stanowią przeszkody dla turystyki i podróżowania. Turystyka nostalgiczna będzie stopniowo zatracać swój cel i charakter. Turyści muszą pamiętać o tym, że opuszczając własny kraj, wjeżdżają na obszar innego państwa, które ma swój język urzędowy, własne nazwy miast i miejsc, inne zwyczaje i przepisy, którym muszą się podporządkować. Gospodarze muszą zaakceptować historię własnego regionu, która niekiedy jest zbieżna z historią zwiedzających go turystów i uznać ich prawo do posiadania wspomnień. Gospodarze mogą skorzystać na tym rodzaju turystyki, oferując wskazówki i broszury informacyjne przetłumaczone na inne języki.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

W ramach Projektu Karpackiego przeprowadzono dwie akcje pilotażowe, które zostały poświęcone rozwojowi infrastruktury turystycznej w Górach Fogaraskich w Rumunii. Infrastruktura turystyczna, na przykład schroniska górskie, stanowi podstawę rozwoju turystyki i zwiększania dochodów, ponieważ turyści decydują się na dłuższy pobyt w regionie, a mieszkańcy korzystają z nowych miejsc zatrudnienia. Zrównoważona turystyka opiera się na wykorzystaniu i rewitalizacji istniejącej infrastruktury.

Góry Fogaraskie w Rumunii wpisują się w długą tradycję wspinaczki górskiej sięgającej XIX wieku i mają bardzo dobrze utrzymane szlaki górskie. Stan schronisk górskich jest w większości przypadków słaby, a infrastruktura nie spełnia wymagań turystów zainteresowanych długimi kilkudniowymi wędrówkami. Kolejnym problemem jest brak infrastruktury usuwającej odpady, zaśmiecanie szlaków oraz niewystarczająca ilość informacji na temat transportu publicznego. Na tym obszarze działa wiele organizacji i podjęto wiele inicjatyw mających na celu rozwój ekoturystyki, ochronę przyrody oraz rozwój przewodnictwa górskiego, ale brakuje między nimi skoordynowanej współpracy i wspólnej definicji ekoturystyki.

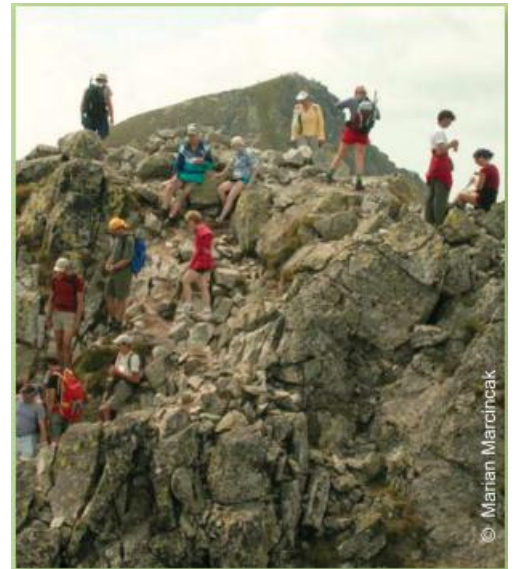
Działanie w ramach Projektu Karpackiego skupiało się na planowaniu i wprowadzaniu ulepszonej struktury schronisk i szlaków górskich oraz na budowie sieci istniejących inicjatyw o podobnych celach na wybranych obszarach gór Fogaraskich.

W pierwszej kolejności przeprowadzono spis lokalnych i regionalnych działań w ramach turystyki górskiej. Następnie powstała analiza najsłabszych punktów oraz potencjalnych miejsc rozwoju. Na podstawie powyższej analizy wypracowano wspólną ideę zrównoważonego rozwoju turystyki biorącej pod uwagę potrzeby społeczne, ekologiczne i gospodarcze.

Podczas pierwszych warsztatów, przy udziale reprezentantów wszystkich organizacji i inicjatyw, stworzono katalog środków, które należy podjąć. Członkowie organizacji, które do tej pory nie były ze sobą wystarczająco powiązane, podjęły decyzję o stworzeniu organizacji „parasolowej” działającej na rzecz realizacji postulatów. W ramach współpracy z lokalnymi interesariuszami podjęto kolejne działania korzystając z doświadczeń Niemieckiego Związku Alpinizmu, Klubu Arc Alpin oraz Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń Przewodników Górskich.

Na podstawie analizy, która opierała się na wszystkich rodzajach zakwaterowania w regionie znaczącym w kontekście turystyki górskiej stworzono broszurę „Zakwaterowanie w Górach Fogaraskich”. Zawiera ona również informacje dla turystów pieszych obejmujące rozkłady jazdy autobusów, dane kontaktowe do gospodarzy schronisk górskich oraz listę szlaków górskich i mapy. W trakcie projektu broszura została poprawiona i jest obecnie dostępna w drugim wydaniu we wszystkich schroniskach i zajazdach górskich w regionie, w miejskich centrach informacji oraz księgarniach.

Drugie warsztaty poświęcono prezentacji działalności różnych organizacji po pierwszych warsztatach oraz dyskusji. Wspomniane działania obejmowały planowanie funkcjonowania organizacji „parasolowej”, (od-)budowę schronisk, przygotowanie kursów kwalifikacyjnych oraz ustalenie standardów pracy przewodników górskich, stworzenie dwujęzycznej strony zawierającej informacje dla turystów górskich oraz działania na rzecz zbiórki odpadów. Dzięki prezentacji krajowych programów pozyskiwania środków na rozwój turystyki udało się uzupełnić wiedzę na ten temat. Oprócz wymienionych działań, przy udziale interesariuszy i organizacji pozarządowych, omówiono i zaplanowano również kwestie związane z wystawą poświęconą wspinaczce górskiej oraz opracowano zbiór kwalifikacji wymaganych od pracowników branży turystycznej.

Wystawa została przeprowadzona w 2007 roku – w okresie, kiedy Sibiu było „Europejską stolicą kultury”. Poświęcono ją tradycji wspinaczki górskiej w Sibiu, uwzględniając wpływy europejskie oraz różnorodność etniczną. Kwestia zaśmiecania okolic jeziora Avrig została rozwiązana poprzez działania mające na celu zwiększenie świadomości turystów i gospodarzy schronisk górskich, którym rozdawano ulotki. Przeprowadzono ponadto akcję usuwania śmieci.

Włączenie lokalnych interesariuszy oraz możliwość stworzenia między nimi sieci powiązań było głównym sukcesem projektu, który spotkał się z dużym entuzjazmem kilku niezwykle aktywnych przedstawicieli lokalnej społeczności. Oprócz tego warto wspomnieć, że współpraca między nimi doprowadziła do zintensyfikowania działań niektórych organizacji pozarządowych.

Większość schronisk jest prywatną własnością, co pozostaje dużym problemem. Rywalizacja właścicieli jest wciąż ważniejsza niż połączenie sił w przeprowadzaniu niezbędnych napraw i prowadzeniu negocjacji z władzami państwowymi.

W trakcie prac określono potrzeby i pomysły dla przyszłych projektów:

- VIA Carpathia – długodystansowy karpacki szlak, który zostanie stworzony w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej.
- Szkolenie przedstawicieli lokalnych społeczności w zrównoważonym zarządzaniu schroniskami i zajazdami górskimi – finansowane przez organizacje niemieckie i Inicjatywę Środkowoeuropejską.

13.2 Zalecenia dla turystyki w regionie karpackim

13.2.1 Stworzenie warunków zrównoważonej turystyki w regionie karpackim

Zważywszy na różnorodność przyrodniczą oraz długą tradycję, Karpaty są idealnym miejscem do rozwoju turystyki. W niektórych regionach jeszcze nie wykorzystano tych walorów, podczas gdy w innych rozpoczął się nawet rozwój turystyki na skalę masową.

Jednak, aby zapewnić zrównoważony rozwój turystyki w przyszłości, należy bazować go na tych samych celach ogólnych: długoterminowym powodzeniu społeczności lokalnych, ochronie podstaw turystyki – przyrody oraz kultury – oraz zapewnieniu satysfakcji turystów. Cele te zająbiają się i mogą znaleźć zastosowanie we wszystkich potencjalnych miejscach odwiedzanych przez turystów.

Osoby zarządzające obszarami, gdzie niekontrolowana lub masowa turystyka odgrywa ważną rolę, powinny zaznajomić się z zasadami zrównoważonej turystyki. W innych regionach, które stawiają czoła typowym dla obszarów wiejskich zagrożeniom, na przykład wysokiemu bezrobociu czy osłabieniu lokalnej gospodarki, zainicjowanie rozwoju zrównoważonej turystyki może przynieść korzyści dla całej społeczności. Rozwój zrównoważonej turystyki może ponadto stanowić doskonałą alternatywę gospodarczą

na obszarach objętych działalnością gospodarczą stwarzającą problemy środowiskowe i społeczne, które zagrażają okolicznej przyrodzie i kulturze.

Korzyści wynikające z rozwoju zrównoważonej turystyki na obszarach odwiedzanych przez wielu turystów

Piękne środowisko oraz bogactwo kulturowe mogą przyciągnąć uwagę wielu turystów, nawet jeśli rozwój turystyki na danym obszarze jest nikły lub nie istnieje. W takich przypadkach wpływ turystyki może być skrajnie negatywny, ponieważ niezaplanowany rozwój pojedynczych firm i elementów infrastruktury prowadzi do poważnych zagrożeń dla przyrody (np. szlaki turystyczne, które przecinają ścieżki zwierzyzny) oraz dla społeczeństwa (np. rosnące zróżnicowanie w regionie). Konsekwencją powyższych działań może być nieodwracalna strata bogactw regionalnych oraz utrata potencjału turystycznego. Aby zapobiec takim zagrożeniom i pozwolić na kontrolowany rozwój przynoszący korzyści całej społeczności lokalnej oraz środowisku w perspektywie długoterminowej, należy odwołać się do wszechstronnego rozwoju turystyki.

Zrównoważona turystyka znajduje zastosowanie na obszarach, gdzie nie rozwinęła się jeszcze żadna forma turystyki

Rozwój bardzo często skupia się na innych sektorach gospodarki, nie biorąc pod uwagę wpływu, jaki działania te mają na lokalną kulturę i przyrodę Karpat. Organizacje środowiskowe stają w obronie karpackiej przyrody, skupiając się wyłącznie na jej ochronie i nie zwracając uwagi na to, że okoliczni mieszkańcy muszą na czymś zarabiać. Metoda holistyczna zrównoważonej turystyki powstała w oparciu o zalecenia Centrum Różnorodności Biologicznej (CBD), które biorą pod uwagę oba ważne czynniki: potrzebę wykorzystania naturalnych zasobów na potrzeby lokalnej społeczności oraz konieczność ochrony środowiska naturalnego z uwagi na jego istotną wartość oraz znaczenie dla rozwoju turystyki.

Zrównoważona turystyka jako lepsza alternatywa

Zasoby naturalne stanowią jeden z głównych czynników rozwoju gospodarczego w krajach karpackich. Często bywa, że zasoby eksploatowane są w sposób bez troski i obejmują wycinkę drzew i górnictwo. Wskazując jedynie problemy gospodarcze, które wynikają z tego sposobu eksploatacji, należy wspomnieć o dwóch sprawach: po pierwsze, korzyści ze wspomnianych zasobów można wyciągnąć tylko raz. Pod drugie, odniesione korzyści nie są równo podzielone między członków lokalnej społeczności. Rozwój zrównoważonej turystyki ma na celu uniknięcie wspomnianych braków, a tym samym stanowi dobrą alternatywę. Jego celem jest również ochrona zasobów naturalnych w imię utrzymania żywotności ekonomicznej, w tym ciągłego wykorzystania zasobów na korzyść lokalnych społeczności.

13.2.2 Via Carpathia

Wszystkie kraje karpackie mają sieć szlaków turystycznych przebiegających przez najbardziej malownicze tereny oraz miejsca związane z kulturą i walorami przyrodniczymi. Jednym z działań w ramach Projektu Karpackiego jest stworzenie „Via Carpathia” – sieci szlaków, które przebiegać mają przez wszystkie kraje karpackie, łącząc projekty i miejsca związane ze zrównoważonym

rozwojem turystyki. Sieć szlaków nie tylko podkreśli znaczenie współpracy strategicznej w Karpatach, ale również wspomogę

praktycznie poszczególne miejsca poprzez wymianę najlepszych praktyk i reklamę.

Z sieci skorzystają turyści, których liczba rośnie. Dlatego należy wziąć pod uwagę zwiększenie możliwości kwaterek. Na dużych wysokościach należy unikać budowy dużych obiektów hotelowych i motelowych oraz wjazdu samochodów. Zamiast tego należy budować schroniska oraz obozowiska w kluczowych lokalizacjach.

W ostatnich dziesięcioleciach, schroniska górskie w rumuńskich Karpatach stały się niewystarczające pod względem liczby i oferowanego komfortu, tym samym nie spełniają wymogów podróży. Należy stworzyć więcej schronisk górskich o wystarczającej ilości miejsc i jakości usług. Ten rodzaj zakwaterowania jest łatwiejszy w budowie i najbardziej przyjazny środowisku. Spełnia przy tym funkcje edukacyjne względem społeczeństwa. Należy prowadzić promocję kultury górskiej przy udziale wyspecjalizowanych organizacji w ramach sieci tak, aby informować turystów i doprowadzić do lepszego zrozumienia natury oraz ograniczeń.

13.2.3 Odbudowa lub rozwój kolei leśnej na potrzeby turystyki

Infrastruktura transportowa w wielu regionach turystycznych obejmuje różne jej formy. Może nadawać się w mniejszym lub większym stopniu do rozwoju w ramach strategii turystycznej. Należy przeprowadzić ocenę wpływu

wykorzystania infrastruktury do nowych celów. Dlatego na wielu obszarach wiejskich w regionach górskich spotyka się koleje wąskotorowe lub przemysłowe, których wykorzystanie spada lub zanika. Infrastrukturę związaną z liniami kolejowymi, które wciąż istnieją, można wykorzystać na różne sposoby. Może to stanowić dobre rozwiązanie ekonomiczne w porównaniu z otwarciem obszarów wiejskich na rozwój innych środków transportu, w szczególności dróg. Koleje turystyczne obejmują tory o różnym rozstawie, stanowiąc relikty przeszłości sprzyjający rozwojowi obszaru. Są przyjazne dla środowiska i pozwalają przemieszczać się po okolicy i zwiedzać atrakcje turystyczne. W większości przypadków koleje te są obecne na obszarze od wielu lat. Ponowne wykorzystanie ich zasobów dla potrzeb rozwoju przemysłu turystycznego stanowi alternatywę dla wykorzystania nowych zasobów, które w wielu przypadkach stanowią jedyne potencjalne źródło regeneracji obszaru oraz wsparcie dla zrównoważonej gospodarki na rzecz lokalnej społeczności. W wielu krajach obserwuje się zjawisko „efektu parowego”, tzn. zwiększenia liczby turystów w miejscach, gdzie w pociągach turystycznych wykorzystuje się lokomotywy parowe oraz historyczny tabor kolejowy.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

W celu zwiększenia kompetencji zawodowych w dziedzinie turystyki, w ramach Projektu Karpackiego przeprowadzono kilka akcji pilotażowych. Niektóre z nich opierały się na poprawie kompetencji wybranych interesariuszy z ukraińskiego obszaru Karpat. Wypracowane programy szkoleniowe powstały w oparciu o doświadczenia zebrane przy rozwoju kompetencji zawodowych w dziedzinie zrównoważonej turystyki w greckich Rodopach, które zostały dopasowane do potrzeb szkoleniowych na Ukrainie.

Opracowany program szkoleniowy składa się z trzech modułów. Pierwszy obejmuje strategiczny rozwój turystyki, w tym agroturystykę oraz ekoturystykę. Drugi moduł dotyczy prac nad rozwojem produktu w ramach zrównoważonej turystyki oraz marketingu. Trzeci zajmuje się zagadnieniami poprawy jakości turystycznej, w szczególności przy użyciu środków zarządzania jakością i systemów oznaczeń. Każdy moduł obejmuje obszerną dokumentację na omawiany temat, w tym analizy konkretnych przypadków. Każdy podrozdział modułu zawiera prezentację, którą wykorzystuje się w czasie szkoleń. Przygotowano również zalecenia dotyczące przeprowadzania konkretnych lekcji obejmujące proponowane metody nauczania, arkusze pracy z zadaniami dla osób szkolonych mające na celu odzwierciedlenie i zastosowanie wiedzy zdobytej w czasie wykładu.

Materiał szkoleniowy posłużył do przeprowadzenia „Treningu szkoleniowców”, który odbył się w Grecji. Uczestniczyli w nim ukraińscy szkoleniowcy pełniący różne funkcje (managerowie organizacji turystycznych, przewodniczący organizacji regionalnych, wykładowcy uniwersyteccy oraz osoby zajmujące się agroturystyką). W regionach pilotażowych (w regionie rachowskim w obwodzie zakarpackim oraz kosowskim w obwodzie iwanofrankiowskim) szkoleniowcy poprowadzili zajęcia dla osób zaangażowanych w turystykę, głównie właściciele gospodarstw agroturystycznych. Głównymi zagadnieniami poruszonymi na szkoleniu były rozwój agroturystyki i marketing, racjonalne wykorzystanie naturalnych zasobów, rozwój społeczny populacji wiejskich oraz zbieranie funduszy i staranie się o dofinansowanie. Delegacja składająca się z osób zaangażowanych w zieloną turystykę w ukraińskich Karpatach odbyła podróż naukową po greckich Rodopach, której tematem był zrównoważony rozwój zielonej turystyki.

Dalsze szkolenie związane z obecnym stanem turystyki, w tym agroturystyki i ekoturystyki, zostało przeprowadzone dla kluczowych interesariuszy regionalnych (np. reprezentantów lokalnych samorządów, itp.).

Ukraińska strona internetowa na temat zielonej turystyki została odświeżona, a materiały dotyczące systemu certyfikowania gospodarstw wiejskich zostały rozpowszechnione. Przeprowadzono badanie marketingowe, stworzono strategię marketingową obejmującą zrównoważony rozwój agroturystyki w regionie i określono wskaźniki ilościowe dotyczące rozwoju agroturystyki.

„Podręcznik dla władz lokalnych i interesariuszy” jest dodatkowym wynikiem działań pilotażowych przeprowadzonych w ukraińskich Karpatach, Rumunii (Góry Fogaraskie) i Polsce (Podkarpacie) oraz innych działań i badań porównawczych przeprowadzonych przez innych partnerów w ramach Projektu Karpackiego. Podręcznik zawiera plan rozwoju krótko- i średnioterminowego w perspektywie transgranicznej, który jest narzędziem promocji zrównoważonej turystyki w rękach publicznych i prywatnych interesariuszy w Karpatach. Został on przygotowany na potrzeby obszarów pilotażowych, które stanowią wspólną platformę do ustanowienia i wprowadzenia zrównoważonej turystyki również w innych regionach karpackich. W planie nakreślono strategię rozwoju „Karpackiego systemu turystycznego”, który podzielono na cztery obszary strategiczne: model rozwoju turystyki oraz kreowania marki, budowę infrastruktury, tworzenie i konsolidację małych i średnich firm oraz szkolenie. W podręczniku określono również rolę transgranicznego organu zarządzania jako narzędzia zarządzania strategicznego i zaproponowano listę wskaźników potrzebnych do monitorowania procesu wdrażania. Podręcznik dostępny jest jako oddzielna publikacja w ramach Projektu Karpackiego.

Gospodarka planowa krajów karpaccich przez wiele lat oddzielała transport publiczny od interesów lokalnych jako jedno z zadań rządu. Zapobiegło to zmianom w gospodarce lokalnej i odbiło się również na miejscowej kolei, przynosząc poszukiwanie przez społeczeństwo alternatywnych rozwiązań, takich jak transport drogowy. Funkcjonowanie kolei lokalnej pogarszało się, co doprowadziło do podjęcia nieuniknionej decyzji o jej zamknięciu w całych krajach.

Idąc za przykładem innych krajów, które stanęły w obliczu podobnej sytuacji, należy przekazać lokalne koleje na własność władz i mieszkańców zanim będzie za późno. W ten sposób można będzie podejmować decyzje, które odzwierciedlać będą potrzeby społeczności lokalnych. Najlepszymi decyzjami w sprawie lokalnych i turystycznych kolei będą zawsze decyzje podejmowane na szczeblu lokalnym, nie zależnie od tego czy chodzi o różne kursowanie pociągów w dni handlowe i święta czy o zaangażowanie społeczności lokalnych i dzieci do pomocy przy uprzątnięciu stacji, czy nawet o sprzedaż zbędnych budynków na rzecz lokalnych firm.

Przykłady praktycznego zastosowania powyższych zasad spotkać można w każdym Kraju-Stronie Konwencji Karpacciej na kolei przewożącej w każdym z nich różne ilości turystów. Oprócz projektów, które funkcjonują obecnie istnieją również inne, które mogą przyczynić się do regeneracji społeczności lokalnych jako część strategii zrównoważonego rozwoju i ochrony turystyki. Aby je wprowadzić należy zapewnić środki finansowe i bezpieczeństwo oraz równoczesne wsparcie dla lokalnych społeczności.

Rządy muszą przyznać, że koleje turystyczne, a w szczególności te, które wykorzystują istniejący sprzęt oraz budynki będące częścią dziedzictwa kulturowego i stanowiące integralną część lokalnego krajobrazu, mogą odgrywać ważną rolę w zrównoważonej strategii turystycznej. Należy opracować politykę, która zapewni ochronę wspomnianych zasobów przed zniszczeniem lub sprzedażą z myślą o jednorazowym zysku przez osoby prywatne, władze lokalne czy państwowe.

Należy opracować politykę, która zapewni przekazanie praw własności oraz odpowiedzialności za lokalne koleje w ręce lokalnych społeczności uprawnionych do podejmowania decyzji mających na celu zwiększenie wkładu takich kolei w zrównoważoną regenerację wspomnianych obszarów. Przekazanie praw powinno być poparte umowami

o finansowanie tak, aby dostarczyć środków finansowych, które będą potrzebne po przejęciu kontroli przez lokalne władze oraz pozwolą w sposób zdecydowany stworzyć zrównoważoną strukturę biznesową.

Należy zachęcić organizacje i firmy do pracy na rzecz lepszego jutra ich własnych regionów. Działania te powinny obejmować w szczególności partnerstwo transgraniczne grup o wspólnych interesach, które mogłyby pomóc przy uzyskaniu funduszy na rozwój projektów transgranicznych.

Wprowadzenie kolei turystycznej to przedsięwzięcie, które w wielu krajach świata zakończyło się sukcesem. Na terenie krajów karpaccich znajduje się kilka pozostałych dziewiczych terenów górskich w Europie, dlatego mogą one podjąć odpowiednie kroki, które zapewnią kolejne sukcesy w regionie przy zastosowaniu odpowiedniej polityki środowiskowej nastawionej na ochronę krajobrazu.

Woda – życiodajny związek w Karpatach

14 EUROPEJSKA WSPÓŁPRACA TERYTORIALNA NA OBSZARZE KARPAT

14.1 Obecna sytuacja i wyzwania

Z notatnika...

Karpaty to specyficzny obszar Europy nawet pod względem współpracy międzynarodowej. Na świecie istnieje tylko kilka miejsc, gdzie na stosunkowo niewielkim obszarze spotykają się granice tak wielu państw. Najlepszym przykładem jest obszar Karpat Północno-Wschodnich. Jeśli zakreślić okrąg o promieniu 60 kilometrów wokół ukraińskiego miasta Mukaczewo (obwód zakarpacki) to obejmowałby on pewną część terytorium 5 państw (Polski, Słowacji, Ukrainy, Węgier oraz Rumunii). Na świecie spotkać można tylko trzy takie miejscowości: ukraińskie Mukaczewo, indyjski Dardżyling (Indie, Bangladesz, Nepal, Bhutan oraz Chiny) oraz namibijskie Katima Mulilo (Namibia, Botswana, Republika Zimbabwe, Zambia i Angola).

Jeśli istnieje w Europie obszar, dla którego współpraca w ramach struktur europejskich jest niezwykle ważna to jest to właśnie region Karpacki. Obszar objęty projektem został wytyczony wzdłuż 14 granic państwowych o łącznej długości 4466 kilometrów (AT-CZ, PL-CZ, CZ-SK, PL-SK, PL-UA, SK-UA, SK-HU, SK-AT, HU-AT, HU-UA, HU-RO, RO-UA, HU-SRB, RO-SRB). Obejmuje on 81 jednostek NUTS3, z których 52 jednostki to obszary graniczne według definicji Unii Europejskiej. Większość wielkich rzek znajdujących się na obszarze przepływa przez kilka krajów. Dorzecze Dunaju obejmuje przynajmniej niewielkie obszary ośmiu karpaccich krajów. Dorzecze Cisy znajduje się na obszarze 5 krajów. Wszystkie nowe kraje członkowskie, oprócz Republiki Czeskiej, znajdują się na zewnętrznej granicy Unii Europejskiej. Decyzja o przyznaniu sześciu krajom UE 28% funduszy strukturalnych w ramach współpracy europejskiej wydaje się uzasadniona (2173 tysiące euro, ceny z roku 2004 na okres 2007-2013)

Współpraca transgraniczna między krajami karpaccimi przybiera głównie dwie formy:

- Inicjatyw oddolnych, których działania mogą spotkać się z poparciem Unii Europejskiej. Przykładami inicjatyw oddolnych są Euroregiony oraz Wspólnoty Robocze.
- Inicjatyw odgórnych Komisji Europejskiej obejmujące programy transgraniczne oraz międzynarodowe fundusze strukturalne.

14.1.1 Inicjatywy oddolne:

Głównymi rodzajami oddolnej regionalnej współpracy transgranicznej w Karpatach są Euroregiony lub Euro-regiony. Prototyp regionów został wprowadzony na początku lat 70. na

granicy niemiecko-holenderskiej. Jego struktury organizacyjne posłużyły, przynajmniej formalnie, za model przy wszystkich kolejnych przedsięwzięciach tego typu. Pojawiły się one najpierw wzdłuż zachodniej granicy Niemiec. Następnie, po zmianie ustrojowej w 1990 roku, objęły również wschodnią granicę Niemiec oraz wschodnie granice innych państw. Obecnie granice niemiecko-polskie, niemiecko-czeskie, polsko-czeskie, polsko-słowackie, słowacko-węgierskie oraz austriacko-węgierskie są wszystkie objęte Euroregionami.

Podobieństwa do modelu Euroregionu holendersko-niemieckiego są jednak tylko pozorne – zarówno kompetencje jak i uprawnienia Euroregionów karpaccich są całkowicie odmienne od oryginalnego modelu. Wspólne organy zarządzające nie mogą podejmować wiążących decyzji. Mogą tylko wydawać zalecenia, a nawet one są bardzo niekonkretne i ogólnikowe. Regiony partnerskie mogą płacić niewielką opłatę członkowską, która odpowiada pensji jednego lub dwóch pracowników sekretariatu, oraz organizować spotkania zarządu. Euroregiony oraz ich członkowie, podobnie jak każda osoba prawna lub fizyczna, mogą ubiegać się o wsparcie projektów z programów INTERREG oraz PHARE-CBC. Oczywiście, ramy organizacyjne Euroregionu ułatwiają koordynację propozycji projektów oraz zastosowań, co jest niewątpliwą zaletą tej organizacji. Ustanowienie Euroregionu jest decyzją o znaczeniu politycznym – wskazującą na chęć współpracy. Tylko niektóre Euroregiony mogą pochwalić się namacalnymi wynikami.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpacciego

W ramach Projektu Karpacciego stworzono raport zatytułowany „Wyniesione doświadczenia”, który zawiera informacje i wnioski dotyczące głównie inicjatyw współpracy transgranicznej i międzynarodowej, programów i projektów. Można go wykorzystać jako dokument strategiczny

dla Karpat oraz na potrzeby „Platformy dalszych działań” [ang. Follow up Platform] oraz rozwoju projektu.

W jednej części omówione i ocenione są główne rządowe programy z ostatniego wieku. Autor raportu dochodzi do wniosku, że żadne z nakreślonych przedsięwzięć nie było w pełni zwieńczone sukcesem, często wynikało to ze zmian gospodarczych i politycznych. Raport zawiera zagadnienia obejmujące potrzebę integracji Ukrainy i Serbii oraz konieczność podejścia międzysektorowego w przyszłości przy „Programie Przestrzeni Karpackiej”.

Opis istniejących struktur, wprowadzonych programów oraz projektów w Przestrzeni Alpejskiej pokazuje, że region ten ma długą tradycję współpracy transgranicznej i międzynarodowej na różnych poziomach i w różnych programach, w tym w ostatnim Programie Przestrzeni Alpejskiej INTERREG IIIB (2000-2006). Zagadnienia, dla których doświadczenia zdobyte we współpracy międzynarodowej mogą okazać się przydatne w kontekście Karpat, obejmują sektory gospodarki przestrzennej, rozwój gospodarczy, zrównoważony transport i dostępność, dziedzictwo przyrodnicze i kulturowe oraz zapobieganie zagrożeniom i ich łagodzenie.

Regionalna współpraca transgraniczna na obszarze Karpat została nawiązana głównie w Euroregionach w latach 90. Obecnie w Karpatach funkcjonuje dwadzieścia Euroregionów i podobnych organizacji. Wiele z nich ma jednak słabą strukturę organizacyjną, a ich kompetencje i możliwość podejmowania decyzji są raczej ograniczone. Dlatego tylko kilka Euroregionów osiągnęło wymierne wyniki. Są one raczej organizacjami o znaczeniu politycznym, które sygnalizują chęć współpracy.

Opis głównych cech programów funduszy strukturalnych w wymiarze transgranicznym w Przestrzeni Karpackiej oraz przykłady projektów pokazują, że wyniesiono dużo doświadczeń, a kolejny okres stwarza wiele szans współpracy transgranicznej oraz możliwości dla Euroregionów.

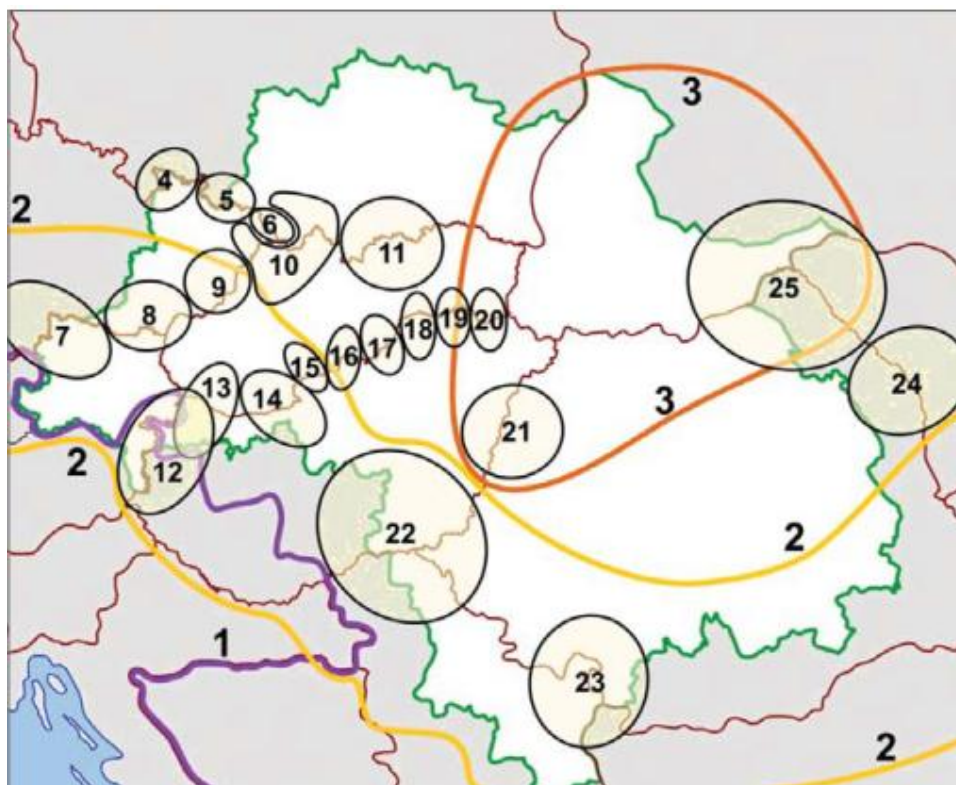
Program CADSES (2000-2006) obejmował całą Przestrzeń Karpacką i, poza Projektem Karpackim, wprowadzono kilka projektów w innych dziedzinach obejmujących przynajmniej częściowo Karpaty lub inne zagadnienia interesujące z punktu widzenia tego regionu. [Przykład](#) Rumunii pokazuje które kraje wprowadzały projekty na poziomie krajowym, transgranicznym i międzynarodowym oraz jak tego dokonały.

Doświadczenia zdobyte w czasie współpracy w ramach Euroregionów oraz współpracy transgranicznej i w szczególności międzynarodowej pokazują, że wprowadzenie wspólnych projektów wymaga czasu. Bardzo często pierwszą wymierną korzyścią jest możliwość poznania drugiej strony, zaznajomienie się z różnymi strukturami i podejściami prawnymi. Należy pokonać przeszkody administracyjne w ramach współpracy partnerskiej, ale również w zarządzaniu projektami unijnymi. Wnioski można również wyciągnąć z programów i projektów zakończonych, zwłaszcza z tych, które w myśl zasady partnera wiodącego oraz jednej wspólnej struktury zarządzania, zostały zorganizowane centralnie w okresie programowym 2000-2006.

Pierwotny region CADSES został, w obecnym okresie programowym, podzielony na dwa mniejsze, a tym samym Przestrzeń Karpacka została podzielona. Przestrzeń Alpejska objęta jest w całości jednym programem.

Istnieją trudności w integracji Sekretariatu Konwencji Karpackiej, jako partnera projektu, którego obowiązują przepisy międzynarodowe oraz surowe przepisy administracyjne, dlatego krajowe zasady kontroli stają się ważniejsze niż współpraca strategiczna w ramach Przestrzeni Karpackiej. W wyniku tego, opóźnia się wspólne wykorzystanie możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarczego, walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego oraz spełnienie standardów gospodarki przestrzennej jak również skoordynowana współpraca w całej Przestrzeni Karpackiej w dziedzinie transportu i zrównoważonych rozwiązań.

Rysunek 37: Euroregiony w Karpatach

Źródło: Rekonstrukcja autora

Obecnie w Karpatach funkcjonuje dwadzieścia Euroregionów i podobnych organizacji (patrz Tabela). Stanowią one 20% wszystkich europejskich organizacji.

Tabela 15: Euroregiony w Karpatach

Numer	Nazwa Euroregionu	Kraje	Obszary NUTS2 objęte współpracą
1.	Euroregion „Tatry”	PL, SK	Podkarpackie, Východne Slovensko
2.	Euroregion „Beskidy”	PL, SK	Małopolskie, Stredné Slovensko
3.	Euroregion „Tešínské Slezsko - Śląsk Cieszyński”	PL, CZ	Śląskie, Moravskoslezsko
4.	Euroregion „Praděd - Pradziad”	PL, CZ	Opolskie, Severovýchod
5.	Euroregion „Silesia”	PL, CZ	Śląskie, Moravskoslezsko
6.	Euroregion „Neisse - Nysa - Nisa	PL, CZ, D	Dolnośląskie, Severovýchod, Dresden
7.	Waldviertel – Pomoravie-Zahorie	CZ, A, SK	Jihovýchod, Niederösterreich, Západné Slovensko
8.	Bilé - Biele Karpaty	CZ, SK	Středni Morava, Západné Slovensko

9.	Euroregion „Ister-Granum”	SK, HU	Közép Dunantul, Západné Slovensko, Stredné Slovensko
10.	Euroregion „Wag - Dunaj – Ipoly”	SK, HU	Észak Magyarország, Západné Slovensko, Stredne Slovensko
11.	Euroregion „Ipoly - Ipel”	SK, HU	Észak Magyarország, Západné Slovensko, Stredne Slovensko
12.	Euroregion „Neogradensis”	SK, HU	Észak Magyarország, Stredné Slovensko
13.	Euroregion „Sajó-Rima - Slaná-Rimava”	SK, HU	Észak Magyarország, Stredné Slovensko, Východne Slovensko
14.	Euroregion „Koszyce - Miskolc”	SK, HU	Észak Magyarország, Východne Slovensko
15.	Euroregion „Kras”	SK, HU	Észak Magyarország, Východne Slovensko
16.	Euroregion „Zachodnia Panonia”	A, HU	Burgenland, Nyugat Dunántúl
17.	Euroregion „Bihar-Bihar”	RO, HU	Nord-Vest, Észak Alföld
18.	Euroregion „Górný Prut”	MD, RO, UA	Moldova, Nord-Est, Chernivtsi
19.	Euroregion „Dunaj-Marusza-Cisa- Kris”	HU, RO, YU	Dél-Alföld, Vest, Vojvodina
20.	Euroregion „Dunaj 21” (Želazna brama)	HU, RO, YU	Sud, Sud-Vest, Severozapaden, East Serbia

Wraz ze wzrostem ilości organizacji nie nastąpiła ich konsolidacja organizacyjna. W wielu przypadkach nie określono jeszcze formy organizacyjnej. Nie wiadomo czy będą to stowarzyszenia, korporacje czy grupy. Rządy często nie wiedzą ile Euroregionów znajduje się w granicach ich państw, ponieważ nie ma obowiązku rejestrowania Euroregionu i nie obejmuje ich żadna ustawa o stowarzyszeniach czy organizacji przedsiębiorstw.

Powyższą listę należy dlatego traktować jako zestawienie próbne. Ostatnie regulacje Komisji Europejskiej pod tytułem „Europejskie ugrupowanie współpracy terytorialnej” mogą ułatwić i promować działalność Euroregionów również na obszarze Karpat.

Jeden przykład:

Euroregion Karpacki. Jego powstanie i działalność od 1992 roku.

Po wprowadzeniu zmian ustrojowych w Europie Środkowej i Wschodniej entuzjazm dla międzynarodowej i transgranicznej współpracy wzrósł zarówno w krajach, których dotyczyły zmiany, jak i na zewnątrz regionu. Instytut Studiów Wschód-Zachód z siedzibą w Nowym Jorku w 1991 roku wystąpił z inicjatywą stworzenia systemu współpracy w Karpatach Północno-Wschodnich. Rodzina dyrektora instytutu, Johna Edwina Mroza, wywodzi się z tego obszaru, dlatego on sam oraz jego instytut poświęcili się współpracy międzynarodowej w regionie. Jednak po kilku miesiącach powszechnego entuzjazmu, instytut napotkał pierwsze trudności.

Początkowo, w 1992 roku, o członkostwo ubiegały się regiony ze wszystkich pięciu krajów. Jednak rządy Słowacji i Rumunii zawetowały decyzję, argumentując, że ich regiony nie mają prawa wstępować w struktury międzynarodowe bez zgody władzy centralnej. Dlatego regiony

słowackie i rumuńskie nie zostały członkami, ale zwykłymi obserwatorami rozwoju nowego Euroregionu. Dołączyły do Euroregionu Karpackiego dopiero później.

W pierwszych latach po założeniu, Instytut Studiów Wschód-Zachód przekonał japońską fundację Sasakawa do udzielenia wsparcia finansowego Euroregionowi Karpackiemu. Rada Europy uwzględniła własny wkład w tworzenie Euroregionu Karpackiego w kilku publikacjach, ale po jego faktycznym ustanowieniu nigdy nie podjęła z nim współpracy. Euroregion Karpacki nie kwalifikował się do uzyskania wsparcia Unii Europejskiej, ponieważ żaden z krajów założycielskich nie należał do Unii Europejskiej w momencie ustanowienia Euroregionu ani nie był kandydatem w 1993 roku. Było to dziwne uzasadnienie. Europejski region zajmujący kluczowe miejsce na kontynencie został założony i mógł funkcjonować tylko dzięki pomocy organizacyjnej amerykańskiego instytutu oraz przy wsparciu finansowym japońskiej fundacji.

Nieco później Euroregion Karpacki stracił jedno z głównych zewnętrznych źródeł finansowania. Jedynym znaczącym źródłem funduszy pozostały opłaty członkowskie uiszczane przez członków. Regiony ukraińskie nie były w stanie płacić opłat członkowskich od samego początku, podobnie było w przypadku regionów rumuńskich i słowackich, które przyłączyły się w późniejszym okresie. Tylko regiony węgierskie i polskie wywiązywały się z opłat, które z uwagi na powyższe okoliczności były dość wysokie. Niektóre regiony węgierskie wpłacały składki przewyższające ich zarobki, dlatego postanowiły opuścić strukturę Euroregionu.

Oprócz problemów finansowych, pojawiły się również kłopoty organizacyjne i logistyczne. Pierwsza symboliczna siedziba sekretariatu znajdowała się na Ukrainie w zakarpackim mieście Użhorod. Wkrótce okazało się, że wybrana lokalizacja stwarza duże problemy logistyczne. Kontakt telefoniczny z Ukrainą był bardzo utrudniony, a połączenie internetowe prawie niemożliwe. Miasto Użhorod znajduje się 23 kilometry od granicy węgierskiej i sześć kilometrów od Słowackiej, ale przejście granicy zajmowało kilka godzin ze względu na powolne i biurokratyczne procedury. W efekcie podjęto decyzję o przeniesieniu sekretariatu na Węgry do Debreczyna, a w późniejszym okresie do miasta [Nyíregyháza](#). Siedziba Fundacji Karpackiej początkowo znajdowała się na Słowacji, później przeniesiono ją do Egeru na Węgrzech.

Problemem był nierówny podział ról i kompetencji oraz brak autonomii krajów członkowskich. Członkami Rady Euroregionu byli wyłącznie przewodniczący rządów regionalnych lub urzędnicy, brakowało reprezentantów organizacji biznesowych, naukowych i pozarządowych.

Ekspert Euroregionu przygotowali doskonałą strategię rozwoju obszaru, dobry program operacyjny i wysunęli kilka propozycji projektów. Niestety oprócz kilku konferencji oraz wycieczek edukacyjnych (i współpracy uniwersytetów) nie wprowadzono żadnej strategii, programu czy projektu w ciągu 15 lat istnienia Euroregionu. Głównym powodem tego stanu rzeczy był brak środków finansowych, ale również brak umiejętności podejmowania decyzji. Ważną rolę w tym niepowodzeniu odegrał również brak powiązań ze światem biznesu. Ważnym czynnikiem jest również zaniedbanie polityki sąsiedzkiej w tym czasie w Unii Europejskiej.

Obecnie, w 2007 roku, pojawiła się możliwość uzyskania efektywnego wsparcia w ramach współpracy międzynarodowej we wskazanym obszarze. Gotowe są instytucje, narzędzia, przepisy prawne oraz zasoby. Niestety, w międzyczasie Euroregion Karpacki stracił dynamikę, entuzjazm oraz większość członków. Być może został ustanowiony zbyt wcześnie.

14.1.2 Inicjatywy odgórne:

fundusze strukturalne oraz programy współpracy terytorialnej

Celem wspólnotowej inicjatywy INTERREG była stymulacja współpracy międzyregionalnej w Unii Europejskiej. Rozpoczęła się ona w 1989 roku i była finansowana z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (ERDF). Inicjatywa została zaprojektowana tak, aby stymulować współpracę między krajami członkowskimi Unii Europejskiej na różnych poziomach. Jednym z jej głównych celów było ograniczenie wpływu granic państwowych, aby uzyskać równomierny rozwój gospodarczy, społeczny i kulturowy na terenie całej Unii Europejskiej. Inicjatywa INTERREG wystartowała pod nazwą Interreg I w okresie programowania 1989-1993 i była kontynuowana jako Interreg II przez kolejny okres 1994-1999, następnie pod nazwą Interreg III w okresie programowania 2000-2006. Kraje (których sąsiedzi byli w Unii Europejskiej) mogły kandydować, aby przyłączyć się do programu od 1995 roku. W 1996 roku program został rozszerzony o granice krajów kandydujących (został sfinansowany przez PHARE – instrument finansowego wsparcia przedakcesyjnego).

W pierwszym okresie wdrażania programów Interreg i PHARE-CBC napotkano kilka problemów.

- Kraje kandydujące miały obowiązek wykorzystania większości funduszy z programu PHARE-CBC na rozwój granic z państwami członkowskimi Unii Europejskiej, chociaż większość problemów i potrzeb dotyczyła granic z innymi państwami.
- Inicjatywa Interreg finansowana była z funduszy strukturalnych, a program PHARE-CBC z pomocy przedakcesyjnej.

Oba fundusze pomocy finansowej zarządzane były przez dwie różne dyrekcje generalne Komisji Europejskiej. Ich przepisy, metodologie oraz czas pracy były kompletnie odmienne. W takich warunkach było niezwykle trudno wdrożyć wspólny program (było to wręcz niemożliwe).

- Obie organizacje różniły się nie tylko przepisami, ale również celami. Podstawowe potrzeby inwestycyjne w regionach granicznych krajów członkowskich zostały zaspokojone z zasobów krajowych oraz wsparcia w ramach Celu 1. Inicjatywa Interreg posłużyła głównie do zaspokojenia potrzeb drugorzędnych, a nie podstawowych i naglących. Program PHARE-CBC był za to jedynym źródłem wsparcia unijnego w regionach granicznych krajów kandydujących, gdzie fundusze zostały wykorzystane w celu zaspokojenia podstawowych potrzeb (kanalizacji, dróg, zaopatrzenia w wodę, itp.). Program ten był bardzo użyteczny. Nie należy jednak postrzegać programów jako projekty wspólne, a raczej przebiegające równolegle.
- Poważnym problemem był brak możliwości wykorzystania funduszy wzdłuż granic z państwami niebędącymi członkami ani kandydatami Unii Europejskiej, choć były to regiony w najgorszej, niekiedy krytycznej, sytuacji.

Sytuacja poprawiła się po roku 2004, kiedy państwa kandydujące stały się pełnoprawnymi członkami i uzyskały dostęp do funduszy strukturalnych. Dalsza poprawa nastąpiła w 2007 roku, kiedy wprowadzono programy sąsiedzkie i Europejską Politykę Sąsiedztwa (ENPI). Nowe instrumenty umożliwiły krajom niezrzeszonym w UE udział w tych programach na równych warunkach. Regulacje stały się bardziej zharmonizowane. Programy sąsiedzkie odgrywają ważniejszą rolę we współpracy europejskiej niż programy transgraniczne.

Łatwo zauważyć, że przydział środków z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego do tych programów w latach 2004-2006 i 2007-2013 wzrósł sześciokrotnie. Oznacza to, że obecnie można wdrażać ważniejsze i większe projekty.

Drugą gałęzią INTERREG (projekt współpracy terytorialnej) jest współpraca międzynarodowa. Ma ona za zadanie nawiązanie współpracy między dużymi regionami europejskimi, w tym między regionami położonymi w kilku krajach. Region karpacki do 2006 roku należał w całości do programu CADSES (przestrzeni obejmującej Europę Środkową i

Południowo-wschodnią, kraje basenu Morza Adriatyckiego oraz Dunaju) obejmującego 17 krajów od Polski po Grecję. Przygotowując się na kolejny okres programowania w latach 2007-2013, Komisja i niektóre kraje członkowskie stwierdziły, że przestrzeń jest za duża do wprowadzenia współpracy międzynarodowej, dlatego podzielono obszar CADSES na dwa mniejsze rejony współpracy: Europę Środkową (obejmującą kraje karpackie takie jak Austria, Węgry, Republika Czeska, Polska i Słowacja) oraz Europę Południowo-Wschodnią (obejmującą kraje karpackie takie jak Austria, Słowacja, Węgry, Rumunia i Serbia). Obszar karpacki został podzielony na pół. Przeprowadzenie projektów obejmujących cały obszar karpacki nie będzie niemożliwe, ale z pewnością trudniejsze niż do tej pory. Warto również zaznaczyć, że w przeszłości bardzo nieliczne projekty CADSES zostały poświęcone problemom obszaru karpackiego. Spośród 1600 partnerów projektów CADSES tylko 70 (4,3%) pochodziło z obszaru Karpat. Spośród 134 głównych partnerów projektów tylko cztery miasta (3%) zlokalizowane były w Karpatach (Kraków, Vsetin, Karwina, Miskolc), a tylko jedno z nich zaangażowało się w problemy obszarów górskich (Projekt Shining Mountains, Miskolc).

Tabela 16: Podstawowe dane finansowe na temat unijnych programów transgranicznych w Karpatach.

Nazwa programu	Środki finansowe w latach 2004-2006		Środki finansowe w latach 2004-2006	
	Łącznie w milionach euro	Wkład EFRR w euro	Łącznie w milionach euro	Wkład EFRR w euro
Polsko-słowackie programy transgraniczne		21	185,2	157,4

Czesko-słowackie programy transgraniczne	18,2	13,7	109,1	92,7
Węgiersko-rumuńskie programy transgraniczne	42	23,9	275	224
Węgiersko-słowackie programy transgraniczne	27,8	23,8	176,4	207,6
Czesko-polskie programy transgraniczne	46,0	34,5		219,4
Austriacko-czeskie programy transgraniczne	69,2	38,3		107,4
Austriacko-słowackie programy transgraniczne		19,0		59,9
Austriacko-węgierskie programy transgraniczne	77	71	96,8	82,3
Programy sąsiedztwa między Polską, Białorusią a Ukrainą		37,8		186,2
Programy sąsiedztwa między Węgrami, (Rumunią), Słowacją a Ukrainą		31,7		68,6

14.2 Zalecenia dla programów współpracy terytorialnej

- Promocja europejskiej współpracy terytorialnej powinna być jednym z głównych celów wsparcia z funduszy strukturalnych. Współpraca terytorialna została podniesiona do rangi jednego z trzech priorytetów funduszy strukturalnych. Znaczna część wsparcia została przyznana nowym krajom członkowskim i jest to niewątpliwie krok w dobrym kierunku. Fundusze przeznaczone na współpracę międzynarodową nie zostały zwiększone, a biorąc pod uwagę inflację uległy nawet zmniejszeniu. Jest to fakt zasmucający. Najodpowiedniejszą formą współpracy na obszarze Karpat jest działanie w wymiarze międzynarodowym.
- W ramach programów transgranicznych należy skupić się na wdrażaniu projektów wspólnych lub przynajmniej paralelnych. Tylko takie przedsięwzięcia przyczyniają się do pokonywania granic stojących na drodze owocnej współpracy.
- Oprócz dwustronnych programów transgranicznych, należy położyć nacisk na programy sąsiedztwa, w tym na udział krajów niebędących członkami w rozwoju obszaru karpackiego. Przygotowanie zintegrowanego programu karpackiego bez udziału Ukrainy wydaje się niewykonalne. Przeszłe doświadczenia pokazują, że większość problemów związanych ze współpracą terytorialną skupiają się w miejscach przecięcia granic trzech krajów.
- Tereny górskie zasługują na większą uwagę w projektach współpracy terytorialnej. Znaczenie i waga problemu jest znacznie większa niż uwaga, jaką mu poświęcono w ramach programu CADSES.
- W Przestrzeni Alpejskiej zebrano znacznie więcej doświadczeń dotyczących projektów oraz przyjętego w nich podejścia na obszarach górskich. Przestrzeń programowa Europy Środkowej stwarza możliwość wdrażania projektów obejmujących zarówno problemy Alp jak i Karpat. Wiedzę w tym względzie można czerpać z doświadczeń alpejskich.
- Pomimo podziału obszaru karpackiego na dwie przestrzenie programowe istnieje możliwość wdrożenia całościowych projektów karpackich i pełnego udziału Karpat. Według przepisów określających funkcjonowanie funduszy strukturalnych 20% środków może zostać wykorzystana poza obszarem programowym, a 10% nawet poza obszarem Unii Europejskiej. Autorzy projektów powinni korzystać z tych przepisów.

Inne publikacje w ramach Projektu Karpackiego

W ramach programu INTERREG IIIB CADSES Projektu Karpackiego stworzono Platformę dalszych działań. Ma ona spełniać funkcję stałej platformy dalszych działań na potrzeby

regionów, lokalnych władz oraz organizacji pozarządowych. Podstaw do identyfikowania i planowania możliwych projektów pobocznych i konsekwentnych dostarcza tymczasowy sekretariat Konwencji Karpackiej.

Sekretariat w ramach tego zadania przygotowuje listę pomysłów projektowych, ocenia przyszłe możliwości finansowania i wydaje zalecenia do podjęcia przyszłych działań. Sekretariat oferuje wsparcie w przygotowaniu projektu i ustala z innymi programami możliwości finansowania i udziału.

Dostępne instrumenty finansowania obejmują unijne programy w ramach Celu 1, Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej na poziomie transgranicznym, międzynarodowym i międzyregionalnym, unijny program LIFE, „Inteligentna Energia – Program dla Europy”, Szwajcarski program pomocy, fundusze EOG ze Skandynawii oraz dodatkowe środki z Norwegii.

Wspomniana platforma dalszych działań będzie aktywna również po zakończeniu Projektu Karpackiego jesienią 2008 roku. Będzie platformą otwartą, konsultowaną z ISCC w sprawach pomysłów projektów oraz informacji na inne tematy lub projektów uznawanych za znaczące dla zrównoważonego rozwoju Przestrzeni Karpackiej. Platforma będzie wspierać rozwój projektów skupiających się na Przestrzeni Karpackiej, koordynować prace i współpracę między krajami karpackimi.

Poprzedni obszar programowy CADSES został podzielony w nowym okresie programowym (2007-2013) na dwie części, ponieważ uznano, że będzie to sprzyjać współpracy. Wspomniana platforma będzie działać niezależnie na rzecz wspierania planowania i wdrażania projektów związanych z Karpatami przy udziale najodpowiedniejszych źródeł finansowania oraz w celu wdrożenia w przyszłości unijnego programu Przestrzeni Karpackiej.

Pomysły projektów przedstawione w Tabeli 17 zostały stworzone we współpracy z ministerstwami, władzami regionalnymi oraz organizacjami pozarządowymi na różnych obszarach działań Konwencji Karpackiej (możliwe nakładanie się projektów w ramach prac grup roboczych oraz innych działań podstawowych wynika z ich międzysektorowego charakteru, dlatego zostało to przedstawione w głównym temacie, na którym się koncentrowano).

Tabela 17: Platforma działań dalszych w ramach Projektu Karpackiego

Tematy prac grupy roboczej / tematy innych działań	Pomysł projektu	Odpowiednie źródło finansowania / program
Proces wdrażania konwencji górskiej	European Mountain ABC - Alpine Experience, Balkan Future, Carpathian Opportunity > Zarządzanie wielopoziomowe i gospodarka bioregionalna	Program współpracy międzyregionalnej INTERREG IVC
Edukacja i rozpowszechnianie	Move4Nature – edukacja i rozpowszechnianie trwałości środowiska	Projekt finansowany przez firmę (OMV)
Nauka dla Przestrzeni Karpackiej	Science for the Carpathians (S4C)	Europejski program współpracy w dziedzinie nauki i technologii (COST)
Zrównoważony przemysł, energia, transport i infrastruktura	RENEC – odnawialne źródła energii w Karpatach Turystyka łagodna oraz zrównoważona mobilność w Alpach i Karpatach	Program CIP – podprogram „Inteligentna Energia dla Europy” Program współpracy międzyregionalnej dla Europy Środkowej i Wschodniej
Planowanie przestrzenne	Wyszukiwanie potencjału europejskich obszarów górskich	Europejska sieć obserwacyjna rozwoju terytorialnego i spójności terytorialnej
Zrównoważone rolnictwo, rozwój obszarów wiejskich i leśnictwa	Network Mountain Forest II	Program współpracy międzyregionalnej INTERREG IVC
Dziedzictwo kulturowe i tradycyjna wiedza	Carpathian Heritage Inventory	Program współpracy międzyregionalnej dla Europy Środkowej i Południowo-wschodniej

Tatry Wysokie, Słowacja

Projekt Karpacki przyczynił się do wdrożenia Konwencji Karpackiej poprzez utworzenie podstawy strategicznej dla międzynarodowej platformy politycznej. Projekt Karpacki skorzystał na istniejącej platformie międzynarodowej Konwencji Karpackiej, organizując w Wiedeńskim International Centre (Austria) konferencję przedstawicieli Ministerstw Środowiska siedmiu Stron Konwencji (Republiki Czeskiej, Węgier, Polski, Rumunii, Serbii, Słowacji i Ukrainy) oraz obserwatorów (Kraje alpejskie, organizacje międzynarodowe, władze krajowe, regionalne i lokalne oraz organizacje pozarządowe) – najwyższego organu zarządzającego na czele z głównym partnerem, Tymczasowym Sekretariatem Konwencji Karpackiej, w ramach Programu Środowiskowego Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNEP).

Konwencja Karpacka została od momentu wprowadzenia w życie mocno powiązana z Konwencją Alpejską, która od 1991 roku służy jako wzór w procesie zrównoważonego rozwoju obszarów górskich. Doświadczenia wyniesione z Przestrzeni Alpejskiej oraz przykłady karpackie pokazują, że góry stwarzają ogromny potencjał rozwoju z poszanowaniem wartości dziedzictwa kulturowego i walorów przyrodniczych oraz ich ochrony w przyszłości.

W ramach projektu karpackiego osiemnastu partnerów z 10 krajów połączyło siły na rzecz stworzenia wspólnej i zharmonizowanej bazy danych i map Przestrzeni Karpackiej oraz w celu przeprowadzenia analiz, zaleceń i powszechnej koncepcji obejmującej treść Konwencji Karpackiej (różnorodność biologiczną oraz walory przyrodnicze; dziedzictwo kulturowe; zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, rolnictwo i leśnictwo; zrównoważony transport, infrastrukturę, przemysł i energetykę; zrównoważoną turystykę i planowanie przestrzenne) oraz wdrożenia działań pilotażowych w wybranych dziedzinach (np. w zrównoważonej turystyce).

Wyniki projektu obejmują szczegółowe dane na temat regionu karpackiego składającego się z ośmiu krajów Europy Środkowej i Wschodniej o odmiennych warunkach podstawowych. Stworzony został podręcznik dla władz lokalnych oraz interesariuszy, który zawiera przykłady działań pilotażowych i najlepszych praktyk. Ponadto przeprowadzono szkolenia i wprowadzono środki mające na celu podnoszenie świadomości. Raport o stanie środowiska Karpat stanowi zintegrowaną i strategiczną ocenę środowiskową regionu górskiego obejmującą ostatnie 30 lat oraz najbliższe lata (do 2020 roku), przedstawia charakterystykę fizyczną, różnorodność biologiczną, historię, kulturę, gospodarkę, energetykę, zasoby naturalne i ilustruje możliwe scenariusze rozwoju w przyszłości. W oparciu o szczegółowe analizy sektorowe i przekrojowe, stworzono również międzynarodową i zintegrowaną strategię rozwoju przestrzennego obszaru karpackiego opisaną w niniejszej

publikacji. Stworzono Atlas Karpacki, który zawiera informacje, w tym kilka wskaźników przestrzennych i środowiskowych, na przykład wzrost liczby ludności, omówienie infrastruktury, dziedzictwa kulturowego czy walorów przyrodniczych.

Wszystkie wyniki posłużyły do stworzenia sześciu międzynarodowych grup roboczych pracujących w dziedzinie różnorodności biologicznej i walorów przyrodniczych, dziedzictwa kulturowego, zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, rolnictwa i leśnictwa, zrównoważonego transportu, przemysłu i energetyki, zrównoważonej turystyki i planowania przestrzennego. Następnie stworzono platformę międzyrządową zajmującą się tematami związanymi z Konwencją Karpacką. Wyniki projektu przyczyniły się znacznie do przyjęcia i uzgodnienia wspólnych instrumentów pracy, jak na przykład Protokołu o różnorodności biologicznej. Kolejne protokoły o transporcie, turystyce i leśnictwie zostały rozpoczęte, podobnie jak regionalne dokumenty programowe w dziedzinie energii odnawialnej, zrównoważonego rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich w górach, promocji karpackiej tożsamości w oparciu o jej walory przyrodnicze i dziedzictwo kulturowe, strategii międzynarodowej w sprawie adaptacji do zmian klimatycznych, itd. Konferencja Stron Konwencji Karpackiej, na której spotkali się przedstawiciele rządów karpackich, posłużyła za platformę międzyrządową w sprawie Projektu Karpackiego, pozwalając na wydanie zaleceń projektowych w ramach wybranych instrumentów polityki międzynarodowej (takich jak przyjęcie instrumentów międzynarodowej polityki prawnej, patrz odniesienia do powyższych Protokołów).

Efektom pracy nad Projektem Karpackim jest opis Przestrzeni Karpackiej i uznanie jej za obszar postępu gospodarczego, społecznego, i środowiskowego oraz za region zrównoważonego rozwoju w sercu Europy. Opis opiera się na zaletach i potencjale regionu, wyznaczając wyzwania regionów górskich w sposób innowacyjny i skoordynowany. Z uwagi na zakończenie Projektu Karpackiego dnia 31 sierpnia 2008 roku uwagę skupiono na zrównoważonym rozwoju i dalszych działaniach. W tym celu

Konferencja Stron Konwencji Karpackiej

17 – 19 czerwca 2008 r., Bukareszt, Rumunia

ustanowiono platformę działań dalszych w ramach Konwencji Karpackiej, pozwalając na koordynację trwających i przyszłych projektów wspierających Przestrzeń Karpacką.

Projekt Karpacki otrzymał fundusze w ramach unijnego Programu Inicjatywy Wspólnotowej na rzecz współpracy międzynarodowej: INTERREG CADSES w okresie programowania 2000-2006

Fundusze unijne w trwającym i kolejnym okresie programowania (2007-2013) są dostępne w wielu obszarach tematycznych i działaniach, które są ważne dla Przestrzeni Karpackiej, takich jak innowacje, dostępność, środowisko miejskie i konkurencyjność. Wnioskując z wyników strategicznej oceny oddziaływania na środowisko (SEA) programów obejmujących obszary Europy Środkowej i Południowo-wschodniej, należy w pełni rozważyć Konwencję Karpacką w kontekście wdrażania programów. Nowe programy rzadko odwołują się do znaczenia ochrony i zrównoważonego rozwoju Karpat i Konwencji Karpackiej. Dlatego praca będzie trwała nadal tak, aby nowe programy stały się podstawą zrównoważonej ochrony i rozwoju obszaru karpackiego poprzez zapewnienie pełnego przestrzegania Konwencji Karpackiej podczas wdrażania nowych programów unijnych.

W kolejnym okresie programowania poprzedni obszar CADSES został podzielony na dwa oddzielne obszary i programy. Program obejmujący Europę Środkową oraz drugi program dla Europy Południowo-wschodniej „działa Karpaty na dwie części”. Podczas gdy region alpejski w okresie programowania 2007-2013 ma do dyspozycji Program Przestrzeni Alpejskiej, Karpaty

– największy region górski w Europie – podzielony jest na dwa obszary programowe. Choć programy te zapewniają pewien stopień elastyczności odnośnie zasięgu geograficznego, sytuacja będzie się komplikować przy przeprowadzaniu projektów obejmujących spójność Karpat w ramach nowych programów europejskich dopóki nie przyjmie się zaproponowanego programu Przestrzeni Karpackiej.

Konwencja Karpacka na szczęście dostarcza jednej spójnej podstawy współpracy międzynarodowej służącej ochronie i zrównoważonemu rozwojowi całości Karpat, co może stanowić istotne połączenie między różnymi obszarami programowymi, wspierając wdrażanie programu unijnego w całych Karpatach. Dlatego podjęcie dalszych działań mających na celu wzmocnienie i operacjonalizację jedynej istniejącej podstawy współpracy w Karpatach będzie bardzo korzystne.

Aby wprowadzić w życie wizję Przestrzeni Karpackiej należy przyjąć podejście dwufazowe. W trwającym okresie programowym (wdrażania programów Europy Środkowej i Południowo-wschodniej) wsparcie strukturalne w regionie karpackim powinno trwać nadal poprzez zatwierdzanie projektów priorytetowych w ramach platformy dalszych działań związanych z Konwencją Karpacką w głównych obszarach strategicznych, które obejmują:

- Zapobieganie wystąpienia ryzyka środowiskowego oraz adaptację do zmian klimatycznych

- Przyrodę, rolnictwo i leśnictwo, krajobrazy
- Społeczeństwo, kulturę, tożsamość
- Mobilność, dostępność, tranzyt
- Turystykę, rekreację, sporty
- Zrównoważony rozwój przemysłu i energetyki

Druga faza obejmuje wdrożenie pełnoprawnego programu Przestrzeni Karpackiej, stworzonego według przykładu programu Przestrzeni Alpejskiej zakończonego sukcesem, w nadchodzącym okresie programowym (2014-2020), w połączeniu z istniejącym programem/istniejącymi programami lub jako samodzielny nowy program na ten okres. Na tym etapie mechanizm informacji zwrotnej między Konwencją Karpacką a organami programowymi odpowiedzialnymi za Przestrzeń Karpacką może stopniowo zacząć zastępować tworzenie pojedynczych projektów w ramach platformy dalszych działań. VASICA stanowi solidną podstawę dla wspomnianych dalszych działań.

16 ZAŁĄCZNIK 1: KONWENCJA KARPACKA

RAMOWA KONWENCJA O OCHRONIE I ZRÓWNOWAŻONYM ROZWOJU KARPAT (22 maja 2003 roku, Kijów, Ukraina)

"Strony",

1. **Potwierdzając**, iż Karpaty są unikalnym naturalnym skarbem o wyjątkowym pięknie i wartości przyrodniczej, ważną ostoją różnorodności biologicznej, obszarem źródłiskowym głównych rzek, istotnym siedliskiem i ostoją dla wielu zagrożonych gatunków roślin i zwierząt oraz największym w Europie obszarem lasów pierwotnych, a także świadomi, iż Karpaty stanowią istotne środowisko przyrodnicze, gospodarcze, kulturowe, rekreacyjne oraz środowisko życia w sercu Europy, dzielone przez wielu ludzi i wiele państw;

2. **Mając świadomość** znaczenia, jak też środowiskowych, kulturowych oraz społeczno-gospodarczych wartości regionów górskich, z powodu których Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych proklamowało rok 2002 Międzynarodowym Rokiem Gór; uznając znaczenie regionów górskich, co zostało zapisane w rozdziale 13 (Zrównoważony Rozwój Terenów Górskich) Deklaracji o Środowisku i Rozwoju („Agenda 21”, Rio de Janeiro, 1992 r.) i Planie Implementacyjnym przyjętym na Szczycie Świata w sprawie Zrównoważonego Rozwoju; przywołując Deklarację o Środowisku i Zrównoważonym Rozwoju Regionu Karpacko-Dunajskiego (przyjętą w 2001 roku w Bukareszcie);

3. **Biorąc pod uwagę** odpowiednie postanowienia i zasady zapisane w stosownych globalnych, regionalnych i subregionalnych instrumentach prawnych, strategiach i programach dotyczących środowiska;

Artykuł 1

Zakres geograficzny

1. Konwencja obejmuje Region Karpacki (zwany dalej „Karpatami”), który zostanie określony przez Konferencję Stron.

2. Każda ze Stron może rozszerzyć stosowanie niniejszej Konwencji i jej Protokołów na kolejne części swojego terytorium przez

4. **Mając na celu** efektywniejsze wdrożenie tych, już istniejących instrumentów oraz opierając się na innych programach międzynarodowych;

5. **Uznając**, że Karpaty stanowią środowisko życia ludności miejscowej oraz doceniając wkład ludności miejscowej w rozwój zrównoważony pod względem społecznym, kulturowym i gospodarczym oraz w zachowanie wiedzy ludowej w Karpatach;

6. **Potwierdzając** znaczenie współpracy subregionalnej dla ochrony i zrównoważonego rozwoju Karpat w kontekście procesu „Środowisko dla Europy”;

7. **Uznając**, że doświadczenie uzyskane w ramach Konwencji o Ochronie Alp (przyjętej w Salzburgu w 1991 roku) stanowi skuteczny model ochrony i zrównoważonego rozwoju regionów górskich, tworzący solidną podstawę dla nowych inicjatyw partnerskich oraz dalszego wzmocnienia współpracy między państwami alpejskimi i karpackimi;

8. **Mając świadomość faktu**, że działania na rzecz ochrony, utrzymania i zrównoważonego gospodarowania naturalnymi zasobami Karpat nie mogą być skutecznie podejmowane przez pojedynczy kraj, lecz wymagają współpracy regionalnej oraz że współpraca transgraniczna zapewnia większą skuteczność w osiągnięciu spójności ekologicznej;

Uzgodniły, co następuje:

złożenie deklaracji u Depozytariusza, o ile jest to niezbędne dla wdrożenia postanowień niniejszej Konwencji.

Artykuł 2

Ogólne cele i zasady

1. Strony będą prowadziły wszechstronną politykę i współpracować na rzecz ochrony i zrównoważonego rozwoju Karpat w celu między innymi poprawy jakości życia, wzmocnienia miejscowej gospodarki i społeczności lokalnych oraz zachowania walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego.

2. Dla osiągnięcia celów określonych w ustępie 1, Strony podejmą odpowiednie środki w dziedzinach wskazanych w artykułach 4 - 13 niniejszej Konwencji, promując:

- a) zasady przezorności i zapobiegania,
- b) zasadę „zanieczyszczający płaci”,
- c) udział społeczeństwa i zaangażowanie zainteresowanych podmiotów,
- d) współpracę transgraniczną,
- e) zintegrowane planowanie i gospodarowanie zasobami ziemi i wód,
- f) podejście programowe, oraz
- g) podejście ekosystemowe.

3. Aby osiągnąć cele określone w niniejszej Konwencji i aby zapewnić jej wdrożenie, w razie potrzeby, Strony mogą opracowywać i przyjmować Protokoły.

Artykuł 3

Zintegrowane podejście do gospodarowania zasobami ziemi

Strony zastosują zintegrowane podejście do gospodarowania zasobami ziemi, określone w rozdziale 10 Agendy 21, opracowując i wprowadzając właściwe instrumenty, takie jak plany zintegrowanego zarządzania odnoszące się do dziedzin objętych niniejszą Konwencją.

Artykuł 4

Ochrona i zrównoważone użytkowanie różnorodności biologicznej i krajobrazowej

1. Strony będą prowadziły politykę mającą na celu ochronę, zrównoważone użytkowanie oraz przywracanie różnorodności biologicznej i krajobrazowej na całym obszarze Karpat. Strony podejmą odpowiednie środki dla zapewnienia wysokiego stopnia ochrony i zrównoważonego użytkowania naturalnych i pół-naturalnych siedlisk, ich ciągłości i łączności oraz gatunków flory i fauny charakterystycznych dla Karpat, a w szczególności ochrony gatunków zagrożonych i endemicznych oraz wielkich drapieżników.

2. Strony będą promowały odpowiednie utrzymywanie pół-naturalnych siedlisk, odtwarzanie pierwotnego stanu siedlisk zdegradowanych oraz wspieranie opracowywania i realizacji odpowiednich planów zarządzania.

3. Strony będą prowadziły politykę mającą na celu zapobieganie wprowadzaniu obcych gatunków inwazyjnych i uwalnianiu

organizmów genetycznie zmodyfikowanych, zagrażających ekosystemom, siedliskom lub gatunkom, oraz ich kontrolowanie lub eliminowanie.

4. Strony będą opracowywać i/lub promować kompatybilne systemy monitoringu, skoordynowane regionalne rejestry gatunków i siedlisk, skoordynowane badania naukowe oraz tworzenie powiązań i połączeń między nimi.

5. Strony będą współpracować przy tworzeniu sieci ekologicznej w Karpatach, jako części składowej Paneuropejskiej Sieci Ekologicznej, oraz ustanawianiu i wspieraniu Karpackiej Sieci Obszarów Chronionych, a także wzmocnianiu ochrony i zrównoważonego rozwoju

terenów położonych poza obszarami chronionymi.

6. Strony podejmą odpowiednie środki dla uwzględnienia celów ochrony i zrównoważonego użytkowania różnorodności biologicznej i krajobrazowej w politykach sektorowych, dotyczących na przykład gospodarki rolnej na terenach górskich, gospodarki leśnej na terenach górskich, zarządzania dorzecznymi, turystyki, transportu i energetyki oraz przemysłu i górnictwa.

Artykuł 5

Planowanie przestrzenne

1. Strony będą prowadziły politykę planowania przestrzennego mającą na celu ochronę i zrównoważony rozwój Karpat, uwzględniającą szczególne uwarunkowania ekologiczne i społeczno-gospodarcze występujące w Karpatach i ich ekosystemach górskich oraz zapewniającą korzyści dla lokalnych mieszkańców.

2. Strony będą dążyć do koordynowania planowania przestrzennego na terenach przygranicznych przez opracowywanie transgranicznych i/lub regionalnych polityk i programów zagospodarowania przestrzennego oraz rozszerzanie i wspieranie współpracy między właściwymi instytucjami regionalnymi i lokalnymi.

3. Podczas opracowywania polityki i programów zagospodarowania przestrzennego szczególna uwaga powinna być położona między innymi na:

- a) infrastrukturę i usługi w zakresie transgranicznego transportu, energetyki i telekomunikacji,
- b) ochronę i zrównoważone użytkowanie zasobów naturalnych,
- c) spójność planów rozwoju miast i wsi na terenach przygranicznych,
- d) zapobieganie transgranicznym oddziaływaniom zanieczyszczeń,

- e) zintegrowane planowanie przestrzenne oraz oceny oddziaływania na środowisko.

Artykuł 6 Zrównoważone i zintegrowane zarządzanie wodami dorzeczy

Uwzględniając hydrologiczną, biologiczną, ekologiczną i innego rodzaju specyfikę dorzeczy rzek górskich, Strony:

- a) zastosują odpowiednie środki promowania polityk zapewniających uwzględnianie zrównoważonego wykorzystywania zasobów wodnych w planach użytkowania ziemi oraz będą dążyły do realizacji polityk i planów opartych na zintegrowanym podejściu do zarządzania dorzeczymi, uznając znaczenie ograniczania, zapobiegania i kontrolowania zanieczyszczeń oraz powodzi, a także zmniejszając rozczłonkowanie siedlisk wodnych,
- b) będą prowadziły politykę mającą na celu zrównoważone gospodarowanie zasobami wód powierzchniowych i podziemnych, dostateczne zaopatrzenie w dobrej jakości wody powierzchniowe i podziemne niezbędne dla zrównoważonego, trwałego i sprawiedliwego użytkowania wód oraz zapewnienie wystarczających urządzeń sanitarnych i oczyszczania ścieków,
- c) będą prowadziły politykę mającą na celu ochronę naturalnych cieków wodnych, źródeł, jezior i zasobów wód podziemnych oraz zachowanie i ochronę obszarów wodno-błotnych i ich ekosystemów, a także ochronę przed szkodliwymi zjawiskami naturalnymi i antropogenicznymi, na przykład powodzią i zanieczyszczeniem wód na skutek awarii,
- d) będą w dalszym ciągu rozwijały skoordynowany lub wspólny system środków, działań i wczesnego ostrzegania, związany z transgranicznymi oddziaływaniami na stosunki wodne powodowanymi przez powódzie i zanieczyszczenie wód na skutek awarii, a także będą współpracować w zapobieganiu i ograniczaniu szkód oraz udzielać sobie pomocy w ich usuwaniu.

Artykuł 7 Zrównoważone rolnictwo i leśnictwo

1. Strony utrzymają gospodarowanie ziemi zgodne z tradycyjnymi sposobami jej uprawy w sposób zrównoważony oraz podejmą odpowiednie środki dla sformułowania i wdrażania swoich polityk rolnych, mając na uwadze potrzebę ochrony ekosystemów i krajobrazów górskich, znaczenie różnorodności biologicznej

i specyficzne warunki gór jako terenów o mniej korzystnych możliwościach gospodarowania.

2. Strony, biorąc pod uwagę wysokie znaczenie ekologiczne karpaccich ekosystemów górskich, takich jak naturalne i pół-naturalne użytki zielone, będące elementami sieci ekologicznych, krajobrazów i tradycyjnych sposobów użytkowania ziemi, będą prowadzić politykę mającą na celu rozwijanie i formułowanie odpowiednich instrumentów, takich jak programy rolnośrodowiskowe w Karpatach, mające kluczowe znaczenie i rozszerzające zakres uwzględnienia problemów środowiskowych w polityce rolnej i w planach gospodarowania ziemią.

3. Strony będą prowadziły politykę mającą na celu promowanie i wspieranie stosowania instrumentów i programów zgodnych z uzgodnionymi na szczeblu międzynarodowym zasadami zrównoważonej gospodarki leśnej.

4. Strony będą stosować zrównoważone praktyki w gospodarce leśnej na terenach górskich w Karpatach, biorąc pod uwagę wielorakie funkcje ekologiczne lasów, wysokie znaczenie ekologiczne karpaccich ekosystemów górskich, jak również mniej korzystne warunki w lasach górskich.

5. Strony będą prowadziły politykę zmierzającą do tworzenia odpowiedniej wielkości i ilości obszarów chronionych w lasach naturalnych, a zwłaszcza pierwotnych, w celu ograniczenia lub dostosowania ich użytkowania do założonych celów ochrony.

6. Strony będą promować stosowanie w praktyce przyjaznych dla środowiska działań w rolnictwie i leśnictwie, zapewniających odpowiednie zatrzymywanie wody opadowej na terenach górskich w celu skutecznego zapobiegania powodziom i zwiększenia bezpieczeństwa życia i mienia.

Artykuł 8 Zrównoważony transport i infrastruktura

1. Strony będą prowadziły politykę planowania i rozwoju zrównoważonego transportu i infrastruktury, która będzie mieć na uwadze specyfikę środowiska terenów górskich, z uwzględnieniem ochrony obszarów wrażliwych, zwłaszcza obszarów o wysokiej różnorodności biologicznej, szlaków wędrówek lub obszarów o międzynarodowym znaczeniu, ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej oraz ochrony obszarów o szczególnym znaczeniu dla turystyki.

2. Strony podejmą współpracę zmierzającą do rozwoju zrównoważonych polityk transportowych, które zapewnią korzyści wynikające z mobilności i możliwości dojazdu w Karpatach, jednocześnie minimalizując szkodliwe oddziaływania na zdrowie ludzkie, krajobraz, rośliny, zwierzęta oraz ich siedliska,

a także uwzględniając środki kształtowania popytu na zrównoważony transport na wszystkich etapach planowania transportu w Karpatach.

3. Na ekologicznie wrażliwych obszarach, Strony będą współpracować w celu rozwijania modeli transportu przyjaznego dla środowiska.

Artykuł 9

Zrównoważona turystyka

1. Strony podejmą środki mające na celu promowanie zrównoważonej turystyki w Karpatach, przynoszącej korzyści ludności miejscowej, opartej na wyjątkowym charakterze przyrody, krajobrazu i dziedzictwa kulturowego Karpat, a także rozszerzą współpracę w tym celu.

2. Strony będą prowadzić politykę mającą na celu promowanie współpracy transgranicznej, przyczyniającej się do rozwoju zrównoważonej turystyki, na przykład przez opracowywanie skoordynowanych lub wspólnych planów zarządzania transgranicznymi lub przygranicznymi obszarami chronionymi oraz innymi terenami o walorach turystycznych.

Artykuł 10

Przemysł i energia

1. Strony będą promować technologie czystszej produkcji w celu odpowiedniego zapobiegania awariom przemysłowym, ograniczania i usuwania ich skutków oraz ochrony zdrowia ludzkiego i ekosystemów górskich.

2. Strony będą prowadzić politykę mającą na celu wprowadzenie przyjaznych dla środowiska metod produkcji, dystrybucji i wykorzystywania energii, minimalizujących negatywne wpływy na różnorodność biologiczną i krajobraz, włączając w razie potrzeby, szersze wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii i rozwiązań energooszczędnych.

3. Strony będą dążyć do ograniczania negatywnych skutków wydobycia kopalin na środowisko i zapewnienia nadzoru nad zgodnością technologii i praktyk górniczych z wymaganiami ochrony środowiska.

Artykuł 11

Dziedzictwo kulturowe i wiedza ludowa

Strony będą prowadzić politykę mającą na celu zachowanie i promowanie dziedzictwa kulturowego i wiedzy ludowej ludności miejscowej oraz wyrobu i wprowadzania na rynek miejscowych produktów, wyrobów artystycznych i rękodzielniczych. Strony będą dążyć do zachowania w Karpatach tradycyjnej architektury, sposobów użytkowania ziemi,

miejscowych ras zwierząt gospodarskich i odmian roślin uprawnych oraz zrównoważonego użytkowania dziko rosnących roślin.

Artykuł 12

System ocen oddziaływania na środowisko i informowania o stanie środowiska, monitoring oraz wczesne ostrzeganie

1. Aby uniknąć negatywnych skutków transgranicznych, jeśli to konieczne, Strony zastosują oceny ryzyka, oceny oddziaływania na środowisko i strategiczne oceny oddziaływania na środowisko, biorąc pod uwagę specyfikę karpaccich ekosystemów górskich, przeprowadzą konsultacje w sprawie przedsięwzięć o transgranicznym charakterze w Karpatach i dokonają oceny ich oddziaływań na środowisko.

2. Stosując istniejące metody monitoringu i oceny, Strony będą prowadzić politykę mającą na celu promowanie:

- a) współpracy w prowadzeniu badań i ocen naukowych w Karpatach,
- b) wspólnych lub wzajemnie uzupełniających się programów monitoringu, włączając systematyczny monitoring stanu środowiska,
- c) porównywalności, komplementarności i standaryzacji metod badań i związanych z nimi działań dotyczących pozyskiwania danych,
- d) harmonizacji istniejących i opracowywanie nowych wskaźników środowiskowych i społeczno-gospodarczych,
- e) systemu wczesnego ostrzegania, monitoringu i oceny naturalnych i antropogenicznych rodzajów ryzyka i zagrożeń dla środowiska,
- f) dostępnego dla wszystkich Stron systemu informacyjnego.

Artykuł 13

Podnoszenie świadomości, edukacja i udział społeczeństwa

1. Strony będą prowadzić politykę mającą na celu podnoszenie świadomości ekologicznej i poprawę dostępu społeczeństwa do informacji o ochronie i zrównoważonym rozwoju Karpat oraz promowanie związanych z tym szkolnych i innych programów edukacyjnych.

2. Strony będą prowadzić politykę gwarantującą udział społeczeństwa w procesie podejmowania decyzji dotyczących ochrony i zrównoważonego rozwoju Karpat oraz wdrażania niniejszej Konwencji.

Artykuł 14

Konferencja Stron

1. Niniejszym ustanawia się Konferencję Stron (zwaną dalej „Konferencją”).

2. Konferencja będzie omawiać wspólne problemy Stron i podejmować niezbędne decyzje przyczyniające się do efektywnego wdrażania Konwencji. W szczególności, Konferencja:

- a) będzie regularnie dokonywać przeglądu i wspierać wdrażanie Konwencji i jej Protokołów,
- b) przyjmie poprawki do Konwencji, zgodnie z artykułem 19,
- c) przyjmie Protokoły oraz poprawki do nich, zgodnie z artykułem 18,
- d) powoła swojego przewodniczącego i ustanowi organ wykonawczy na okres między sesjami, w razie potrzeby i zgodnie ze swoim regulaminem,
- e) ustanowi takie organy pomocnicze, między innymi tematyczne grupy robocze, jakie uważa za niezbędne dla wdrażania Konwencji, będzie regularnie dokonywać przeglądu raportów przedłożonych przez swoje organy pomocnicze oraz
- f) przekaże im wytyczne w tym zakresie, zatwierdzi program pracy, reguły finansowe i budżet na swoją działalność, w tym na działalność organów pomocniczych i sekretariatu, oraz podejmie niezbędne działania zapewniające ich finansowanie, zgodnie z artykułem 17,
- g) uchwali własny Regulamin,
- h) przyjmie lub zaleci środki mające na celu osiągnięcie celów określonych w artykułach 2 - 13,
- i) gdy to stosowne, nawiąże współpracę z właściwymi organami lub agencjami - krajowymi lub międzynarodowymi, rządowymi lub pozarządowymi – oraz wzmocni związki z innymi odpowiednimi konwencjami, jednocześnie unikając powielania działań, oraz
- j) będzie wykonywać inne funkcje, jakie mogą być niezbędne dla osiągnięcia celów Konwencji.

3. Pierwsza sesja Konferencji Stron zostanie zwołana nie później niż w ciągu jednego roku od dnia wejścia w życie Konwencji; jeżeli Konferencja nie ustali inaczej, sesje zwyczajne będą zwoływane co trzy lata.

4. Nadzwyczajne sesje Konferencji będą zwoływane w terminach określonych przez Konferencję na sesji zwyczajnej albo na pisemny wniosek którejkolwiek Strony, pod warunkiem, że w ciągu trzech miesięcy od przekazania tego wniosku wszystkim pozostałym Stronom przez Sekretariat wniosek ten poprze przynajmniej jedna trzecia Stron.

5. Strony mogą podjąć decyzję o dopuszczeniu obecności na zwyczajnych i

nadzwyczajnych sesjach Konferencji w charakterze obserwatorów:

- a) każdego innego Państwa,
- b) każdej organizacji krajowej, międzyrządowej lub pozarządowej, której działalność jest związana z Konwencją.

Warunki dopuszczenia i udziału obserwatorów zostaną ustalone w regulaminie. Obserwatorzy mogą przedstawiać wszelkie informacje lub raporty związane z celami Konwencji.

6. Konferencja będzie podejmować decyzje jednomyślnie.

Artykuł 15 Sekretariat

1. Niniejszym zostaje powołany Sekretariat.

2. Do zadań Sekretariatu należy :

- a) organizowanie sesji Konferencji i świadczenie w razie potrzeby związanych z nimi usług,
- b) kompilowanie i przekazywanie przedłożonych Sekretariatowi raportów,
- c) koordynowanie swojej działalności z sekretariatami innych właściwych międzynarodowych organów i konwencji,
- d) opracowanie raportów z wykonywania swoich funkcji wynikających z Konwencji i jej Protokołów, między innymi raportów finansowych, i przedstawianie ich Konferencji,
- e) udzielanie pomocy w zakresie badań naukowych, kontaktów i wymiany informacji w sprawach związanych z niniejszą Konwencją, oraz
- f) wykonywanie innych funkcji sekretarskich, jakie ustali Konferencja.

Artykuł 16 Organy pomocnicze

Organy pomocnicze, między innymi tematyczne grupy robocze ustanowione na podstawie artykułu 14 ustęp 2 litera e, będą, gdy to niezbędne, udzielać Konferencji pomocy technicznej, informacji i rad dotyczących konkretnych kwestii związanych z ochroną i zrównoważonym rozwojem Karpat.

Artykuł 17 Składki

Każda Strona wniesie swoją składkę do regularnego budżetu Konwencji, zgodnie ze skalą składek określoną przez Konferencję.

Artykuł 18 Protokoły

1. Każda ze Stron może przedłożyć projekty Protokołów do Konwencji.

2. Projekty Protokołów zostaną przekazane za pośrednictwem Sekretariatu wszystkim Stronom co najmniej 6 miesięcy przed sesją Konferencji, na której mają być one rozważane.

3. Protokoły będą przyjmowane i podpisywane na sesjach Konferencji. Do wejścia w życie Protokołów, poprawek do nich i ich wypowiedzenia będą stosować się odpowiednio przepisy artykułu 19, artykułu 21 ustęp 2-4 i artykułu 22 Konwencji. Tylko Strona Konwencji może stać się Stroną Protokołów.

Artykuł 19

Poprawki do Konwencji

1. Każda ze Stron może przedłożyć projekty poprawek do Konwencji.

2. Projekty poprawek zostaną przekazane za pośrednictwem Sekretariatu wszystkim Stronom Konwencji co najmniej 6 miesięcy przed sesją Konferencji, na której dana poprawka ma być rozważana.

3. Proponowane poprawki do Konwencji będą przyjmowane przez Konferencję jednomyślnie.

4. Poprawki do Konwencji podlegają ratyfikacji, zatwierdzeniu lub przyjęciu. Poprawki wchodzi w życie dziewięćdziesiątego dnia od dnia, w którym zostanie złożony czwarty dokument ratyfikacji, zatwierdzenia lub przyjęcia; poprawki wejdą w życie dla każdej następnej Strony dziewięćdziesiątego dnia od dnia, w którym złoży ona swój dokument ratyfikacji, zatwierdzenia lub przyjęcia.

Artykuł 20

Rozstrzygnięcie sporów

Strony będą rozstrzygać spory dotyczące interpretacji lub stosowania Konwencji w drodze negocjacji lub w każdy inny sposób rozstrzygnięcia sporów, zgodnie z prawem międzynarodowym.

Artykuł 21

Wejście w życie

1. Konwencja będzie otwarta do podpisu u Depozytariusza w terminie od 22 maja 2003 roku do 22 maja 2004 roku.

2. Konwencja podlega ratyfikacji, zatwierdzeniu lub przyjęciu przez Sygnatariuszy. Konwencja będzie otwarta do przystąpienia dla nie-sygnatariuszy. Dokumenty ratyfikacji, zatwierdzenia, przyjęcia i przystąpienia będą składane u Depozytariusza.

3. Konwencja wejdzie w życie dziewięćdziesiątego dnia od dnia, w którym zostanie złożony czwarty dokument ratyfikacji, zatwierdzenia, przyjęcia, lub przystąpienia.

4. Konwencja wejdzie w życie dla każdej następnej Strony dziewięćdziesiątego dnia od dnia złożenia przez tę Stronę dokumentu ratyfikacji, przyjęcia, zatwierdzenia lub przystąpienia.

Artykuł 22

Wypowiedzenie

Każda ze Stron może wypowiedzieć Konwencję powiadamiając o tym pismem skierowanym do Depozytariusza. Wypowiedzenie nabiera mocy sto osiemdziesiątego dnia od dnia otrzymania powiadomienia przez Depozytariusza.

Artykuł 23

Depozytariusz

5. Depozytariuszem Konwencji będzie Rząd Ukrainy.

6. Depozytariusz powiadomi wszystkie pozostałe Strony o:

- a) każdym podpisaniu Konwencji lub Protokołów do niej,
- b) złożeniu każdego dokumentu ratyfikacji, przyjęcia, zatwierdzenia lub przystąpienia, w terminie wejścia w życie Konwencji, jak również
- c) Protokołów lub poprawek do nich oraz terminie ich wejścia w życie dla każdej następnej Strony,
- d) każdym powiadomieniu o wypowiedzeniu Konwencji lub Protokołów do niej oraz terminie, w którym wypowiedzenie nabierze mocy dla danej Strony,
- e) każdym złożeniu deklaracji, o której mowa w artykule 1 ustęp 2.

Sporządzono w Kijowie 22 maja 2003 roku w jednym egzemplarzu oryginalnym w języku angielskim.

Egzemplarz oryginalny Konwencji będzie złożony u Depozytariusza, który przekaże uwierzytelnione kopie wszystkim Stronom.

NA DOWÓD CZEGO niżej podpisani, należycie do tego upoważnieni, podpisali niniejszą Konwencję:

- W imieniu Rządu: Republiki Czeskiej
- W imieniu Rządu: Republiki Węgierskiej
- W imieniu Rządu: Rzeczypospolitej Polskiej
- W imieniu Rządu: Rumunii
- W imieniu Rady Ministrów: Serbii i Czarnogóry
- W imieniu Rządu: Republiki Słowackiej
- W imieniu Rządu: Ukrainy

17 ZAŁĄCZNIK 2: COP 1

Pierwsze Spotkanie Konferencji Stron (COP 1) w sprawie Ramowej Konwencji o Ochronie i Zrównoważonym Rozwoju Karpat

DEKLARACJA MINISTERIALNA 11-13 Grudnia 2006 roku, Kijów, Ukraina

My, ministrowie i wysocy przedstawiciele siedmiu Stron i Sygnatariuszy Ramowej Konwencji o Ochronie i Zrównoważonym Rozwoju Karpat (zwanej dalej „Konwencją Karpacką”), Republiki Czeskiej, Republiki Węgier, Rzeczypospolitej Polskiej, Rumunii, Republiki Serbskiej, Republiki Słowackiej i Ukrainy spotkaliśmy się w Kijowie w dniu 13 grudnia 2006 roku na Pierwszym Spotkaniu Konferencji Stron Konwencji Karpackiej (COP 1).

Potwierdzając chęć wdrażania Deklaracji z Rio w sprawie środowiska i rozwoju, Deklaracji z Johannesburga w sprawie zrównoważonego rozwoju oraz innych celów uzgodnionych na arenie międzynarodowej, w tym Milenijnych Celów Rozwoju w ramach Deklaracji Projektu Milenijnego Organizacji Narodów Zjednoczonych jako ogólnoprzyjętej polityki w sprawie zrównoważonego rozwoju;

Przywołując postanowienia zgromadzenia ogólnego ONZ ustanawiające rok 2002 jako Międzynarodowy rok gór, zwracając uwagę rządów, organizacji i osób indywidualnych na szczególną rolę, jaką góry odgrywają dla różnorodności biologicznej, dzikiej przyrody i ochrony dziedzictwa kulturowego, zapewniania zasobów wody i energii oraz korzyści dla znacznej ilości ludności Ziemi w górach i na nizinach;

Doceniając wkład Międzynarodowego partnerstwa na rzecz zrównoważonego rozwoju na terenach górskich („Partnerstwo górskie”) jako ważnej platformy współpracy i dzielenia się doświadczeniami między światowymi obszarami góorskimi;

Podkreślając znaczenie Konwencji Karpackiej dla poprawy ochrony i zrównoważonego rozwoju Karpat w oparciu o ich dziedzictwo kulturowe i walory przyrodnicze;

Pragniemy wyrazić, co następuje:

Osiągnięcia

Wyrażamy zadowolenie z wejścia w życie Konwencji Karpackiej w dniu 4 stycznia 2006 roku i pragniemy podkreślić nasze pełne zaangażowanie w proces wdrażania Konwencji Karpackiej;

Z zadowoleniem zauważamy, że Konwencja Karpacka łączy siedem krajów karpackich niespotykanymi więzami partnerstwa, stanowiąc podstawę współpracy międzynarodowej i integracji polityki międzysektorowej, otwarte forum, w którym biorą udział interesariusze i społeczeństwo oraz platformę rozwoju i wdrażania strategii międzynarodowych, programów i projektów mających na celu ochronę i zrównoważony rozwój;

Dostrzegamy znaczenie wsparcia politycznego Wspólnoty Europejskiej oraz jej członków dla wdrażania Konwencji Karpackiej poprzez Projekt Karpacki w ramach unijnego programu INTERREG III B CADSES. Doceniamy również wkład innych organizacji i instytucji w proces wdrażania Konwencji Karpackiej, co zostało przedstawione w rozdziale omawiającym Współpracę i Partnerstwo;

Doceniamy wkład sekretariatu tymczasowego agencji UNEP w Wiedniu w przygotowanie COP 1 i z radością przyjmujemy jego działania na rzecz przygotowania i prowadzenia Projektu Karpackiego;

Podkreślamy znaczenie Konwencji Karpackiej jako instrumentu poprawy ochrony i zrównoważonego rozwoju Karpat w oparciu o ich wyjątkowe w skali światowej walory kulturowe i przyrodnicze.

Wyzwania

Jesteśmy świadomi, że Karpaty stanowią unikalne i dynamiczne środowisko, które jest

wartościowe pod względem ekologicznym oraz kulturowym i ma niezwykle potencjał gospodarczy i ekologiczny, ale obecnie staje w obliczu szybkich zmian środowiskowych, społecznych i politycznych;

Zauważamy z niepokojem, że nie zrównoważony i żywiołowy rozwój Karpat może doprowadzić do zapomnienia tradycyjnej wiedzy i wartości, stylu życia i lokalnych zwyczajów;

Podkreślamy, że kluczowe jest wdrażanie praktyk i technologii bardziej przyjaznych dla środowiska oraz odpowiedniej polityki wspierającej rozwój zrównoważonego transportu, rolnictwa ekologicznego, wydajności ekologicznej, odnawialnych źródeł energii, zrównoważonej gospodarki leśnej i turystyki oraz nowych miejsc pracy we wspomnianych sektorach. Spójność polityki regionalnej i państwowej jest warunkiem osiągnięcia zrównoważonego rozwoju w Karpatach;

Jesteśmy świadomi, że ochrona i waloryzacja potencjału oraz specyficznego i unikalnego charakteru regionu przy zachowaniu zrównoważonego rozwoju jest dużym wyzwaniem. Będzie ono wymagało podejmowania odpowiedzialnych działań biorących pod uwagę kontekst globalny, regionalny i międzynarodowy tak, aby doprowadzić do poprawy stanu środowiska regionu karpackiego i życia jego mieszkańców. Podkreślamy, że proces rozszerzania Unii Europejskiej daje szansę na wzmocnienie ochrony środowiskowej oraz na zrównoważony rozwój regionu karpackiego poprzez zastosowanie i wdrażanie polityki, programów i przepisów unijnych.

Współpraca i partnerstwo

Doceniamy aktywne wsparcie Krajów alpejskich na rzecz Konwencji Karpackiej i cieszymy się z podpisania Memorandum porozumienia w sprawie współpracy między Konwencją Alpejską a Konwencją Karpacką;

Jesteśmy wdzięczni rządowi Austrii, który wspiera Konwencję Karpacką, ofiarowując siedzibę Sekretariatu Konwencji Karpackiej i tymczasowo ją współfinansując;

Doceniamy ciągłe wsparcie włoskiego Ministerstwa Środowiska i Ochrony Lądu i Morza oraz wydajną współpracę i partnerstwo z agendą UNEP, Europejską Akademią EURAC we włoskim Bolzano i Regionalnym Centrum Środowiskowym (REC);

Doceniamy udaną współpracę z Organizacją Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO), która zaowocowała programem SARD-M (zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich położonych na terenach górskich);

Doceniamy wkład Raportu o stanie środowiska Karpat (KEO) w stworzenie całościowej, zintegrowanej i strategicznej oceny środowiskowej kluczowych dla wdrażania Konwencji Karpackiej zagadnień dotyczących regionu karpackiego;

Doceniamy starania Grupy Wyszehradzkiej (Republiki Czeskiej, Republiki Węgier, Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Słowackiej) na rzecz utrzymania dialogu z Komisją Europejską;

Zachęcamy do udziału i angażowania się wspólnot karpackich w podejmowanie decyzji oraz wdrażanie odpowiedniej polityki rozwoju zgodnej z zapisami Konwencji z Aarhus.

Doświadczenia wyniesione ze współpracy z „Przestrzenią Alpejską” pokazują, że istnieje potrzeba długoterminowego zaangażowania i wykorzystania wsparcia strukturalnego Unii Europejskiej, aby w pełni wykorzystać potencjał gór do rozwoju regionalnego.

Jesteśmy przekonani, że współpraca ze Wspólnotą Europejską oraz wsparcie jej członków będzie warunkiem kluczowym dla rozwoju „Przestrzeni Karpackiej” – obszaru postępu gospodarczego, społecznego i środowiskowego oraz zrównoważonego rozwoju w sercu Europy, zbudowanego na bazie zalet i potencjału regionu i umiającego sprostać wyzwaniom regionów górskich w sposób innowacyjny i skoordynowany.

Zapraszamy Wspólnotę Europejską do przystąpienia do Konwencji Karpackiej

i zapraszamy ją oraz jej członków do przyłączenia się do platformy krajów karpackich i do dalszego wspierania działań ochronnych i zrównoważonego rozwoju „Przestrzeni Karpackiej” poprzez odpowiednie instrumenty i programy.

Sporządzono w Kijowie na Ukrainie dnia 13 grudnia 2006 r.

18 ZAŁĄCZNIK 3: COP 2

Drugie Spotkanie Konferencji Stron (COP 2) w sprawie Ramowej Konwencji o Ochronie i Zrównoważonym Rozwoju Karpat

DEKLARACJA MINISTERIALNA 17-19 czerwca 2008 roku, Bukareszt, Rumunia

My, ministrowie i przewodniczący delegacji odpowiedzialni za środowisko Republiki Czeskiej, Republiki Węgier, Rzeczypospolitej Polskiej, Rumunii, Republiki Serbskiej, Republiki Słowackiej i Ukrainy spotkaliśmy się w Bukareszcie w dniu 19 czerwca 2008 roku na Drugim Spotkaniu Konferencji Stron Ramowej Konwencji o Ochronie i Zrównoważonym Rozwoju Karpat (zwanej „Konwencją Karpacką”).

Przywołując Rezolucję 62/196 Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych z dnia 30 listopada 2007 roku, w której „z uznaniem odnotowano stworzenie Ramowej Konwencji o Ochronie i Zrównoważonym Rozwoju Karpat, przyjętej i podpisanej przez siedem krajów regionu celem stworzenia ram współpracy i koordynacji polityki międzysektorowej, platformy wspólnych strategii zrównoważonego rozwoju oraz dialogu między interesariuszami”;

Przywołując również Deklarację ministerialną z konferencji belgradzkiej zorganizowanej w październiku 2007 roku, na której przyjęto „zawiązanie partnerstwa między obszarami górkimi Alp, Karpat, południowo-wschodniego górkiego regionu Europy, Kaukazu oraz obszarów górkich Azji Środkowej”, dostrzeżono „korzyści płynące z prawnie wiążących istniejących instrumentów ochrony i zrównoważonego rozwoju obszarów górkich, takich jak Konwencje Alpejska i Karpacka”, z uznaniem przyjęto „inicjatywę europejskich krajów południowo-wschodnich oraz kaukaskich na rzecz stworzenia takich instrumentów” i zachęcono Partnerstwo górkie (ang. Mountain Partnership) „do promocji i propagowania wymiany doświadczeń z innymi światowymi regionami górkimi”;

Potwierdzając założenia Deklaracji Karpackiej oraz decyzje podjęte na Pierwszym Spotkaniu Konferencji Stron, które odbyło się 13 grudnia 2006 roku w Kijowie na Ukrainie;

Uznaliśmy, co następuje:

Wyrażamy zadowolenie z ratyfikacji Konwencji Karpackiej przez wszystkich siedmiu sygnatariuszy;

Z uznaniem obserwujemy postęp, jaki poczyniono w sprawie wdrożenia Konwencji Karpackiej;

Zauważamy znaczenie Konwencji Karpackiej, jako spójnego dokumentu ramowego, dla współpracy międzynarodowej i międzysektorowej na rzecz wdrożenia działań na obszarze Karpat;

Potwierdzamy rolę, jaką Konwencja Karpacka odgrywa we wdrażaniu odpowiednich programów powszechnych i regionalnych;

Podkreślamy znaczenie udziału i dalszego zaangażowania władz regionalnych i lokalnych oraz innych interesariuszy we wdrażanie Konwencji Karpackiej;

Z wysokim uznaniem obserwujemy przyjęcie Protokołu o ochronie i zrównoważonym użytkowaniu różnorodności biologicznej i krajobrazowej do Konwencji Karpackiej (zwanego dalej „Protokołem różnorodności biologicznej”) i wzywamy do jego ratyfikowania;

Oczekujemy stworzenia Strategicznego planu działania jako narzędzia wdrażania Protokołu różnorodności biologicznej;

Doceniamy prace trwające nad Protokołem o zrównoważonym leśnictwie, Protokołem o zrównoważonej turystyce oraz Protokołem o zrównoważonym transporcie i oczekujemy zakończenia prac nad tymi dokumentami, aby

wdrażanie Konwencji przebiegało bardziej wydajnie i aby jej cele zostały osiągnięte;

Z uznaniem przyjmujemy stworzenie „Wizji i strategii rozwoju obszaru karpackiego”, jako podstawy przyszłego zrównoważonego rozwoju Karpat oraz innych strategii;

Z uznaniem obserwujemy zakończenie prac nad Inicjatywą na rzecz karpackich obszarów podmokłych (CWI) stworzoną w ramach Konwencji Karpackiej i Ramsarskiej;

Doceniamy stworzenie regionalnej platformy zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich regionie karpackim, która przyniosła owocną współpracę z FAO;

Opowiadamy się za stworzeniem Karpackiego inwentarza dziedzictwa oraz innych działań praktycznych wspierających dziedzictwo kulturowe i wiedzę ludową lokalnych społeczności;

Z uznaniem przyjmujemy stworzenie karpackiego partnerstwa na rzecz energii odnawialnej oraz programu na rzecz sieci kompetencji stworzonych we współpracy z Organizacjami Narodów Zjednoczonych do spraw Rozwoju Przemysłowego (UNIDO) oraz Wyżywienia i Rolnictwa (FAO), które powinny działać w celu promocji zrównoważonego użycia i wytwarzania energii odnawialnej przy zachowaniu standardów trwałości środowiskowej;

Dostrzegamy znaczenie wsparcia „Projektu Karpackiego” w ramach programu INTERREG III B CADSES dla poprawy postępu wdrażania celów Konwencji;

Podkreślamy znaczenie dalszego wsparcia strukturalnego dla regionu karpackiego z odpowiednich programów unijnych, a w szczególności z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (ERDF) dofinansowującego priorytetowe projekty dalszych działań w ramach Konwencji Karpackiej;

Ponownie wzywamy do stworzenia samodzielnego programu „Przestrzeni Karpackiej” z Europejskiego Funduszu

Rozwoju Regionalnego w oparciu o zakończony sukcesem program „Przestrzeni Alpejskiej”, wspierający cele ogólne Konwencji Karpackiej oraz zwracamy się z prośbą do sekretariatu tymczasowego, aby podjął wszelkie niezbędne działania we współpracy z państwami członkowskimi Unii Europejskiej, które są Stronami Konwencji;

Doceniamy działania Tymczasowego sekretariatu w ramach Programu Środowiskowego ONZ w Wiedniu polegające na obsłudze Konwencji Karpackiej oraz prowadzeniu Projektu Karpackiego i wzywamy Tymczasowy sekretariat do dalszego wspierania wdrażania Konwencji poprzez koordynację dalszych działań i projektów;

Jesteśmy wdzięczni rządowi Austrii, który wspiera Konwencję Karpacką, ofiarowując siedzibę Sekretariatu Konwencji Karpackiej i tymczasowo ją współfinansując;

Doceniamy ciągłe wsparcie włoskiego Ministerstwa Środowiska i Ochrony Łądu i Morza oraz wydajną współpracę i partnerstwo z agendą UNEP, Europejską Akademią EURAC we włoskim Bolzano i Regionalnym Centrum Środowiskowym (REC);

Dziękujemy Szwajcarii za wspieranie procesu wdrażania Konwencji Karpackiej jako część jej wkładu w rozszerzenie Unii Europejskiej;

Dziękujemy Alpejskiej sieci obszarów chronionych (ALPARC) oraz zespołowi zadaniowemu do spraw obszarów chronionych Konwencji Alpejskiej za współpracę przy tworzeniu Karpackiej Sieci Obszarów Chronionych;

Ponownie zapraszamy Wspólnotę Europejską do przystąpienia do Konwencji Karpackiej;

Doceniamy podpisanie Memorandum Współpracy między Konwencją Alpejską i Karpacką a Konwencją o różnorodności biologicznej, które sprzyja wdrażaniu Konwencji o różnorodności biologicznej w Karpatach.

Z niepokojem zauważamy wpływ zmian klimatycznych na obszary górskie i podkreślamy konieczność skoordynowania prac na rzecz

zwalczania tego problemu światowego na obszarze Karpat;

Z zadowoleniem przyjmujemy połączenie Konwencji Karpackiej z Partnerstwem górskim i podkreślamy naszą gotowość do dzielenia się doświadczeniami z innymi regionami góorskimi;

Potwierdzamy chęć konsekwentnego wdrażania Konwencji Karpackiej;

Dziękujemy Rządowi Rumunii za organizację Drugiego Spotkania Konferencji Stron Konwencji Karpackiej.

Sporządzono w Bukareszcie w Rumunii dnia
19 czerwca 2008 r.

19 SPIS ILUSTRACJI

- Rysunek 1: Karpaty i ich podzespoły
- Rysunek 2: Wschód słońca w lesie parku narodowego Domogled Valea Cernei w Rumunii
- Rysunek 2: Mapa Karpackiego Regionu Rozwoju
- Rysunek 3: Gęstość zaludnienia w 2004 r.
- Rysunek 4: Liczba ludności w 2004 r.
- Rysunek 5: Zmiany liczby ludności w latach 1990-2004
- Rysunek 6: Współczynnik starzenia się społeczeństwa / udział ludności od 15 do 65 roku życia, 2004 r.
- Rysunek 7: Struktura językowa (%)
- Rysunek 8: Struktura wyznaniowa (%)
- Rysunek 9: Zatrudnienie w rolnictwie (%)
- Rysunek 10: Zatrudnienie w rolnictwie – zmiany w latach 2000-2003
- Rysunek 11: Produkcja rolna w państwach karpaccich w latach 1978-2004 (1989-91=100)
- Rysunek 12: Import i eksport produktów rolnych w Polsce, w mld USD
- Rysunek 13: Import i eksport produktów rolnych w Rumunii, w mld USD
- Rysunek 14: Import i eksport produktów rolnych w Czechosłowacji (do 1991 r.), w Czach i na Słowacji (po 1993 r.) , w mld USD
- Rysunek 15: Import i eksport produktów rolnych na Węgrzech, w mld USD
- Rysunek 16: Import i eksport produktów rolnych w Austrii, w mld USD
- Rysunek 17: Główne obszary górnicze i tereny przemysłu zbrojeniowego w Karpatach
- Rysunek 18: Zatrudnienie w przemyśle (%)
- Rysunek 19: Główne tereny poprzemysłowe w regionie karpaccim (2004 r.)
- Rysunek 20: Zatrudnienie w przemyśle – zmiany w latach 2000-2003 (%)
- Rysunek 21: Główne ośrodki przemysłu motoryzacyjnego w Karpatach
- Rysunek 21: Główne ośrodki przemysłu motoryzacyjnego w Karpatach
- Rysunek 23: Ponadnarodowa struktura osadnictwa na rzecz rozwoju policentrycznego – synteza krajowych dokumentów z zakresu planowania przestrzennego
- Rysunek 24: Typologia krajobrazu obszaru karpacciego
- Rysunek 25: Duże obszary objęte ochroną w Karpatach
- Rysunek 26: Obiekty światowego dziedzictwa kulturowego w Karpatach
- Rysunek 27: Miejsca pielgrzymkowe w Karpatach
- Rysunek 28: Korytarze transportowe i unijne projekty priorytetowe w Karpatach
- Rysunek 29: Sieć transportu międzynarodowego w regionie karpaccim - synteza krajowych planów zagospodarowania przestrzennego
- Rysunek 30: Zalesienie na obszarze Karpat (2003)
- Rysunek 31: Mapa Karpat przedstawiająca obszary objęte ochroną i miejsca działalności człowieka – synteza krajowych planów zagospodarowania przestrzennego

Rysunek 32: Łączna liczba przyjazdów w 2005 r.

Rysunek 33: Łączna liczba przyjazdów na 1000 mieszkańców w 2005 r.

Rysunek 34: Łączna liczba miejsc noclegowych w 2005 r.

Rysunek 35: Łączna liczba pobyków z noclegiem w 2005 r.

Rysunek 36: Zmiana w łącznej liczbie pobyków z noclegiem w latach 2000 - 2005

Rysunek 37: Euroregiony w Karpatach

20 SPIS TABEL

Tabela 1: Główne parametry obszaru Karpat (2004 r.)

Tabela 2: Poziom aktywności ludności w wieku 15-64 lat (2004)

Tabela 3: Złożone wnioski o europejską ochronę produktów spożywczych (tylko w regionie karpackim danych krajów)

Tabela 4: Główne parametry sektora rolniczego (2004 r.)

Tabela 5: Miasta karpackie o najbardziej dynamicznym wzroście liczby ludności w latach 1950-2000

Tabela 6: Główne wskaźniki ochrony przyrody w krajach karpackich

Tabela 7: Udział parków narodowych I rezerwatów przyrody w obszarach objętych ochroną

Tabela 8: Transgraniczne obszary chronione

Tabela 9: Wskaźniki sieci drogowe

Tabela 10: Wskaźniki dróg kolejowych

Tabela 11: Wskaźniki wydajności transportu drogowego i kolejowego [tkm]

Tabela 12: Wskaźniki transportu pasażerskiego

Tabela 13: Ilość miejsc hotelowych w krajach karpackich w latach 1996-2006

Tabela 14: Noce spędzone w hotelach 1996-2006

Tabela 15: Euroregiony w Karpatach

Tabela 16: Podstawowe dane finansowe na temat unijnych programów transgranicznych w Karpatach.

Tabela 17: Platforma działań dalszych w ramach Projektu Karpackiego

21 PODZIĘKOWANIA

Autorzy Projektu Karpackiego składają wyrazy wdzięczności za wkład wielu osób i instytucji w przygotowanie i publikację dokumentu VASICA. Specjalne podziękowania należą się:

MAPY:

Instytut Ekologii Stosowanej Daphne, Centrum Informacji o Środowisku UNEP/GRID-Warszawa, Akademia Europejska, Raport o stanie środowiska Karpat (KEO) oraz Maciej Borska - Urbanproject za udostępnienie map do publikacji.

ZDJĘCIA:

Archiv Schko Beskydy, Karpacka Sieć Obszarów Chronionych (CNPA), Edin Delic, J.Jaudas, Marian Marcincak, Balasz Miklos, Tamara Mitrofanenko, NASA, p. Nater, Adrian Radu Rey, Juhu Rahkonen, UNEP Wiedeń - ISCC oraz specjalne podziękowania dla p. Mircei Verghetea za udostępnienie zdjęć.

REDAKCJA:

Veronika Hopfgartner, Maria-Emilie Lichem, Tamara Mitrofanenko - UNEP Wiedeń - ISCC

UKŁAD GRAFICZNY:

Veronika Hopfgartner, Maria-Emilie Lichem - UNEP Wiedeń - ISCC

WSPARCIE INSTYTUCJONALNE:

Węgierska Akademia Nauk, Centrum Badań Regionalnych; H-7621 Pécs, Papnövelde u. 22, H-7601 Pécs, skrytka pocztowa 199; Dyrektor generalny: Dr Gyula Horvath;

Węgierska Akademia Nauk, Centrum Badań Regionalnych, Instytut Badań Zadunajskich; Dyrektor: Palmé dr Ilona Kovacs, tel.: +36 72 523 800, fax +36 72 523 803;

RTI Polska Sp.z o.o.; ul. Walecznych 19/7, 03-916 Warszawa; Dyrektor: Witold Michałek, tel.: +48 22 827 0444, fax +48 22 826 0375;

Program Środowiskowy Organizacji Narodów Zjednoczonych, Tymczasowy sekretariat Konwencji Karpackiej; Wagramerstrasse 5, skrytka pocztowa 500, A-1400 Wiedeń; Sekretarz: Harald Egerer, tel.: +43 1 26060 5338, fax: +43 1 26060 7 5338;

PARTNERZY PROJEKTU KARPACKIEGO:

UNEP Wiedeń – Tymczasowy sekretariat Konwencji Karpackiej; RTI Polska Sp. z o.o., Polska; Węgierska Akademia Nauk – Centrum Badań Regionalnych, Węgry; REC Slovakia, Słowacja; Retecamere, Włochy; Region podkarpacki, Polska; Prefektura Drama - Kavala - Xanthi, Grecja; Uniwersytet w Ołomuńcu, Republika Czeska; UNEP GRID-Warszawa, Polska; WWF DCP, Austria; Uniwersytet Istropolitana w Bratisławie, Słowacja; Instytut Rozwoju Miast, Polska; Instytut Systemów Przestrzennych i Katastralnych, Polska; ISF Monachium (Instytut Badań Społecznych), Niemcy; EURAC, Włochy; CEEWEB, Węgry; Urbanproject Bukareszt, Rumunia; Międzynarodowa Fundacja Charytatywna "Heifer Project International", Ukraina;

VASICA (Strategia rozwoju przestrzennego obszaru karpackiego) jest międzynarodowym dokumentem w dziedzinie rozwoju przestrzennego oraz owocem „Projektu Karpackiego” w ramach unijnego programu CADSES. Podobne dokumenty przygotowano dla kilku dużych europejskich obszarów współpracy. Pierwszym i najbardziej znanym dokumentem jest „Strategia rozwoju przestrzennego Morza Bałtyckiego (VASAB)”.

Projekt Karpacki jest przedsięwzięciem pionierskim. Nigdy wcześniej nie przygotowano strategii rozwoju regionalnego obejmującego tak złożone problemy gospodarcze, środowiskowe, społeczne i przestrzenne obszaru karpackiego jako całości. Dlatego VASICA w pierwszej kolejności omawia możliwości rozwoju i problemy obszaru karpackiego, w tym jego

regionów górskich.

Konwencja Karpacka (opracowana i podpisana w Kijowie w maju 2003 roku) jest obecnie jedynym mechanizmem regulacyjnym obejmującym cały obszar Karpat i umożliwiającym integrację międzysektorową oraz duży udział interesariuszy. Dlatego też jego znaczenie w kontekście strategii VASICA jest nieocenione.

Strategia VASICA wymaga stworzenia dodatkowego mechanizmu współpracy terytorialnej w ramach „Przestrzeni Karpackiej” – przygotowanej w oparciu o wyjątkowy sukces „Przestrzeni Alpejskiej” w celu zamiany tego międzynarodowego obszaru w region zrównoważonego rozwoju w sercu Europy przy jednoczesnym wykorzystaniu jego wyjątkowych walorów przyrodniczych i kulturowych.

VASICA może się przyczynić do powstania w przyszłości strategii regionu dunajskiego obejmującej ważne aspekty środowiskowe, gospodarcze i społeczne zrównoważonego rozwoju regionalnego.

